

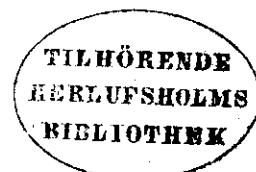
Haandbog

de romerske Antiquiteter

af

Dr. C. F. Bojesen.

Tredie Udgave.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Universitetsboghandler C. N. Neitzel.

Trykt hos Kgl. Hofbogtrykker B. Blans & Søn.

1852.

Fortale.

Bed Udarbejdelsen af dette tredie Oplag af de romerste Antiquiteter har jeg foresat mig samme Opgave som ved det andet Oplag, nemlig paa den ene Side under Benyttelsen af de nyeste og bedste Undersøgelses^{*)} at gløre Bogen bedre og brugbarere og paa den anden Side at omarbeide den saaledes, at den ældre Udgave ikke derved blev ubrugelig. Skjøndt altsaa Bogen næsten i hver Paragraph har modtaget betydelige Forandringer og Tillæg, troer jeg dog, at det andet Oplag meget vel kan benyttes levensdæs med dette.

^{*)} De sidste Åar have ikke ydet mange Bidrag till de romerste Antiquiteters videnstabelige Behandling. Foruden adskillige Skrifter om enkelte Dele af Oldsidsvidenskaben, f. Ex. das römische Kriegswesen af Rückert, Berl. 1850, og Halls Lærebog i den romerste Privatret, København 1851, samt mindre Afhandlinger om specielle Materier har jeg især henvist Beckers Handbuch der römischen Alterthümer, Leipzig 1843, siden efter Forsatterens Død fortsat af Marquardt, indtil 3die Dels 1ste Afdeling 1851. Ugeledes har jeg gjennemgaat de til de romerste Antiquiteter henhørende Artikler i Paulys siden efter Udgiverens Død af Walz og Teuffel fortsatte og nu afsluttede Realencyclopädie der klassischen Alterthumswissenschaft.

Navnlig er Inddelingen og Anordningen næsten uforandret. Derimod har jeg troet at burde udelade den korte Fremstilling af Litteraturhistorien, som fandtes i de tidligere Udgaver, fordi Tregders Haandbog i Litteraturhistorien nu, saaværdt jeg ved, almindelig bruges i vore Skoler. Jeg har dersør af dette Affnit af Bogen blot benyttet en enkelt Paragraph, der passende kunde finde Plads i Prævatantiquiterne. Skulde imidlertid mod Formodning flere ønske ogsaa dette Affnit, er jeg villig til at leve en Bearbejdelse deraf fremskilt.

Sors i Mai 1852.

Indhold.

Romerske Antiquiteter.

Indledning.	Ebd.
§ 1. Romerske Antiquiteter. Deres Kilder	3
§ 2. Deres Forhold til Statshistorien	4

Romerrigets Omfang. Roms Topographi.

§ 1. Romerrigets Omfang	5
§ 2. Roms Topographi	5
§ 3. Fortsættelse	7

Den romerske Statsforfatnings Historie.

§ 1. Roms Oprindelse	9
§ 2. Kongeperioden	10
§ 3. Fra Republikkens Begyndelse til Decemvirene	11
§ 4. Fra Decemvirene til den licinse Lov	12
§ 5. Fra den licinse Lov til Græcherne	13
§ 6. Fra Græcherne til Bundsforbindelsen	15
§ 7. Fra Bundsforbindelsen til Republikkens Undergang .	16

Romerrigets Beboere.

§ 1. Deres Inddeling	18
A. Om civos og civitas.	
§ 2. Borgerrettens Natur og Væsen	19
§ 3. Fortsættelse	19
§ 4. Borgerksamfundets Omfang og Uvidelisse	20
§ 5. Borgerrettens Erhvervelse og Tab	21

VI

	Side
A. Fortjellige Clasfer og Afdelinger blandt Borgerne	22
§ 6. Fortjellige Clasfer og Afdelinger blandt Borgerne	22
§ 7. Patricii og Plebeii	23
§ 8. Patroni og clientes	24
§ 9. De gamle tribus og curiae	25
§ 10. Classes og centuriæ	25
§ 11. De senere tribus	26
§ 12. Ordines. a. ordo senatorius	28
b. ordo equester	29
§ 13. Nobiles og ignobiles	30
§ 14. Indboerne i coloniaæ civium, municipia og præfecturaæ	31
a. coloni	32
b. municipes	33
c. incolæ præfecturam	33
§ 15. Ingenui og libertini	34
B. Om Peregrini.	
§ 16. Socii og provinciales	34
§ 17. Latini	35
C. Om Servi.	
§ 18. Slavernes Stilling	37
§ 19. De Frigione	38
Statsmagten.	
§ 1. Statsmagtens Fordeling	39
A. Populus.	
§ 2. Comitia	40
§ 3. Comitia curiata	40
§ 4. Comitia centuriata	41
§ 5. Comitia tributa	42
§ 6. Bestemmelser for comitia	43
§ 7. Fortsættelse	44
§ 8. Fortsættelse	45
B. Senatus.	
§ 9. Senatets Virkefreds	46
§ 10. Senatsforhandlingernes Form	47
C. Magistratus.	
§ 11. Magistraturens Historie	49
§ 12. Republikens Magistratur. Dens Natur og Vifsaar	51
§ 13. Fortsættelse	53

VII

	Side
§ 14. Om Embedsmyndighed og dens Grænser	54
§ 15. Consuler, Decemvriter, Krigstribuner med Consulmagt	56
§ 16. Prätorer	58
§ 17. Censorer	59
§ 18. Curulisse og plebeiske Ebiler	62
§ 19. Quæstorer	63
§ 20. Almuetribuner	64
§ 21. Mindre Posler	66
§ 22. Extraordinære Vorigheder. Dictator, Interrex, Praefectus urbi	66
§ 23. Underbørsente	68
§ 24. Forretningstmænd til Besorgelse af specielle Øverb	69
D. Regeringsformen under Keiserne.	
§ 25. Keiseren	69
§ 26. Den ældre Keisertids Besyresesformer	70
§ 27. Den sibiære Keisertids Besyresesformer	71
Statsforvaltningen.	
A. Retsvæsenet.	
§ 1. Rettens Inddeling	72
§ 2. Retsråder	72
§ 3. Fortsættelse. Under Keiserne	73
§ 4. Iudicia publica og privata. Ius og iudicium	74
§ 5. Rettens Personale. Magistraten	75
§ 6. Dommere	75
§ 7. Sagførere. Advocati	77
§ 8. Rechtsydige	77
Privatret.	
§ 9. Retsdulighed hos Retssubjectet	78
§ 10. Privatrettens Inddeling. Eingleje Rettigheder	79
§ 11. Obligatoriske Rettigheder. Obligationer ved contractus	80
§ 12. Fortsættelse. Obligationer ved delictum	82
§ 13. Familleret. Egteslab	82
§ 14. Fortsættelse	83
§ 15. Den faderlige Myndighed	84
§ 16. Agnation	85
§ 17. Gentilitet	86
§ 18. Formynderstab	86
§ 19. Den ældre Arveret	87
§ 20. Den prætoriske Arveret	88

VIII

	Sibr.
Iudicia privata.	
§ 21. Legis actiones	89
§ 22. Formulae actionum	90
§ 23. Fortsættelse. Forhandlingen in iure	91
§ 24. Forhandlingen in iudicio	92
§ 25. De prætoriske Interdicta	93
Iudicia publica.	
§ 26. Criminaldomstolene	93
§ 27. Criminalprocessens Form	95
§ 28. Forbrydelser	97
§ 29. Straffe	98
Folkeretlige Bestemmelser.	
§ 30. Forhold til fremmede Nationer. Gesandter	99
§ 31. Krigserklæring og Krig	100
B. Finansvæsnet.	
§ 1. Statens Udgifter	101
§ 2. Udgifternes Bestridelse i de ældste Tider	102
§ 3. Statsindtægter. Udgifter for romerske Borgere	103
§ 4. Extraordinaire Indtægter for Staten ved Krige og Erobringer	103
§ 5. Staende Indtægter fra de overvundne Lande	104
§ 6. Forpagtning af Oppebørelse	105
§ 7. Ophævelse af Skatter og Udgifter for de romerske Borgere	106
§ 8. Finansernes Bestyrelse og Personale	107
§ 9. Finanserne under Keiserne	107
C. Bestyrelsen af udenbys Anliggender.	
§ 1. Italiens Bestyrelse	108
§ 2. Fortsættelse. Efter lex Julia	108
§ 3. Provinsernes Bestyrelse	109
§ 4. Statholderen og hans Underordnede	110
§ 5. Fortsættelse	111
§ 6. Provinsernes Forfatning og Billaaer	112
§ 7. Fortsættelse. Retspleie	113
§ 8. Begünstigede Provinstæder	114
§ 9. Provinserne under Keiserne	114
D. Krigsvæsnet.	
§ 1. Krigsvæsnet under Kongerne	115
§ 2. Det senere Krigsvæsen. Soldaterudstrivning. Ejendelsid	116

IX

	Sibr.
§ 3. Fortsættelse	116
§ 4. Sold	118
§ 5. Troppeninddeling og Vaaben	119
§ 6. Officerer	120
§ 7. De Bundsforvandte	121
§ 8. Hæren paa Marsch	122
§ 9. Lejr	123
§ 10. Vætailler	124
§ 11. Beleiringer og Forsvar	125
§ 12. Militaire Velsonninger og Straffe	126
§ 13. Tættefester, Triumpher, Sejrmindesmærker	127
§ 14. Krigsvæsnet under Keiserne	129
§ 15. Søvæsnet	129
E. Religionsvæsnet.	
§ 1. Grundtræk af den romerske Religions Character	131
§ 2. Fortsættelse. Dens Forhold til Staten	132
§ 3. Fortsættelse. Det religiøse Sindslag	132
§ 4. Fortsættelse. Religionshistorie	133
Guddommme.	
§ 5. Dil consentes	134
§ 6. De faaafslgte dil selecti	136
§ 7. Flere guddommeelige Væsner	137
Religionsvæsnets Bestyrelse.	
§ 8. Senatet	139
§ 9. Præstecollegier. Pontifices	139
§ 10. Fortsættelse. Triumviri, sive septemviri epulones . .	140
§ 11. Fortsættelse. Augurer	140
§ 12. Fortsættelse. Præster for de sibyllinse Bøger	142
§ 13. Fortsættelse. Fetiales	142
§ 14. Haruspices	143
§ 15. Enkelte Præster. Rex sacrificulus, flamines, curiones .	144
§ 16. Præstelige Congregationer til enkelte Guders Ejendele. Bestalinder	145
§ 17. Fortsættelse. Salii, Luperci, fratres Arvales, sodales Titii, Galli	146
§ 18. Præstevalg	147
§ 19. Undervæsentle	147
Cultus.	
§ 20. Cultus i Almindelighed	147

	Sle.
§ 21. Bonner og Østier	148
§ 22. Offringer	149
§ 23. Hellige Ålder og Festdage	150
§ 24. Lege	151
§ 25. Hellige Steder og Nedskaber	154
§ 26. Tidsinddeling	155

Det borgelige og private Liv.

§ 1. Familie- og Huseliv. Opdragelse	158
§ 2. Navne	159
§ 3. Næringsvære	160
§ 4. Mønt	161
§ 5. Maal	162
§ 6. Slavernes Forretninger	163
§ 7. Beskæftigelser. Reiser	164
§ 8. Skrifst. Skrivematerialier. Bøger. Bibliotheker	165
§ 9. Boliger og Vabe	166
§ 10. Klædning	170
§ 11. Maalstider	172
§ 12. Ligbegjængelser	173

Romerske Antiquiteter.

Indledning.

S 1.

Romeriske Antiquiteter. Deres Kilder.

Bed romeriske Antiquiteter forstaae vi en Fremstilling af det offentlige og private Liv hos det romeriske Folk i Oldtiden, saaledes som vi kende det dels af de gamle Skribenter, især Historiekskribtere, Talere og Grammatikere, dels af andre Mindesmærker, som Inscriptioner, Mønter og de øvrige Oldtidslevninger, hvorfra mange i den nyere Tid ere komne for Lyset ved Opgravingen af de under Titus's Regjering undergaaede Stæder, Herculanum og Pompeii. Disse Kilder maae imidlertid benyttes med Forsigtighed. Thi de historiske Forfattere have ikke sjeldent haft feilfulde og fra senere Tiders Forhold hentede Forestillinger om den fjernere Oldtid, og om den Tidsalder, som laae dem nærmere, have de ikke altid domt uden Partiskhed; græske Skribenter*)

*) Til de græske Forfattere, der ere af Bligtighed for de romeriske Antiquiteter regne vi især Polybius, Diodorus Siculus, Dionysius Halicarnassensis, Plutarchus, Appianus, Dio Cassius og endelig Epitomatoren Jonaras. Disse have ofte det forud for de romeriske Kilder, at de give udsigtsligere Bestrivelser af romeriske Indretninger og Skille til Oplysning for Fremmede.

have undertiden misforstaet romerske Ejendommeligheder; Talere have i deres ensidige Betragtning eller i Talens rhetoriske Strom af og til fjernet sig mere eller mindre fra den fuldkommen rigtige eller noigagtige Fremstilling af Forholdene; de andre Oldtidsmindesmærker ere ofte i de nyere Tider blevne eftergjorte og forvanslede. For at komme til sikker Kundskab maa man altsaa anvende critisk Omhu.

§ 2.

Deres Forhold til Statshistorien.

Roms offentlige og private Liv maa fremstilles i dets historiske Udbvikling, og den Videnskab, vi kalde Antiquiteter, saaer saaledes i noie Forhold til Statshistorien, men den gjør det indre Stats- og Hushuvs Forhold udelukkende til Gjenstand for sin Betragtning og berører kun de ydre Begivenheder og mærkværdige Personer for saavidt, som disse have nogen væsentlig Indvirkning paa indre Forandringer i Statslivet.

—••—

Romerrigets Omfang. Roms Topographi.

§ 1.

Romerrigets Omfang.

Romerriget var oprindelig indskrænket til Byen Rom og dens nærmeste Omegn, men udvidede lidt efter lidt sit Herredømme. Year 266 stod hele Mellem- og Nedreitalien under Rom, og nu begyndte de store Krigs, hvorted Niget efterhaanden udstrakte sin Magt over de tre Verdensdele omkring Middelhavet, saa at det ved Republikens Undergang gredsede mod Nord til Donau og Rhinen, mod Syd til Asriks Ørkner, mod Vest til Atlanterhavet, mod Øst til Euphrat. Under Keiserne udvidedes Grænserne endnu mere. I dette vidtudstrakte Nige udgik al Magtens Bestyrelse fra Rom, og alle Borgernes active Deltagelse i Statsbestyrelsen var i Republikens Tid bunden til personlig Nærvoerelse i denne Hovedstad, hvortil de ifølge Begrebet oprindelig hørte.

§ 2.

Roms Topographi.

Rom laae ved Tiberbredden, 16,000 passus fra Havet. Den var bygget paa Palatinerbjerget, men allerede under Konquererne kom de nærmeste Høje til. Servius Tullius skal have omgivet de 7 Høje med en Mur. Navnene paa disse Høje varer Palatinus, Capitulinus *), Coelius, Aventinus, Esquilinus,

*) Den capitolinske Høi var Roms bedst beskyttede Punkt, det eneste, som holdt sig i Gallerkriegen. Pa den sydvestlige Side deraf var

Viminalis, Quirinalis. Servius Tullius's Mur table senere sin militaire Betydning, da der efterhaanden især efter de puniske Krigs dannede sig en Mælke Forstæder udenfor den, hvorfedt Byen udvidede sig til alle Sider. Først Keiser Aurelian befæstede Byen paa Ny og indsluttede deri collis hortulorum og paa hin Side Floden et Stykke af Ianiculum, et Bjerg, som alerede i Kongetiden skal være blevet befæstet og som tilligemed mons Vaticanus i videre Forstand regnes med til Rom. Pomoerium eller den frie Plads uden- og indenfor Muren, som betegnede Byens hellige Grænde, udvidedes rimeligvis af Servius Tullius og efter ham ikke før Sullas Tid, men siden østere under Keiserne. Af Servius Tullius blev Byen delt i 4 Afdelinger*) med de samme Navne som de 4 Bytribus, nemlig Palatina, Suburana, Collina, Esquilina. Denne Inddeling havedes først af August, der dannede 14 Quarterer (regiones).

Byen var oprindelig simpel. Dog omtales allerede fra Kongeperioden mærkelige Bygningsarbeider, som de store Kloster, Circus maximus og Juppiters, Junos og Minervas Tempel paa Capitolium, der begyndtes under Tarquinius Priscus og fuldstændtes under Tarquinius Superbus. Den galliske Brand ødelagde Byen paa Capitolium nærlig, og ved dens Opbyggelse blev Gader og Huse anlagte uden bestemt Plan og Orden. I de følgende År udførtes vel adskillige Bygningsarbeider, især Templer, men først senere blev der ved Statens tiltagende Rigdom, ved Bejendtslab med groft Smag og Plyndringer af fremmede Konst-

det berømte Juppiterstempel, opført af Tarquinierne, østere afbrændt, men efter opbygget. En Del af denne Side kaldtes rupes Tarpeia, hvorfra Forbrydere nedflyttedes. Den nordøstlige Side kaldtes arx efter L. Tatius's gamle Sabinerborg.

*) Disse Afdelinger eller Bytribus var inddelte i viae, også compita, hvilket Ord egentlig antyder Hjørnerne, hvor viae stodt sammen.

værker egentlig tænkt paa Byens Fortsættelse. Dog herskede der i det Hele ingen stor Pragt i Privatbygninger før Sullas Tid, men fra denne Periode viser der sig en sterk Lust til at forståenne Byen ved offentlige og private Anlæg. Saavel af Cæsar og Pompeius som fornemmelig af August udførtes der mange store Bygningsarbeider; men det var især efter Isdebranden under Nero (64 p. Ch.), at Byen fremstod med glimrende Pragt. Ogsaa under de følgende Keisere opførtes mange pragtfulde Bygninger. Siden ødelagdes Byen paa Folkevandringernes Tid, saa at der nu kun ere Ruiner tilbage af dens fordums Herlighed.

§ 3.

Fortsættelse.

Blandt Mærkværdigheder i og ved Rom nævnes portæ (f. Ex. Capena, hvorfra den appisie Bei gik mod Syd, Collina mod Nordvest), pontes (som Sublicius, i lang Tid den eneste Bro over Tiberen, Mulvius nord for Byen), viae*) (dels Gader, som via sacra, via lata, dels Landeveje,**) som via Appia, anlagt af Appius Claudius Cærus 312, fra Rom til Capua, siden fortsat til Brundisium; den var bygget af tilhugne Stene og betegnede, ligesom andre Hovedlandeveje, Vejlængden ved Milepæle, lapides, miliaria i 1000 Passus's Afstand, via Flaminia over pons Mulvius til Etrurien) fora

*) Via er en bred Bei, iter enten det Samme som via eller en mindre Bei til at gaae eller ride paa, semita er en ganske smal Gangvei, f. Ex. et Trottoir ved Husene.

**) Romerne anvendte megen Ømhu paa solide Landeveje haade i Italien og, især fra Augusts Tid, ogsaa i Provinserne. De store viae i Rom og Italien stode under Censorernes og Edilernes Opført. Ogsaa omtales egne curatores viarum.

Som forum Romanum mellem Capitoline- og Palatinerbjerget, en af curia Hostilia, flere Templer, Basilicer, Porticus og tabernæ omgiven aaben Plads, bestemt til Folkeforsamlinger; paa den var den offentlige Talerstol, smykket med Slibbsnabler (rostra) imellem det egentlige forum og comitium, Curiernes gamle Forsamlingsplads), campi (som campus Martius udenfor Byen ved Tiberen, der oprindelig skal have tilhørt Tarquinierne, men siden bruges til Folkeforsamlinger og Legemsøvelser og for en Del estrehaanden opfyldtes med Templer og andre offentlige Bygninger, som villa publica, circus Flaminius, theatrum Pompeii, i Keisertiden flere Ruegange og Thermer), templæ (som Iovis Feretrii, Statoris, Capitolini, Vestæ, ædes Concordiae, templum Apollinis Palatini), theatra (som Pompeii, det første Stentheater, Marcelli, opført af August, begge paa Marsmarken), amphitheatra (som a. Flavium, senere Colosseum, opført under Vespasian), circi (som circus Maximus mellem Palatiner- og Aventinerbjerget, allerede af Tarquinius Priscus indrettet til Beddelsb, circus Flaminius), curiae (som Hostilia paa forum, porticus, Ruegange, basilicæ, Bygninger til Handelsforetninger og senere ogsaa til at holde Ret i, Den ældste, b. Porcia, opført af Cato A. 184), balnea, Vandeanstalter, thermæ, offentlige Bade samt Øvelses- og Forlystelsessteder, eiendommelige for Keisertiden, aqueductus eller aquæ, store Vandledninger (Den ældste, Appia, anlagt af den Samme som den appiske Vej), lacus, Vandbeholdninger (som lacus Servilius; i Keisertiden kom mange til), cloacæ, underjordiske Kanaler til at bortføre Urenligheden (Den ældste, cloaca maxima, begyndtes under Tarquinius Priscus), arcus Triumphbuer, columnæ Spiller &c. Af saadanne Oldtidsværker have vi enkelte Ruiner og Fragmenter tilbage, som af Vespasians Amphitheater (nu Coliseo), moles

Hadriani (nu St. Angelo eller Festningen Engelsborg), Trajans Hædershaile, Titus's, Trajans og Diocletians Bade, Levninger af den appiske Vej &c.

—○○—

Den romerske Statsforsatnings Historie.

§ 1.

Roms Oprindelse.

Italien var paa den Tid, da Rom opstod, beboet af forskellige Stammer. Mellem den høje Tiberbred og Havet indtil de rhætiske Alper boede Etruscerne, der tidlig besad Kultur og et vidtudstrakt Herredømme. Mellem den venstre Tiberbred og mare superum boede Umbrierne, og længere nede sabinse Stammer; sydlig for Tiberen fandtes osciske Folk, og i den nederste Del af Italien havde mange græske Colonier taget Bopel. En af de italienske Stammer, den latinske, bosatte sig ved Tiberen og levede i flere forbundne Stater*). Fra det latinske Folk stammer efter Skribenternes Vidnesbyrd Rom, som efter det almindelige Sagn anlagdes af Romulus paa Palatinerbjerget omrent Åar 752**) eller 753***) før Christi Fødsel. Byens ældste Historie er meget dunkel. De gamle Forfatteres Erfaringer ere enten fabelagtige eller i andre Henseender kun lidet sandsynlige og ofte hentede fra de senere Tiders Synsmaade. Saameget see vi, at Romerstaten i Begyndelsen indskrænkede sig

*) Efter Niebuhrs Mening bestod den af osciske Folk, Sacaner, Etruscer eller Prister, som havde underlaaet sig de ved Tiberen boende pelasgiske Stammer.

**) Æra Catoniana.

***) Æra Varroniana.

til Byen og dens nærmeste Omegn, at den oprindelig ikke stod i noget nærmere Forhold til de ombvoende beslagtede Folk, men indtog en selvstændig, ofte fjendtlig Stilling mod dem, og at den snart tiltog saavel i indborernes Kraft ved faste Statsindretninger, tildels laante fra de etruskiske og andre omliggende Stater, som og i Folketal ved Indvandringer og Grobringer. Flere Sagn, beskyldede ved senere Statsindretninger (Tribusinddelingen, Patricier, Clienter og Plebeier), antyde, at Romersfolket dannedes ved Sammensmelting af flere Stammer og efterhaanden vorede ved Grobringer og Indvandringer.

§ 2.

Kongeperioden.

Nom regeredes oprindelig af Konger, der valgtes paa Livstid, men ingenlunde besad uindskrænket Magt. De var den højestes beskyrende og dømmende Øvrighed, ansørte i Krigene og besorgede en Del af den offentlige Gudedyrkelse, men Magten var delt med det af Kongerne valgte Raad (senatus) og Folkeforsamlingen (populus, comitia curiata). Kongehistorien, som Skribenterne have opbevaret, indeholder med al sin Dunkelhed og digteriske Udpynning mange virkelige Facta og hører tydelig Præg af hvad der var ejendommeligt for Romersfolket gjennem dets hele Liv. Saaledes finde vi allerede her det militære Hærskertalent og Lyst til Udvilelse ved at tilintetgjøre de overvundne Nationer eller indlemme dem i Romerstaten og sliste Colonier (Romulus, Tullus Hostilius, Ancus, Tarquinierne, Servius Tullius's militære Folkeinddeling), Sands for at ordne de borgerlige Forhold ved Love og faste Indretninger (Romulus, Servius Tullius), Erfrygt for Religionen og Erfjendelse af dens Virksomhed til at befæste de borgerlige Indretninger (Numa Pompilius, Ancus Mar-

tius), Tilbørlighed til kostbare og solide offentlige Undtag, ligesom i Anledningen om Byens tilkommende Storhed (Tarquinierne). Den vigtigste af alle politiske Forandringer under Kongerne var den af Servius Tullius foretagne Inddeling af Borgerne efter deres Formue i Classer og Centurier, hvorved det første Skridt gjordes til at udjævne den dybe Kløft imellem Romerrigets to Stænder og slappe Plebeierne en fastere Organisation under en Statsforfatning, som fordelte Byrden af Krigstjenesten og Skatter paa de mere formuende Borgere, men tillige gav dem den væsentligste Indflydelse paa Regjeringen.

§ 3.

Fra Republikens Begyndelse til Decemvirerne.

År 509 blev Kongeregjeringen ombyttet med en republikansk Forfatning under 2 aarslig valgte Consuler. Upaatværlig forandredes ikke hele Grundformen i Statsforfatningen ved den indskrænkte Kongemagts Overgang til de 2 Consuler. Kun er det naturligt, at Senatet, som et staaende Corps ved siden af de verlende Consuler, og Centuriatcomitierne, der nu blev aarlige Valgforsamlinger, efterhaanden fik mere Betydning. Endnu bestod den strenge Udforskelse mellem Staenderne. Almuen, som var udelukket fra Myrdelsen af ager publicus (o: det fra Fjenden erobrede Jordegods), hvis Benyttelse af Staten kunde overdrages den Enkelte mod en Afsigt) og maatte lade sig nose med ubetydelige Landassignationer, sank stedse i en dybere Gjæld til de rige Patricier. Men til sidst blev Trykket for haardt for Plebeierne, hvis Masse bestandig vorede, medens Patricierne offsluttede Classe lidt efter lidt formindskedes, og vi see dem nu træde i en Kamp med Patricierne, som vel egentlig blot gik ud paa de 2 Borgerclassers Stilling til hinanden, men dog i Tidens løb havde væsentlig Indflydelse paa Udvilingen af Romes Stats-

former. Det vigtigste Skridt til at emancipere Plebeierne, som hidtil manglede Sammenhold under en løbvestemt Auctoritet, blev gjort Ær 494, da de efter hæftige Stridigheder fik en egen Magistratur (Folketribuner og plebejiske Admiser), der skulle paase Almuens Bedste. Tribunerne havde i Begyndelsen blot et Veto i Plebeiernes Anliggender, men snart (491) toge de af Coriolans Sag Anledning til at forsamle Folket tributum (o: ifølge en af Servius Tullius indført Inddeling efter Bopælene) for at fælde Dom over Almuens Fjender, og paa denne Comitier tilbendte de sig snart Indflydelse paa Statens almindelige Anliggender, især da det ved Tribunen Volero Publilius's Lov (471) var blevet sat igjennem, at de plebejiske Embedsmænds Valg foregik paa comitia tributa, hvor ved de frigjorde sig for Patricierne Indvirkning paa Valget. Under denne Plebeierenes Fremstræben havde dog Patricierne endnu en mægtig, ved Mellionen styrket Indflydelse, som de ikke blot udøvede paa comitia curiata, hvis Bestemmelse nu var at prøve og bekæfte Centuriatcomitiernes Love og Valg og give Øvrighederne imperium, men ogsaa paa comitia centuriata, hvor de virkede kraftigt ved Auspicerne, ved Senatets forberedende Behandling af Lovforslagene, ved Præsidenten, den patriciske Consul, og ved deres Clienter.

S 4.

Fra Decemvirerne til den licinse Lov.

Men med større Kraft og i bestemmere Modsætning til Regeringen optraadte Folkemagten efter Ophævelsen af Decembiratet (449), som under midlertidig Standsning af de andre Magistraters Embedsmagt var oprettet for at sammensmelte de mange forskellige Bestanddele af den romerske Stat ved en omfattende og ligelig Lovgivning.

Follets Kræfter, som var satte i Bevegelse for at hæve Decembiratet, virkede nu med meget Eftertryk for at tilbagebringe Ligevægt imellem Stænderne. Ved Siden af Centuriatcomitierne, som havde den høieste Magt til at give Love og vælge Øvrigheder, hævede comitia tributa sig, da Almuens Beslutninger fik en, dog rimeligtvis betinget, Lovskraft ved lex Valeria Horatia (449), som siden nogen bestemtes og bekræftedes ved andre Love. Et stort Skridt fremad til Stændernes Sammensmelting skete fremdeles ved lex Canuleia (445), som bevirkede connubium eller Met til øgtefælbelig Forbindelse mellem Patricier og Plebeier. Et andet samtidigt Forslag om Plebeiernes Adgang til Consulatet, der ivrigt bekæmpedes af Patricierne, foranledigede Indførelsen af en ny Embedsform, de 3 tribuni militum consulari potestate, hvortil ogsaa Plebeier var valgbare, og som synes at have delt Consulatets Forretninger med en anden ny, blot patricisk Magistratur, Censuren (443). I de følgende Ær asperede Consuler og tribuni militum, der dog paa Grund af et vist Maadehold hos Folket i Forbindelse med Patriciernes arbede Anseelse og Plebeierenes pecuniere Afhængighed en lang Tid næsten blot valgtes blandt Patricierne. Imidlertid kunde alle Patriciernes Bestræbeler blot en Tidlang udsætte, men ikke forhindre, hvad Siden krævede, Stændernes Ligevægt.

S 5.

Fra den licinse Lov til Græcherne.

Under det haarde Tryk, som havde hvilet paa Plebeierne efter den galliske Krig (390) blevé de licinse Love satte igjenem (367), der ikke blot tilstodde Almuen økonomiske Lettelser, men ogsaa aabnede den Adgang til en Plads i Consulatet, hvori imod der tillige oprettedes en patricisk Magistratur, Proæturen, og det curuliske Admiserembede, som fra Begyndelsen synes bestemt

til flistevs at besettes af Patricier og Plebeier. Med Stæn-dernes Udjevning gif det nu frem med rafle Skridt, dog saaledes, at i Forstningen en bestemt Deling af Indflydelse fandt Sted. Efter 342 finde vi ikke mere 2 patriciske Consuler. Ogsaa til Dictaturen, Censuren, Praeturen, til sidst endog de fleste af Praestekaberne (lex Ogulnia 300) aabnedes efterhaanden Adgang for Plebeierne. Den publiske Lov (339) udvidede den valeriske om Plebisciternes Lovskraft, den hortensiske (287) gjorde dem omsider aldeles uafhængige af Senatet, og fra nu af kan den patriciske Stand betragtes som politisk opløst, og den gamle aristokratiske, paa Senatets Medvirkning overalt beregnede Negjerdingsform som væsentlig forandret. Centuriatecomitterne bestode endnu i deres Kraft, men Curiatcomitterne udartede til en blot Form uden al virkelig Indflydelse. Efterhaanden uddøde ogsaa flere og flere af de patriciske Slægter, og andre gik over til Plebeierne, men paa denne Stands Ruiner hævede sig lidt efter lidt en ny Embedsadel, sammensat af patriciske og plebeiske Faamilier og grundet paa Nedstammelse fra Folk, der havde bækkædt euruliske Værdigheder (Consulatet, Praeturen og Edilembedet). Denne Adel (nobilitas) sluttede sig efterhaanden ved indbyrdes Forbindelser tættere sammen og udelukkede Andre fra de højere Embeder, især da de store Omkostninger ved Ediliteteten kun gjorde det muligt for Enkelte at opnaae disse Poste, som siden atter ved Provindsbestyrelse og Krigsbytte forsøgte Adelens Formue til det Umaadelige. Imidlertid havde dog Statsforvaltningen i det Hele en fast og rolig Gang indtil den 3die puniske Krig. Magten til Lovgivning og Øvrighedsvalgene var i Folks Hænder, som tillige udøvede iudicia publica paa Comitterne eller overdrog Bestyrelsen deraf til Senat og Magistrater. Senatet besad den administrative Magt; det havde Statens Indkomster under sin Bestyrelse, og Domstolene besettes af dets Medlemmer. De store Anstrengelser, som Krigene mod de italienske Folk,

især Latiner og Samniter, og senere Krigene mod Pyrrhus, Carthaginier, Illyrier, Antiochus den Store og Perseus kæbvede, bevirkeade i det Hele Enighed og Kraft i Bestyrelsen. I denne Periode begynder Dannelsen af et Romerrige (imperium Romanum) først ved Socialforfatning (comitrent fra Mar 338), siden ved Provindsforfatning (fra den 1ste puniske Krig).

§ 6.

Fra Græcerne til Bundsforvandskrigen.

Men da Rom's Herredømme ved Carthagos Fald (146) var afgjort, fremtraadte tydelig en vis Slappelse i det offentlige og private Liv. Fremmed Cultur og dermed yppigere Sæder banede sig mere og mere Vej til Rom; Lusten til Trobringre forenede sig med Lust til Plyndringer og vilkaarlig Behandling af de Overvundne. Den republikanske Erhødighed for Staten og dens Hellighed forsvandt efterhaanden, og egoistiske Hensyn gjorde sig gældende overalt. Dette blev især synligt i den høtige Strid, som nu begyndte mellem Adelsaristokratiet (optimates) og Folkepartiet (populares). Paa den ene Side udgjorde Senatet og Nobiliteten en mægtig Faction, som bestandig havde Consulatet i sine Hænder og tildels fandt Understøttelse hos de af dem afhængige romerske Middere, hvis Stand efterhaanden tabte sin oprindelige militaire Charakter og ved Forpagtning af Statsindtegterne erhvervede sig store Rigdomme. Som det conservative Parti forsvarede de den gamle Statsorden og Senatets Anseelse, men dannede tillige et trykende Aristokrati, der ved at tilvende sig ager publicus og efterhaanden fortænge de mindre Landeierdommes Besiddere erhvervede sig uhyre Godser, som de lode dyrke ved Slaver, medens de forarmede Landmænd for en stor Del droge til Rom og forsøgede de misfornøjede

Borgeres Tal. Alt dette fremkaldte snart en Reaction fra Follets Side. De Love, som Tribunerne T. Gracchus († 133) og C. Gracchus († 121) foresloge (særl. lex agraria, til dels en Formyelse af den siccinske Lov, at Ingen maatte have mere end 500 iugera af ager publicus og ligesaas Meget for 2 Senner, det Øvrige skulde uddeles til de fattige Borgere), bragte dem vel selv Undergang, uden at medføre nogen umiddelbar Fordel for Almuens Sag, men Begyndelsen til den demokratiske Reaction var dog gjort, og Resultatet blev blandt Undet Domstolenes Udsættelse fra Senatet og Middernes Fremtræden som særligt politisk Stand. Først i den jugurthinske Krig (112—106), hvori den sædesige Fordærvelse og især den store Beskikkelighed hos Nobiliteten viste sig i det stærkeste Lys, led Adelen et betydeligt Nederlag, da en stærk Undersøgelse ifølge Tribunen Mamilius's Forslag blev sat igjennem mod de bestukne Embedsmaend (110), og en homo novus, C. Marius, valgtes til Consul.

§ 7.

Fra Bundesforbundskrigens til Republikens Undergang.

Jo mere Rom udvidede sit Herredomme, desto tydeligere viste sig Manglerne ved den gamle Statsforfatning, hvori der ingen Forskjel var paa By- og Statsbestyrelse, men al Udsættelse af Rettigheder var knyttet til personlig Mærværelse i Rom. Ogsaa i andre Henseender indskænkede al Statens Omhu sig til denne By; kun der udstryredes den religiøse Cultus paa offentlig Bekostning; kun der sørgedes ved Lege og Skuespil for Follets Forlystelse og ved Kornuddeling for den Fattiges Undstøttelse. Desto fordærveligere bleve derfor ogsaa Folgerne af Bundesforbundskrigens (91), hvori de latinske og italienske Folk

tiltvang sig Borgerret, som allerede Græcherne havde stræbt at erhverve dem for at slæffe Folkepartiet en Tilvært af frie og uafhængige Borgere. Ved denne Massæ af Borgere, som optoges i Staten uden nogen repræsentativ Forfatning eller anden tilsvarende gjennemgribende Forandring i Statsstyrelsens Form, opstod en stor Forvirring i alle Forhold. Den bedre Del af Italiens Indbyanere, hvem Ejendom og anden Interesse fengslede til Hjemmet, blev naturligvis udelukket fra al aktiv Deltagelse i Regjeringen. Derimod strømmede Mængden af fattige og ryggeslyse Mennesker, løklet af offentlige og private Gaveuddelinger, fra alle Kanter sammen og dannede i Rom en Massæ, som let lod sig benytte af Folk, der vilde hæve sig paa Statens Bekostning. For Adelspartiet indtraadte der vel en Reaction ved Sulla (81), som indskænkede Tribunmagten, tilbagegav Senatet iudicia og sagte at gjenoprette den gamle Forfatning. Men denne Reaction kunde under de døvcerende Forhold ikke have nogen væsentlig Betydning. Derimod var det første Eksempel givet paa, at en Fæltherre benyttede den ham anbetroede Magt til sine egne Niemed og uden Senatets og Follets Samtykke raadede over Borgeres Liv og Ejendom (proscriptio). Dermed var Veien aabnet for militært Despoti og Borgerkrige. I Crassus og Pompeius's Consulat (70) fil Folket sine Rettigheder tilbage, men blev blot et Verktøj i Haanden paa de store og talentfulde Magthavere, der nu ved Folkegunst, Soldatermagt, Forbindelser og Rigdomme fil en altoverbeende Indflydelse, medens Senatets Anseelse bestandig sank dybere (Pompeius, Cæsar, Crassus). Deres indbyrdes Stridigheder endtes med, at Cæsar kom i Spidsen for Staten, tilbendte sig alle indflydelsesrige Embeder og til sidst en bestandig Dictatur (45). Cæsars Død (44) var vel en Wirkning af den republikanske Land, men denne levede ikke mere hos Massen af Folket. Derfor opstod snart en ny Forbindelse mellem Antonius, Lepis

dus og Octavian (triumviri reipublicæ constituendæ), hvoraaf omsider Octavian's Overherredømme fremgik (30). Han forenede under Navn af princeps al Magt hos sig, men lod med klogt Hensyn til Romernes Agtelse for de gamle Former Senatet og de fleste Overighedsposter i Navnet bestaae, og saaledes vedligeholdtes ogsaa under de følgende Keisere (principes, imperatores, Cæsares, Augusti) en stor Del af de gamle Former, dog med Udelukkelse af Folkets umiddelbare Virksomhed, langt ind i Keisertiden, indtil ogsaa disse Skygger af det gamle Rom forsvandt, da de store Forandringer efterhaanden indtraf, nemlig Administrations-Forandringen, som begyndte under Diocletian, Hovedstadens Forlæggelse til Constantinopel, Christendommens Ophøjelse til Statsreligion under Constantin og endelig Rigets Deling (395).

Romerrigets Beboere.

§ 1.

Deres Inddeling.

Romerrigets Beboere var dels Fri, dels Slaver. De Fri var enten cives (populus Romanus, populus Romanus Quiritum) eller peregrini, hvilke paa Ciceros Tid ogsaa indbefattedes under Navnet exteræ nationes, underordnede Folk uden Delagtighed i romersk Borgerræt.

A.

Om cives og civitas.

§ 2.

Borgerrættens Natur og Væsen.

Ordet civitas betegner saavel Borgersamfundet som Indbegrebet af de derved betingede Nettigheder og Forpligtelser for det enkelte Medlem af dette Samfund. — Rom var i Begynnelsen omgivet af andre tildels beslægtede Folk, men sluttede sig ikke i nogen nærmere Forbindelse til dem. Selv da Staten senere tiltraadte det latinske Forbund, var det ikke som en af de latinske Stater, men den optraadte selvstændig ligeoversor dem alle og stræbte snart efter Overherredømmet. Ifølge disse Forhold viser Civiteten sig tidlig som en skarp Adskillelse mellem Borgere og Fremmede (peregrini, oprindelig hostes) i det offentlige og private Liv. Men mellem Borgerne selv bestod en næsten ligesaa streng Adskillelse, idet en hel Borgerklæde (plebeii) var udelukket fra de vigtigste Nettigheder. Dog udjævnede dette Misforhold sig efterhaanden, og alle Borgere blev delagtige i samme Nettigheder og Forpligtelser.

§ 3.

Fortsættelse.

De vigtigste Borgerrættigheder i det offentlige Liv var: Ret til paa Comitterne at stemme om Statens Anliggender, ius suffragii, som kun udtveddes personligt i Rom, og Ret til at bælæde Eresposter, ius honorum. Fremdeles var den romerske Borgers Person og Ejendom paa flere Maader beskyttet ved Lovene. Allerede kort efter Kongemagtens Afskaffelse fil man ved Valerius Publicolas Lov Provocation

til Folket mod Øvrighedspersoners Vilkaarlighed.* Denne Lov blev siden oftere gjentaget og bekrefstet. Senere Love afflaſſede corporlig Uſtraffelse og tillode at vælge exſilium iſtedenfor Dødsſtraf. I privatrettig Henseende viser Civiteten sig som en Ret til at deltag i alle føregne romerske Rechtsforhold, alſaa deels connubium, Ret til at indgaae ægtſtabelige Forbindelſer med juridisk Gyldighed efter romerske Love, dels commercium, Besſielſe til at ſtaae i ſtrængere og mere ſikrere Eiendoms- og indbyrdes Contractsforhold iſolge romerske Lovbestemmelſer. Ved Statens voxende Magt fil de romerske Borgere andre Forrettigheder paa de Overvundnes Bekostning. Saaledes bare de fra Macedoniaens Grobring (168) til Hirtius's og Pansa's Consulat (43) frie for alle direkte Afgifter. Deſuden kunde de som Medlemmer af det herlende Folk med Frihed og Sikkerhed færdes overalt i Romerriget og være i al Handel og Vandl meget begunſligede fremfor Provincialerne, der i flere Henseender bare haardt trykkede. — De romerske Borgere havde en Nationaldragt (toga); de var alle optagne i én af de 35 tribus, og deres Navne indførte i de offentlige Mandtalslister (stabulæ censorum), hvori Überettigede undertiden fægte at indſnige sig. Indbegrebet af alle en romersk Borgers Rettigheder kaldtes caput.

S 4.

Borgersamfundets Omfang og Udvidelse.

Fra en ringe Begyndelſe udvides Borgersamfundet eftersaaanden ved Grobringer og Indvandringer. Flere undertvungne Nabosteders Indbaanere blev i de ældſte Tider dels ført til Rom, dels forblyve de i deres Byer, men i begge Tilfælde paa ringere Vilkaar end de øvrige romerske Borgere. De er holdt den faakaldte civitas sine suffragio, hvorved de blev

ſtrengt adſtilte fra andre beſtegtede Folk, romerske Love underlaſtede, maatte bære Borgernes Byrder, Skatter og Krigstjenſte, uden Andel i Statsstyrelſen. Efterhaanden fil de dog fuld Borgerret, først de nærmere (latinske) Byer, ſiden de fjernere (wolſciske og campaniske), og efter de henniciske og aquilie Stæders Underhingelſe (omrent A. 303) omtales ingen ny Optagelse af civis sine suffragio. Under Bundsforbandligrigen blev iſolge lex Julia (90) de latinske og italienske Folk, ſom før havde været socii og ikke deltaget i Krigen, optagne i Civiteten, og i Året 89 blev der ved lex Plautia Papiria givet Borgerret til alle frie Borgere i de italienske Fortbundslater, naar de godtjorde, at de paa den Tid, Loven blev givne, havde Bopæl i Italien, og inden 60 Dage meldte ſig hos den romerske Praetor. Samme Åar fil Cispadanerne Borgerret. Fra nu af uddeltes Borgerretten uden hynderlig Sparsomhed, iſær efter Republikens Undergang. Julius Cæsar gab Transpadanerne, ja endog nogle transalpinske Folk Borgerret, Keifer Claudioſus folgte den for Penge, Caracalla ſkendede den omſider til alle frie Indbaanere i Romerriget.

§ 5.

Borgerrettens Erhvervelſe og Tab.

Civiteten opnaaedes ved Fødſel (naar begge Foreldrene, eller dog Moderen, bare Borgere), eller ved Optagelse iſolge en Lov (enten umiddelbart af Folket eller af en dertil af Folket bemyndiget Øvrighed), eller ved Frigivelse (manumissio). Den mistedes ved Tabet af Friheden (ved at geraade i fjendtligt Fangenſlab eller ſide en Straf, ſom medførte Frihedens Fortabelse), ved Overgang til en anden Civitet, ved interdictio aquæ et ignis, ved Udlevering til Fjenden og i Keiftiden ved Deportation. Dog kunde man i de fleſte Tilfælde, naar der

sændtes gyldige Grunde dertil, ved postliminium saae Civiteten og sine forrige Nettigheder igjen. Tab eller Indskrenkning i de borgerlige Nettigheder kaldtes *deminutio capitii*. Dennes høieste Grad bestod i Borgerrettens og Frihedens Fortabelse *), en mindre blot i Borgerrettens Tab, og den mindste i Tabet af visse personlige Nettigheder ved Overgang til en anden personlig Stilling, f. Ex. ved Arrogation og Adoption.

§ 6.

Forskjellige Classer og Afdelninger blandt Borgere.

Mellem de romerske Borgere bestode flere Adskillesser, grundede paa Herkomst, Formue, Bopæle og andre Forhold. Disse havde til forskjellige Tider forskjellig politisk Vægt. Møgde forsvandt efterhaanden om ikke af Navn, saa dog af Betydning, medens andre nye dannede sig. I den tidlige Histories Dunkelhed taber sig den gamle Stammeinddeling (*tribus*), samt det ældre Patronats- og Clientelforhold. Længere Varighed havde Inddelingen i Curiæ og Forskjellen imellem Patricier og Plebeier, men den tabte dog efterhaanden sin politiske Betydning. Derimod var Inddelingen i Classer, Centurier og *tribus* af varigere Indflydelse. I Tidernes Løb dannede sig Adskillessen mellem nobiles og ignobiles, og equites fremtraadte som en egen Stand (*ordo*) med politisk Vigtighed ved Siden af Senatet. Vi kunne endvidere skjelne mellem Indbyggerne i Rom og de ved Romerstatens Udvidelse opstaade Borgere eller Indvænere i Borgercolonier, Municipier og Praefecturer, og endelig

*) Capitis deminutio maxima opstod ved Unddragelse fra Krigstjenesten eller fra Census, ved Desertion og Overlevering til Hæanden af pater patratus.

med Hensyn til Herkomst og visse Borgerrettigheder mellem Fribaarne og Frigivne.

§ 7.

Patricier og Plebeier.

Virius og Dionys fortalte, at Patricierne var Esterkommere af de Senatorer, som Romulus valgte; og som siden forsøgedes under de følgende Konger. En saa skarp Adskillesse og saa usig borgerslig Stilling som Patriciernes og Plebeiernes kan imidlertid ikke være opstaet ved et vilkaarligt Valg, men vi maae nødvendig tænke os Patricierne som de oprindelige Borgere med fuldkomne Nettigheder, inddelte i *tribus*, *curiæ* og *gentes* eller store ved Religions- og Familiebaand sammenknyttede Forbindelser. Som et Udvælg af disse Borgere eller maaßke som en Repræsentation af *gentes* maae vi tænke os Senatet, og dets Udvælge som en Følge af Patriciernes Tilvært. Plebeierne derimod udgjorde Massen af Indvænerne udenfor de affsluttede af Patricier og Clienter bestaaende *gentes*, opstaet ved Forslytning eller Indbandring til Rom. Patricierne var aldeles adskilte fra Plebeierne, saaledes at der ingen borgerslig gyldig øgteskabelig Forbindelse fandt Sted imellem dem; de havde udelukkende Stemmeret og Adgang til Senat, Embeder og Præsteskaber, Eneret*) til at occupere og mod en vis Avgift benytte ager publicus eller det ved Grobringer vundne offentlige Jordegods, medens Plebeierne maaatte næs med ubetydelige Avgivningerne af smaa Jordstykker; endelig bare Auspicerne og Netsfortolkningen i deres Hænder. Imidlertid tilstoge Plebeierne

*) Det er dog tvivlsomt, om der bestod en saadan Ret; men i al Hæld havde de faktisk næsten udelukkende Adgang til Benytelsen af ager publicus.

baade i Tal og i Betydning ved Optagelse af overvundne Folkesammer. Fra *Servius Tullius's* Tid havde de saaet en fastere Organisation og hævede sig nu efterhaanden til lige Retigheder med Patricierne. Ved connubium blandedes gentes; de patriciske uddøde efterhaanden og suppleredes i Keisertiden ved Bølg blandt Senatorerne.

§ 8.

Patroni og Clientes.

Efter de Gamles Beretning forbundt *Nomulus* Patricier og Plebeier inddybes i et nære Forhold som Beskyttede og Beskyttede. Patronen skulde i Metssager og andre Tilfælde forsøre Clienten og understøtte ham, naar han var i Træng; denne derimod bidrage til Udstyr for Patronens Datter og betale Bøder og Lösepenge for ham; de maatte ikke klage eller vidne mod hinanden. Clienteforholdet var arveligt. Imidlertid vise Clienterne sig i flere Henseender som forskellige fra Plebeierne, ja endog som deres Modstandere, og det bliver derfor sandsynligt, at Clienterne måae betragtes som tidligere undertyvngne Folk, der bare bragte i et nære, skjønt underordnet Forhold til Patricierne, medens den senere ved Grobringer tilboredé Massé af plebs ikke kom ind i en saadan Forbindelse. Clientelelet ophørte siden som et stregent Forhold til Patricierne, men vedvarede som et frivilligt underordnet Forhold mellem Fattige og Nige, Ninge og Mægtige, dør fra den ene Side bestod i at gjøre Opvarming om Morgenens (*salutare*), ledsgage til forum og campus, understøtte ved Stemmer paa Comitterne og deslige, fra den anden i Pengehjælp og anden Understøttelse. Oglaa hele Stater blandt *socii* eller i Provindserne stode i Clienteforhold til mægtige Familier i Rom (C. Ex. Allobrogerne til Fabierne), til hvem de i deres Anliggender henvendte sig. Mellem den

Frigivne og hans forrige Herre vedligeholdt Clientelelet sig som et tvunget Forhold i en strengere Form, dog uden Arvelighed. En Lewning deraf er endelig ogsaa Udtrykkene patroni og clientes i Nettergangssproget om Sagførerne og dem, hvis Sag de førte.

§ 9.

De gamle tribus og curiae.

Efter Skribenternes Vidnesbyrd delte *Nomulus* Folket i 3 tribus: Ramnes eller Rammenses, Tities og Luceres. Herved synes at betegnes de forskellige Stammer, ved hvis Forbindelse Romerstaten dannedes, og af hvilke især den sidste (rimeligvis af etruskisk Herkomst) senere synes at have sluttet sig til de to ældre. Disse Stammers Forening og deres Udvidelse, som tillægges *V. Tarquinius Priscus*, staar i nære Forbindelse med de patriciske Borgernes Tilbær og Senatets Forøgelse. De 3 tribus vare inddelte i 30 curiae eller Afdelinger, som stode i inddybes politisk og religiøs Forbindelse og havde hver sin curio og samtlige en curio maximus. Curierne samledes paa comitia curiata, de ældste politiske Folkeforsamlinger, men den hele Indretning, som væsentlig angik Patricierne, tabte sin Betydning, da Patriciernes Forrettigheder forsvandt.

§ 10.

Classes og centurie.

Inddelingen i Classes og Centurier hidrører fra *Servius Tullius*, der vilde forene Statens adskilte Bestanddele til et Hele og billigere fordele Krigens og Skatternes Byrder paa de Nige, men tillige indrømme dem større Undel i Regjeringen. Han dannede visse efter Formuen bestemte Afdelinger (classes) og gav hver Afdeling visse Centurier eller Stemmer, saaledes at

de Mige, skøndt i Antal først, dog fik de fleste Stemmer. Det Hele var ordnet i militair Form. Først stemmede equites i 18 Centurier, dernæst første Classe i 80 Centurier. Minimum af Formuen bestemtes til 100,000 asses. Hertil hørte tillige 2 centuriæ fabrum (Armeens Haandværksfolk). Anden Classe udgjorde 20 centuriæ. Formuen 75,000 asses. Tredie Classe 20 centt. 50,000 asses. Fjerde Classe 20 centt. 25,000 asses. Femte Classe 30 centt. 11,000 asses. Til denne Classe hørte ogsaa accensi, en Art Depotbataillon, cornicines og tubicines, fordelt i 3 centuriæ. Den ringere Formue indbefattede kun én centuria (proletarii og de endnu ringere capite censi). Disse gjorde i den ældre Tid ikke Krigstjeneste; siden synes de mindre fattige at have tjent til Fods og til Søs, men først Marius valgte istæng og medtog capite censi. Hver Classe var lige delt i centuriæ seniorum og iuniorum og havde sin særegne Armatuer. Saaledes har Livius*) beskrevet den gamle Indretning, hvori Stand, Formue og Alder havde sin Betydning til at give politisk Vægt; andre Skribenter aftalte i enkelte Punkter fra ham. Siden, men urigtig og hvorledes, foregik der, som ogsaa Livius antyder, en Forandring, saaledes at Centurierne flettes i Forbindelse med Tribusinddelingen, idet hver Tribus rimeligtvis deltes i 2 centuriæ. Dog opnævedes ikke Classeinddelingen og Hensyn til Ejendom, om den end derved svækkedes.

§ 11.

De senere tribus.

Servius Tullius delte Byen i 4, Landet i 26 tribus eller Districter**). Efter Kongemagtens Uafslappelse findes i

*) Dionysius stemmer i det Væsentligste overens med ham.

**) Landtribus indbefattede pagi og vici, større og mindre Landcommuner.

Begyndelsen kun 20 tribus, maaesse en Folge af de Tab, Statsten led i Krigene mod Porsenna, men Antallet steg siden efterhaanden til 35. Dette Antal vedblev, og selv den Massé Borgere, der efter lex Julia (90) blev optagne, dannede ikke nye Tribus*), men fordeles i de bestaaende. Tribusinddelingen var lagt til Grund ved Folkeets offentlige Mønstring (census), ved Bestemmelsen af Formuestatten (tributum) og ved Soldaterudskrivningen (delectus); den fik især stor Betydning ved Plebeierernes vorende Magt, da comitia tributa blev Plebeierernes Forsamlinger, hvorpaa Patricierne ingen væsentlig Indflydelse havde. Tribus rusticæ var de mest ansæt, og i disse var de rigere Borgere, som havde Landeindomme, indskrevne. De fire tribus urbanæ, Palatina, Suburana, Collina, Esquilina, hvori Massen af Bypæbelen og de ringeagtede Kræmmere og Haandværkere havde Overhægten, havde kun lidet Anseelse, og da de Frigivne, som var henvist til tribus urbanæ, efterhaanden indsnæggede sig i tribus rusticæ, erhvervede Censoren Q. Fabius Maximus Rullianus (304) og senere, da Libertinerne efter trængte sig ind i tribus rusticæ, Gracchernes Farer, Tib. Sempronius sig en stor Fortjeneste af Staten ved at vise dem tilbage i tribus urbanæ. Heller ikke senere lykkes det dem trods mange Forsøg at vinde Plads i Landtribus. I Keisertiden tabte Tribusinddelingen sin Betydning.

§ 12.

Ordines.

Da den politiske Betydning af Forskjellen mellem Patricier og Plebeier var hævet, brugtes Ordet plebs mest om den simpelste, ringere Hob, og i denne Betydning modstættedes det snart

*) Forsaavidt der gjordes et Forsøg i denne Retning, var det i al Fald uden varig Virkning.

nobilitas, snart de høiere Staender, ordines, hvorunder Senator og Ridderstanden indbefattedes. Om Plebeierne findes Ordet ordo hældnere brugt.

a. Ordo senatorius.

Livius beretter, at Romulus valgte 100 Senatorer (patres)*). Da Sabinerne forenede sig med Römerne, skal Antallet være blevet forøget til 200. Tullus Hostilius optog siden nogle af de overbundne Albaner i Senatet. Endelig gjorde Tarquinius Priscus et Valg af de nye patricie Slægter**) (patres minorum gentium), hvorved Tallet steg til 300. Da dette Tal i den sidste Konges Tid var formindsket, bragte de første Consuler det tilbage til de 300 ved at optage nye Medlemmer (af primores equestris gradus), der i Hærsningens være adskille fra de egentlige patres (patres et conscripti). Paa Statens blomstrende Tid synes Antallet ikke at være steget meget over 400. Under Sulla og Cæsar blev det betydelig forøget, men August nedsatte det efter til 600. Senatet skulde i sin Midte samle Statens bedste Kræfter (amplissimus, maximus, sanctissimus ordo), og dertil sigte de forskjellige Bestemmelser for Optagelsen deri. Til at blive Senator udkrævedes nemlig Fribaarenhed og en vis Formue, i den senere Tid 800,000 sestertii, men den maa allerede tidligere have været anselig, da Senatorerne uden Godtgjørelse for Livet måtte opoffre sig til Statens Ejendomme og ikke havde Lov til at drive Handel eller Haandværk eller paatauge sig offentlige Forpagtninger. Senatorerne optoges (legebantur) af Kongerne, Consulerne og siden af Censorerne, dog ikke vilkaarligt, men efter visse Qualificationer, der i de senere Tider foruden de ovenan-

*) Dette Ord bruges enkelte Steder ogsaa istedensfor patricii.

**) Formodentlig af den Stammme, som benævnes Luceres.

førte var Magistraturen, hvortil Qvæsturen var det første (en quæstoria var 27 Aar). Senatorerne var oprindelig alle Patricier, men strax i Republikens Begyndelse omtales plebeiske Senatorer. Almindeligt blev det imidlertid ikke først senere, da Oprighedsposerne, som gave Adgang dertil, besattes med Plebeier. Senatorernes Insignier var latus clavus, calcei lunati for de patricie Senatorer, og fra Mar 194 en egen Plads i Theatre (orchestra). Forvrigt varer ogsaa visse Indstrenkninger forbundne med Senatorverdigeden. De maatte ikke reise fra Rom i Sessionstiden og ikke forlade Italien uden Neisetilladelse.

b. Ordo equester

var i Begyndelsen kun en militair Stand. Romulus skal have oprettet 3 Myttercenturier, svarende til Stammeinddelingerne, Ramnes, Tities og Luceres. Disse varer rimeligtvis de samme, som Livius omtaler under Navn af celeres, Kongens Livvagt. Tullus Hostilius skal have forstærket Mytternes Antal efter Albas Overbindelse, og Tarquinius Priscus fordoblede Centuriernes Størrelse. Servius Tullius føiede til de 3 dobbelte eller 6 aldre*) 12 nye Myttercenturier, og disse 18 stemmede først i den 1ste Borgerklasse. De bestode af de mest formuende Borgere og havde i Begyndelsen alle equus publicus : fil Unskaffelse af en Hest æs equestre og til at holde den Undbåning paa viduæ (see Krigsvæsen § 4)**). Siden (fra Beleiringen af Veii) finde vi en Klasse af formuende equites, der tjente med egne Heste og fil en høiere Sold end pedites. Først senere fil Standen politisk Betydning, da den ved C. Græc-
hus (122) fil iudicia, som den beholdt indtil Sullas Tid.

*) Disse benævnes sex suffragia.

**) Ogsaa Senatorerne havde oprindelig equus publicus og stemmede i centuriae equitum.

Da tillige mange af Ridderne ved Forpagtning af Statsindkægterne (vectigalia) som publicani erhvervede sig stor Formue, fulde en ikke ringe Indflydelse i Staten. Standens militaire Betydning ophørte efterhaanden, og nu ansaaes alle Tribuarne, som havde census equester (i den senere Tid 400,000 sesterlii) og af Censor vare optagne blandt Ridderne, for at here til ordo equester. Dog vedblev den Skif at anbise equus publicus, og kun de, der havde den, stemmede i centuriæ equitum, endog efterat den forandrede Indretning af comitia centuriata var trædt i Kraft. Endnu er at mærke Riddernes aarlige Procesjon (transvectio), idet de i deres purpurstribede Dragt (trabea) til Hest droge til Capitolium (hvilket kun vedkom dem, der havde equus publicus), og Censorernes Mønstring (recognitionio) hvert 5te År. Riddernes Insignier vare annuli aurei og fra År 67 ifølge lex Roscia de 14 første Bænke nærmest Senatorernes Plads paa Theatret. Deres Crescavne splendidi, fortissimi. Ogsaa under Keiserne dannede Ridderne et sluttet Corps, som udgjorde en Planteskole for den høiere Krigs- og Statstjeneste, og i hris Spidse øste Thronarvingen stod som princeps iuventutis.

§ 13.

Nobiles og ignobiles.

Medens den gamle Adskillelse mellem Patricier og Plebeier gik til Grunde, opstod en anden mellem nobiles og ignobiles. Embederne i Rom vare Crescoster og beklædtes efter Folks Valg. Det ansaaes derfor for en stor Udmærkelse at nære de høiere Trin. I Begyndelsen vare de Patricierne forbeholdte, men da ogsaa Plebeierne blevel delagtige deri, opstod der efterhaanden af sig selv uden offentlig Sanction en Embedsadel af de Patricier eller Plebeier, hvis Forfædre i flere Generationer havde beklædt de curuliske Poster (Aediliteten, Praeturen, Consulaten).

Da Embedsbekostningerne især ved Aedilembedet udelukkede de Fleste fra at syge, dannede der sig efterhaanden en fast Corporation, mægtig ved Rigdom og arbet Anseelse, saa at det kun sjeldent lykkedes et stort Talent at have sig til denne Adel. Saadanne homines novi bare Marius og Cicero. Nobilitetens eneste Mættighed var ius imaginum, en meget gammel Skif, der bestod i at opstille Forfædrenes Bormaster i atrium i dertil indrettede Slabe (armaria). Disse Billeder vare forsynede med en Paaskrift (titulus) om den Afdødes Crescoster og forbandtes indbyrdes ved stemmata eller Festos; ved Begravelses bares de foran Liget paa Ansigtet af Personer, der bare udklædte som de, hvem Masterne forestillede. — Af disse nobiles og Senatet dannedes optimates eller det conservative Parti, der stred for Senatets Myndighed og Tingenes gamle Orden imod Bevægelsesprijet, populares, der stroakte at slappe Folkemassen saavel materielle Fordele som den størst mulige politiske Indflydelse.

§ 14.

Indvaanderne i coloniae civium, municipia og praefecture.

I den romerske Stat var der ifølge dens oprindelige Udstrekning ingen Forskjel paa By- og Statsbestyrelse. Da Romerriget siden ved robringer udvidede sig, vedblev den samme Grundform i Bestyrelsen. Al Regjering udgik fra Rom, og Udøvelsen af de vigtigste Borgerrettigheder var bunden til personlig Nærbærelse i Byen. Vi kunne altsaa med Hensyn til den faktiske Deltagelse i Regjeringen skelne mellem de egentlige Romere og de ved Romas Udvidelse tilkommne Borgere, hvorfaf en Del (cives sine suffragio) tillige i Mættigheder i de ældre Tider vare væsentlig forskellige fra Romerne.

a. Colonii.

De overvundne Nationer blev i den ældste Tid i Almindelighed trungne til at antage romersk Borgertet paa ringere Villaaer (*civitas sine suffragio*) og børsvede en Del af deres Land, der som ager publicus funde sælges eller aæsfigneres til romerske Borgere eller overlades Enkelte (Patricier) til Besiddelse mod en Afgift. For at sikre de erobrede Lande saavel mod Oversald af udvortes Fjender som mod Oprør af de undertrungne Nationer, sendtes ejerne efter gammel etruskisk og latinsk Skik en Coloni af romerske Borgere derhen, i Begyndelsen sædvanlig 300. Colonisterne, der altsaa varer at ansee som en militair Besættning, beholdt fuld romersk Borgertet med *iūs suffragii* og kom saaledes til at slae i en begunstiget eller overordnet Stilling i Forhold til de gamle Indbyggere, som derfor øftere gjorde Oprør. Dog fil ejerhaanden de gamle Indbaanere i de ældre Colonier fuld Borgertet. Disse Colonier, hvis Udsyrelse allerede begyndte i Kongetiden, blev kaldte coloniae civium i Modsatning til de saakaldte coloniae Latinæ, som ikke bestoede af Borgere, men ejer Batiums Overbindelse (338) udførtes af de bundsforbandte, med Nomerne beslagte Latiner under romersk Overbestyrelse. Efterat der i lang Tid ingen coloniae civium var udførte, sendtes der ejer den 2den puniske Krig nogle til Steder, som under Hannibals Ophold ikke havde vist sig troe mod Nomerne. Senere udførtes nogle til Gallia cisalpina. Længere bort sendtes ingen Colonier ejer den gamle Indretning. — Under Grækerne udsendtes coloniae civium i en anden Hensigt, nemlig til Lettelse for fattige Borgere. Paa Sullas Tid opstode militaire Colonier, hvis Niemed var at forsørge og belønne affskedigede Soldater. Cæsar fulgte dette Eksempl. Den samme Indretning vedblev under Keiserne, men da især i Provinderne.

Colonier udførtes (*deducebantur*) ejer et plebiscitum

paa Senatets Andragende. Colonisterne, der især i den ældre Tid ingenlunde hørte til de slette eller forarmede Borgere, meldte sig frivillig (*nomina dabant*), men det funde ogsaa paalægges Folk i Mangel paa Frivillige. De droge bort under Anførsel sædvanlig af 3 af Folket valgte og paa en vis Tid med Militairmagt (*imperium*) beklædte Mænd (*triumviri coloniis deducendis*) i militair Marsch (*sub vexillo*) til Stedet, hvis Territorium udmaaltes og indbiedes ved *Auspicer* samt betegnedes ved at omplakies ejer gammel Skil, og et vist Antal iugera anvises (*assignare*) enhver Colonist. Borgercolonierne stode under romersk Ret. Deres indre Bestyrelse var dannet ejer den romerske og var omrent ligesom Municipiernes (See Bestyrelsen af udenbyyes Unliggender § 2).

b. Municipia.

Municipia varer Byer, hvis Indbaanere ejer at have været peregrini varer blevne *cives*. De havde altsaa romersk Borgertet og romerske Love, men egne Privigheder og egen Bestyrelse af Communalansliggender. I Begyndelsen varer saadanne Steder i Negelen uden suffragium, men ejerhaanden bleve alle italienske Byer *municipia cum suffragio*. I Keisertiden opstode Provindsmunicipier.

c. Incolæ præfecturarum.

Præfecturæ varer de Steder, der ikke selv valgte deres Bestyrelse, men aarlig fil en *præfectus iuri dicundo* tilsendt fra Rom*). De havde oprindelig ingen suffragia. Ejterhaanden fil de fuld Borgertet, men beholdt Præfecten, som de vistnok selv valgte, og Navn af Præfecturer.

* I Oprindelig varer vistnok alle de Byer, der stode under romersk Ret, og hvis Indbyggere varer *cives*, Præfecturer, men fil siden til dels over til at blive municipia med egen Bestyrelse af Rechtsvenenet. Romerske Antiquitez. Sie Dpl.

§ 15.

Ingenui og libertini.

En anden Forskjel, som ikke var uden borgerlig Betydning, var den imellem Fribaarne (ingenui) og Frigivne (libertini). See derom § 19.

B.

Om peregrini.

§ 16.

Socii og provinciales.

De Nationer, Rømerne i den ældste Tid overvandt, fik i Almindelighed en paatvungen Borgerret uden suffragium. De senere undertvungne Folk blevere peregrini*) o: de blevে uden Desagtighed i romersk Borgerret bragte i et underordnet Forhold til Rømerslæten. Af disse peregrini havde Nogle (socii) deres egne Love og Forfatning, men ydede den romerske Armeē Hjælpetropper eller efter Omstændighederne vel ogsaa Subsidier i Penge, Korn, Skibe o. s. v. Forholdet var ofte begrundet paa bestemte skriftlige Forbund (civitates liberæ et foederatae) under høist forskellige Vilkaar; men de blevé efterhaanden meget underklude og vilkaarligt behandled. Til saadanne Bundsforbundslater, som beholdt deres egen Regjeringsform, hørte overhovedet de italienske Stater indtil Bundsforbandskrigen og nogle udenfor Italien. Ogsaa udenlandſte Konger stode ofte i en saadan *societas* og *foedus* med Rømerne og fik som Udmærkelse Titel af amici og socii p. R., men bare i Grunden ikke andet

*) Peregrinus (i albre Tider hostis) er oprindelig enhver Ikke-Rømer. Barbarus berimod enhver, der ikke er desagtig i den hellenist-romerske Cultur.

end Vasaller. Andre peregrini var aldeles underordnede, romersk Regjering og Øvrighed undergivne og maaatte betale høie tributa (provinciales, deditiū). Peregrini varer som udelagte i Civiteten udelukkede fra ius suffragii og honorum og ikke beskyttede mod corporlig Straf eller vilkaarlig Behandling af de romerske Magistrater. I privatretlig Henseende havde de hverten connubium eller commercium*). De kunde i den tidligere Tid ikke fremtræde for Retten, men behøvede dertil en Gjesteven eller Patron blandt de romerske Borgere, der paatog sig deres Sag som sin egen, hvilket dog blev undværligt, da en egen Domstol oprettedes for Stridigheder mellem peregrini indbyrdes eller mellem dem og Rømrene. Vi finde oftere, at peregrini ved Lovbestemmelser bleve forbiste fra Røm.

§ 17.

Latini.

Blandt socii mærke vi især det Folk, hvorfra Rømerne nedstamme, Latinerne. Det Særegne i dette Forhold betegnes i Udtrykket *socii nomenque Latinum*. Røm var tidlig kommen i fjendtligt Forhold til Latinerne. Under Tullus Hostilius blev Alba erobret, og Indvaarerne forslyttede til Røm, hvor dog nogle blandt de fornemste Familier blev optagne blandt Patricierne. Krigene fortsattes under de følgende Konger, men under Tarquinius Superbus blev Røm Hovedet for det latinske Forbund. Efter Kongemagtens Afløselse begyndte Krisene paany, indtil der (493) kom et Forbund i stand under fuldkommen lige Vilkaar paa begge Sider, endog med connubium.

*) Det saakaldte Isopositit eller privatretlig Hæleddstab mellem 2 Christiane kan kun føges i det gamle Forhold til Latiner og Hernicer og det ældste til Cæriterne, ellers findt det ikke engang Sted med de mest begunstigede socii.

I dette optoges ogsaa saa Nar efter Hernicerne. Men Rom strebte snart efter Overherredømmet. Denne Bestraebelse afbrædes vel ofte; især ved Gallerkrigen, men omsider (338) blev dog hele Latium underkastet. Latinerne vedbleve at være peregrini, rimeligvis uden *commercium*^{*)} og *connubium*, og maatte gjøre Krigstjeneste for Romerne; dog stode de Romerne nærmere end de andre *socii* og kunde under visse Vilkaar opnaae Civitet, f. Ex. naar de hjemme havde bellædt en Øvrighedepost, eller naar de droge til Rom og hjemme efterlod sig mandligt *Afkom*. Romerne brugte jævnlig de latinske Folk til at udbrede og besætte deres Herredømme og Sprog ved at siste Colonier (*colonias Latinæ*), der udførtes af romerske Triumvirer og stode under samme Vilkaar som Latinerne. Under bellum sociale fil ogsaa Latinerne og deres Colonier Borgerret, og nu fil Narer efter (89) nogle Byer i Gallia transpadana de samme Reitigheder, som Latinerne havde haft (*ius Latii, Latinitas*) under Venebnelsen latinske Colonier, og dette udvidedes af Keiserne til Provindserne. Fra Tiberius's Tid til Justinian forstod man under Venebnelsen Latini (*Iuniani*) en *Art libertini* (see § 19), der havde et begrænset *commercium*, men ikke *connubium*, og under visse Bedingelser kunde opnaae hel Borgerret. De øvrige italienske *socii* havde før bellum sociale en noget ringere, men dog fra Latiniteten ikke væsentlig forskellig Forsatning, som under Navn af *ius Italicum* i Keisertiden overførtes paa Byer i Provindserne, hvor det uden at være nogen personlig Ret især havde Indflydelse paa Grundeindommenes juridiske Behandling og Skattebyrde, da Italien var fri for al Grundafslag.

^{*)} Med Hensyn til *commercium* er Sagen især omtovistet.

C.

Om servi.^{*)}

§ 18.

Slavernes Stilling.

Den borgerlige Frihed blev hos Romerne, ligesom hos de andre Nationer i Oldtiden, kun nydt af en Del Medlemmer af Samfundet paa de Øvriges Beløftning, hvem det sværeste og mest ydmøgende Arbeide var pålagt. Slaverne betragtedes ikke som Personer, men som Ting. De kunde, som anden Ejendom, fjsbes, sælges, bortgives og borttestamenteres efter Godtsbefindende. Herren havde indtil Antonins Tid *ius vitae et necis*, som dog sjeldent benyttedes, og kunde iøvrigt tugte Slaven efter Beslag (flagellum, lora, habenæ, furca, stigmata, ergastulum, in pistrinum dari, plecti pendentem, crux). Slaverne fil maanedlig Kost (demensum), men havde ingen egen Ejendom uden med Herrens Tilladelse (peculium). Det sandt imellem dem intet egentligt Egteslab (matrimonium) Sted, men blot et Samlib (contubernium). De vare dels private Folks, dels Statens Slaver, som forrettede offentligt Arbeide. Slaveri opstod ved Fødsel eller ved Krigsfangenslab (vendere og venire sub corona, sub hasta). I ældre Tider maatte insolvente Skyldnere (nexi) tjene som Slaver. Ogsaa Unddragelse fra Censur eller Militairtjeneste kunde medføre Slaveri som Straf. Mange Fremmede blev af Slavehandlerne (mangones) solgte til Rom paa de store Slavemarkeder.

^{*)} Servus er det almindelige Navn paa en Slave; med Hensyn til Ejendelsforholdet kaldes han *amulius*, med Hensyn til Herrens Ejendomsret *mancipium*, i det daglige *liv puer*.

§ 19.

De Frigivne.

Frigivelsen (manumissio) foretages enten ved Optagelse i Censorlisten (censu), eller hos Praetoren under Jagttagelsen af visse Ceremonier (vindicta), eller ved Testament (testamento). Ved alle disse Arter af iusta manumissio blev Slaven ikke blot fri, men ogsaa Borger. Undertiden frigav Staten selv Slave til Belønning for Fortjenester. Under August blev Manumissionsretten ved lex Elia Sentia bunden til visse Betingelser, navnlig med Hensyn til den Frigivnes Alder, og kort efter blev der ved en anden Lov sat bestemte Grænser for Antallet af dem, som maatte friges ved Testament. Især efter den Tid benyttedes ogsaa andre simple Manumissionsmaader (inter amicos, per epistolam, per mensam); men de, der paa disse var frigivne, var oprindelig blot frie for Slavegjerning uden af Staten (iure civili) at erkendes for frie (in libertate morari, pro liberis esse). Dog blev disse Personers Stilling under Tiberius nære bestemt ved lex Iunia, idet de til Frihed og de Nettigheder, som de latinske Colonier eller de romerske Borgerne, der havde ladet sig optage i saadanne Colonier, havde, fornemmelig et begrændset commercium. Den Frigivne (libertinus, med Hensyn til sin Herre libertus) blev imidlertid ikke løst fra al Forbindelse med sin forrige Herre. Han antog hans nomen og prænomen i Forbindelse med sit forrige Slavenavn som cognomen og blev hans Client; hvis han døde intestato uden Børn, tilfaldt Arven hans forrige Herre; i alle Tilfælde, selv hvis han havde Børn og havde gjort Testament, skulde en Del af Formuen tilfaldte Patronen. Heller ikke i Staten opnaaede han den fribaarde Borgers fulde Nettigheder. Han stemmede ifølge Lovbestemmelser, som dog ikke altid overholdtes, kun i de mindre ansete Bytribus, blev ikke Soldat uden i Modstil-

fælde og var udelukket fra Magistratur og Senat, hvilket i de ældre Tider ogsaa var tilfældet med filii libertinorum. Endelig fandt indtil Slutningen af Republikens Tid intet connubium Sted mellem ingenui og libertini.

Statsmagten.

§ 1.

Statsmagtens Fordeling.

Statsmagten var paa Republikens bedste Tider jevnlig fordelt mellem Folket, Senatet og Øvrighedspersonerne. Folket besad den høieste Magt og souveraine Myndighed (maiestas, populus iubet); det havde den lovgivende Magt, hvorunder ogsaa indbefattedes Bestemmelsen om Krig og Fred, Øvrighedsvalgene og saaledes indirekte Valget af Senatorer, endelig iudicia capitis indtil Indfærselsen af quæstiones perpetuæ (comtr. 149). Senatet tilkom den egentlige administrative Magt og derhos indgribende Indflydelse paa alle vigtige Statsanliggender. Embedsmændene var af Folket valgte til at presidere i Folkeforsamlingerne og udøvere Folkets og Senatets Beslutninger i de forskellige Grene af Statsstyrelsen. Imidlertid synes Grænserne mellem de forskellige Auctoriteters Virksomhed ikke altid at have været ganske bestemt afgørende, en Ufuldkommenhed, som vi kunne forklare os af den Forvirring og de Kampe, hvorfra den romerske Statsform udviklede sig.

A.

Populus.**§ 2.****Comitia.**

Folks Magt udøvedes paa comitia (comitium i sing. er en Plads paa forum ved curia Hostilia) o: af vedkommende Oprighed sammenkaldte og ledede Folkeforsamlinger til at fatte Beslutninger i offentlige Anliggender*). De var tre Slags, curiata, centuriata og tributa. Af disse hørte curiata væsentlig til den gamle Regjeringsform eller Patricierne og sank ved Za-bet af denne Stands Forrettheder. Centuriata omfattede det hele Folk. Tributa angik oprindelig alene eller dog for det Meste Plebeierne. De opstode og hævdede sig med denne Stand. Ved Republikens og Sædernes Fald blev Comitiene, især efter lex Julia (90), Skuepladsen for urolige Hoveders Bestre-belser, Partikampe og Bestikkeler (divisores). Under Cæsar og August tabte de deres Betydning, under Tiberius ophe-vedes de ganske.

§ 3.**Comitia curiata.**

Comitia curiata holdtes paa comitium af Kongerne, siden af Consuler og Praetorer. De var i Begyndelsen de eneste Folkeforsamlinger, og paa dem blev Lovet antagne, og Kongerne

*) Contio derimod er en af en Magistrat sammenkaldt Forsamling for at underrette Folket om Et og Andet eller for forelsbig at debattere et Anliggende eller i lignende Anledninger. Alle Magistrater funde holde contiones, men især Consuler og Almuetribuner brugte det hyppigt. Ordet contio bruges ogsaa om den i en saadan Forsam-ling holdte Tale.

valgte eller indsatte i deres kongelige Magt; ogsaa blevet viistnok betydelige Capitalssager der paadkomte, og vigtige Familieanliggender afgjorte, men da Centuriatecomitiene opstode, og Patriciernes Magt sank, tabte de efterhaanden deres væsentligste Betydning og brugtes især til at tildele Oprighederne imperium eller militair Commando og til (i ældre Tider) at velkæste Centuriatecomitiene Beslutninger samt til at forelægge Urrogation, idet Mindste i de patriciske Familier. I de senere Tider samledes heller ikke Curierne, men i deres Sted blot 30 Lictorer. Som en Art af disse Comitier nævnes ogsaa comitia calata, der holdtes under Forsede af pontifices og var bestemte til at sanctionere visse Ting, som Testamente (i den tidligere Tid) og detestationes sacrorum*) samt til Inauguration af visse Præster.

§ 4.**Comitia centuriata.**

Comitia centuriata holdtes i Regelen af Consulen, dog ogsaa undertiden af Praetoren samt af Dictator og Interrex, extra pomoerium paa Grund af denne Institutions oprindelig mili-taire Form, sædvanlig paa campus Martius. Her udøvedes især den af Servius Tullius ordnede Folkeinddeling om-trent den samme Folkemagt som før paa comilia curiata, med Undtagelse af hvad disse beholdt og hvad der siden gik over paa tributa, da Plebisciterne fik Lovskraft, og der paa disse For-samlinger uden nsiagtigt Grændseskjæl forhandledes almindelige Statsanliggender. Paa comitia centuriata valgtes Consuler, Praetorer og Censorer samt flere høiere og extraordinarie Ma-gistrater, Lovet antoges og forklædes, Krig bestemtes (ørste

*) Hvad dette Ord betyber, er ikke ganske afgjort, enten Arvingens Overtagelse af Testators sacra privata eller hans Fratagelse for sacra gentilicia imod en vis Sum.

Gang Nar 427 efter en Strid, om det kunde skee ifølge en Senatsbeslutning), og Capitalsager paadømtes indtil Indsætelsen af quæstiones perpetuae; dog vedbleve ogsaa efter denne Tid crimina perduellionis at paadømmes af Folket.

§ 5.

Comitia tributa.

Comitia tributa holdtes baade intra og extra pomoerium, dog ikke længere end 1000 Passus fra Rom, i Almindelighed paa forum eller campus Martius. Disse Folkeforsamlinger opstode først ved Coriolans Dom (491), men deres Virkefreds udvidedes ved Volero Publilius's Lov (471). Patricierne, hvis Indflydelse her var ubetydelig, synes i den ældre Tid at have holdt sig fra dem. Deres dæmmede Magt tilhører i det Væsentlige den ældre Tid, da Tribunerne indtil de 12 Tavlers Love her indstørnede Folk for Forærmerser mod plebs; senere foretages i dem kun de iudicia populi, i hvilke der var Spørgsmål om Mult. Derimod valgtes her magistratus plebeii (efter lex Pubilia) og minores, ædiles curules og quæstores (begge i al Fald paa Republikens senere Tid), tildeles også Krigstribuner, og efter lex Domitia (103) blev Præslevalg, som før var skeet ved Cooptation, overdraget disse Comitia, dog under en særegen Form. Især havde de dog en rigtig Indflydelse paa Lovgivningen, efterat Folkebestemmelserne (plebiscita) ved tre Love (lex Valeria Horatia 449, Pubilia 339, Hortensia 287) havde faaet Lovskraft. Nutoges her Beslutninger om almindelige Statsager, dog i Bestyrelsesanliggender, f. Ex. om Overdragelsen af en eller anden Forretning eller Bestemmelsen om en Fæltherres extraordinaire imperium paa Triumphdagen, iskul efter Senalets Andragende (ex auctoritate senatus), men i Sager, der angik Folkets Rettigheder,

ogsaa uafhængigt af Senatet. Ganske tydeligt ere Grænderne imellem Centuriat- og Tributcomitierne Virkefreds ikke betegnede. I det Hele gik Lovgivningen mere og mere over til de sidste. Giendommelige for disse Comitier ere navnlig Love om egentlige Folkeanliggender, som om Plebeiers Adgang til Embeder og Præsledømmer, leges agrariae, frumentariae, tabellariae og mangfoldige privatretlige Love. De holdtes i Almindelighed af Almuetribunerne*) (ved Valget af magistratus minores derimod af Consulerne) og kunde hindres ved obnuntiatio. Deres lovgivende Magt ophevedes af Sulla (81), men tilbage gaves dem under Pompeius's og Crassus's Consulat (70).

§ 6.

Bestemmelser for comitia.

Comitierne maatte kun holdes paa visse bestemte Dage (dies comitiales), aldrig paa Festdage (feriae) og de saakaldte dies atri. De maatte i en vis Termin iforveien bekjendtgøres ved et Edict, og Gjenstandene for Forhandlingerne offentliggøres (promulgari). Ved Valgcomitierne maatte Candidaterne en bestemt Tid iforveien fremstille sig for Folket paa comitium. Comitialesforhandlingerne maatte fuldbyrdes paa én Dag mellem Solens Op- og Nedgang. De kunde hindres, naar der mødte Indsigler af Almuetribunerne (intercessio) eller ildevarslende Phenomener, som Lynild og Torden, eller Indvendinger (obnuntiatio, alio die) af Auguren, der anstillede Auspicer, eller af en Øvrighed, som havde Ret til at tagtte Himlen (servare de coelo, spectio), og som kunde hindre Comitierne ved den blotte Erklæring at ville anstille Tagtagelser. Den høiere Ob-

*) Vi har fra de senere Tider dog flere Exempler paa consulariske Love, der gaves paa comitia tributa.

righeds Auspicer havde Oberbægt over de ringere, hvorfør det ofte hed i det af Consulen udstedte Edict: ne quis magistratus minor de coelo servasse velit.

§ 7.

Fortsættelse.

Den almindelige Maade, hvorpaa Comitier afholdtes*), var følgende. Forsamlingen tilslagdes (comilia edicere) iforveien, og Forhandlingernes Gjenstand bekjendtgjordes (promulgabatur) i et trinundinum (trinum nundinum) eller 17 Dage iforveien (lex Cæcilia Didia 98). Dette Mellemrum benyttedes til foreløbige Discussioner (suadere, dissuadere legem s. rogationem) i Forsamlinger (contiones) og til at hverve Stemmer i Byen og i Municipierne. Paa selve Comitiasdagen tog den præsiderende Øvrighed ved Dagens Begyndelse med Augurens Hjælp Auspicer. Forud for Comitierne selv gik i Regel en contio, hvor Sagen blev debatteret. Dernæst aabnedes Comitierne med Offeringer og Vønner af Magistraten. Først op læses Lovforslaget. Ved denne Opfæsning fik Almuetribunerne Adgang til at intercedere. Var der nu Intet i Vejen hverken fra Tribunernes eller fra Religionens Side, fulgte rogatio (velitis, iubeatis, Quirites) og dernæst missio in suffragium**), efterat Folket først havde ordnet sig til Votering (si vobis videtur, discedite Quirites). Stemmerne***) afs-

*) Fremgangsmåaden beskrives her efter comitia centuriata, som vi bedst kende. I det Helse glædt dog lignende former ved comitia tributa.

**) Om Folket: ire in suffragium, intre suffragium.

***) Stemmeberettigelsen begyndte med det 17de Åar ligesom Krigstjenesten. Det 60de Åar (senes depoutani, sexagenarii de ponte) medførte visstnok ikke Tabet af Stemmeret, men vel Tilladelse til at

gaves i Begyndelsen mundligt, men siden efter leges tabellarie (139—104) skriftligt paa en tabella ved Paaskriften: uti rogas eller antiquo, paa dømmende Comitier ved absolvo eller condemnō, paa Valgcomitier ved den Valgtes Navn. De Afdelinger, som skulde stemme, gif til en indsluttet Plads (ovile*) over ophøiede Gange (pontes). Her gaves dem af diribitores tabellæ, som fælledes i cista eller Stemmekasser og siden under behørig Control optaltes og optegnedes ved Hjælp af puncta. Endelig proclameredes Udfaldet. Den antagne Lov (lex perlatæ) indgravedes i Ertæ og opbevaredes i ærarium. Ved Centuriatcomitierne stemmede først equites, saa de øvrige Classer efter Orden, men det kom sjeldent til den 4de, neppe nogensinde til den 6te Classe. Denne de Riges store Oberbægt formindskedes dog siden rimeligtvis mellem den 1ste og 2den puniske Krig) ved en mere populair Indretning af comilia, hvori Tribuneindelingen fik Indflydelse. Den Centurie, som stemmede først, faldtes da prærogativa og bestemtes ved Lodkastning. De øvrige faldtes iure vocatæ.

§ 8.

Fortsættelse.

En fælles Bestemmelse for comitia curiata og centuriata var, at de holdtes ifølge en Senatsbeslutning ($\pi\varphi\sigma\beta\omega\pi\lambda\epsilon\rho\mu\alpha$)

udelivne fra de militairisk anordnede Centuriatcomitter, ligesom det medførte Fritagelse fra mange andre offentlige Forretninger.

*) Forstellige derfra ere uden Tvivl de saakalde septa, der opførtes af Cæsar paa campus Martius og blot nævnes ved comitia tributa for en kort Tid, men senere brugtes til Skueplads og deslige. Ved comitia brugtes de rimeligtvis til at fordele tribus.

og efter foregaende Auspicier (auspicato)*). De paa Centuriatcomitierne tagne Beslutninger blev i ældre Tider bekræftede ved auctoritas patrum, hvorved Møgle tanke paa Senatets Tiltrædelse, medens Andre rigtigere forsklare det om Curiatcomitiernes Bekræftelse af Centuriernes Beslutninger. I begge Tilfælde er det en Levning fra den ældre Regjeringsform, hvis Betydning aldeles tabtes, da det ved lex Pubilia (339) bestemtes, at denne auctoritas skulde gaae forud for Folkebeslutningen. Hermed bortfaldt de nu overflodige Curiatcomitier til Folkebeslutningernes Bekræftelse, og man nsiedes med den Senatsbeslutning, der altid skulde gaae forud for Curiatcomitierne.

B.

Senatus.

§ 9.

Senatets Virkefreds.

Om Senatet i Kongetiden vide vi kun lidet. I Republikens Tid udgjorde det den administrative Magt og havde saaledes Overbestyrelsen og det øverste Tilsyn med Religionstæsen, Finans- og Skattevæsen, Troppeudstribning, flersidig Indflydelse paa Krigsførelsen, Forhandlinger med fremmede Nationer og Bundsforbandte, Gesandtskaber, Omsorg for Provindsbestyrelsen, Øverstilsyn med Magistraterne o. s. v. Det havde forberedende

* Hvorledes Auguralindsigelser ogsaa bagefter funde fuldkastet Resultat af Comitterne, see vi Exempel paa År 444, da de tre første tribuni militum consulari potestate maatte nedslægge deres Post augurum deereto quasi vitio creati etc. Liv. 4, 7. Ved comitia tributa varie auspicia i den tilsligere Tid ikke fornødne. Derimod holdt Tribunerne i Reglen en spectio og havde Ret til obnuntiation.

Indflydelse paa Lovgivningen, og indtil Græckernes Tid udtores deraf Dommere. I Mødstilsæde opfordrede det Oprigheden til at handle, som Omstændighederne byde, ved Formen: videant consules etc., ne quid detrimenti capiat respublica (S. C. ultimum s. extreum, forma S. Cti ultimæ necessitatis), og tillod sig da undertiden at bruge sin Myndighed uddover de lovbemættede Grundser. Under Keiserne fik Senatet tilsyneladende en større Magt, saa at det valgte Magistrater, udøvede Criminaljurisdiction, og dets Consulta traadte istedensfor Love; men den virkelige Magt var hos Keiseren, hvis Willie Senatet udtalte, og fra det 2det Narhundrede regjerede denne mere umiddelbart ved Forordninger. Det af Senatet bestyrede ærarium traadte tilbage for fiscus og det militaire ærarium. Efterhaanden nedsank Senatet til et med høi Mang udstyret Communalraad for Byen Rom.

§ 10.

Senatsforhandlingernes Form.

Senatet sammenkaldtes (convocabatur, cogebatur) og holdtes af Konger, i Fristaten af Consuler eller af de andre til hver Tid høieste Magistrater i Byen, Dictatorer, Interreger, Praetorer, ogsaa af Folketribuner (fra 456). Det samlesedes mest i Curier (særl curia Hostilia), men kunde holdes paa ethvert af Augurer indvojet Sted, især i Templer, som sædes Concordias ved Forum eller Jupiters Stators Tempel eller udenfor Byen i Bellonas og Apollos Templer, hvor fremmede Gesandster fil Audients (senatus iis dabatur), og Feltherrer cum imperio forhandlede med Senatet. Senatsforsamlingerne bare dels regelmæssige (senatus legitimus), nemlig paa Calendæ,

Nonæ og Idus i hver Maaned*), dels extraordinaire (senatus indictus), som kunde finde Sted paa alle Dage undtagen de, paa hvilke der holdtes Comitier. De var ikke offentlige. Senatet holdtes ligesom Folkesamlingerne mellem Solens Op- og Nedgang. Maar Sagen af den præsiderende Magistrat var refereret (referre ad senatum), spurgtes hver Enkelt om sin Mening (consulere senatum, rogare sententias, sententias dicere, censeo), hvilken han da enten fremstørte siddende ved et enkelt Ord eller ved at slutte sig til en foregaaende Taler (verbo sententiam dicere, verbo assentiri) eller staaende i et udførligt Foredrag**). Først adspurgtes i den ældre Tid i Almindelighed princeps senatus eller den Senator, der stod øverst paa Censorernes Liste (en Prestitel), senere consules designati og derefter de øvrige efter den Verdighedsrang, som de bælædte Embeder hjemlede Enhver. Den Adspurgte talede ofte om andre Statsanliggender (egredi relationem, diem dicendo consumere eller eximere), naar dette ikke udtrykkelig var forbudt iforveien. Underiden oploste Enkelta et skriftligt Votum (de scripto sententiam dicere). Derpaa fulgte den egentlige Votering over de fremsatte Meninger ved at gaae til forskellige Sider (discessio, pedibus ire in sententiam alicuius), hvorved der undertiden blev forlangt forskiltlig stemning over de forskellige Punkter, et Forslag kunde indeholde (divide sententiam). Maar Senatsbeslutningen var taget, hæbde Magistraten Forsamlingen (mittere, dimittere senatum). Den fattede Senatsbeslutning (senatusconsultum, decretum) nedskreves (per-

* Dette kan dog ikke som albeles regelmæssigt paavises for Augusts Tid. Ogsaa forbudet mod Senatssamlinger paa Comitialdage hører til Republikens tidligere Tid.

**) Dette var dog blot en Meningsytring, som kunde frafaldes ved den egentlige Votering, f. Ex. Silanus hos Gallus Cat. cap. 51.

scribehatur)*) og opbevaredes i Archiet af Questorerne ligesom Lovene og andre offentlige Documenter. For at tilbeiebringe et gyldigt Senatsdecreet maatte et bestemt Antal af Senatorer være tilstede (numerus legitimus, senatus frequens, numera senatum). Dette Antal angives forskelligt. Den, som uden skjellig Grund udeblev, og den, som forsyndede sig grovelig mod den parlamentariske Orden, kunde straffes med Mulct eller Udsprængning (pignora capere s. auferre, pignora cædere). Tribunerne og andre Obrigheder af samme Magt som Referenten eller højere kunde ved deres Intercession hindre Senatsbeslutningerne. En Beslutning eller Ajudicelse af det ikke fuldstændige eller ved Tribunintercession hindrede Senat kaldtes senatus auctoritas. Paa Cæsars Tid affattedes og udgaves en Senatsprotokol (acta senatus). I Keisertiden ophørte Udgivelsen.**)

C.

Magistratus***).

§ 11.

Magistraturens Historie.

I den ældste Tid besad Kongerne den højeste bestyrrende og dommende, sjældt ved Senat og Folkesamling begrænsede

*) De Senatorer, som assisterede ved Protokollen (qui scribendo adfuerant), skrewe deres Navne foran Senatsbeslutningen, hvis Form i Almindelighed var: senatus videtur eller placere, senatum velle et aquum cencere eller lignende. Senatsbeslutninger indgravedes ofte i Sten eller Erits, og derved ere nogle endnu opbevarede, af hvilke den ældste er senatusconsultum de Bacchanalibus 186 paa en Eritstavle, som gjemmes i Wien.

**) Fra Cæsars Tid udkom ligeledes regelmæssigt de saakaldte acta populi, acta diurna eller publica, en Slags Avis, der indeholdt forskellige Nyheder og Familiestørretninger.

***) Navnet magistratus betegner baade Posten og Personen, som bekleder den.

Magt; de ansatte Hæren og forrettede en Del Religionshandlinger, som siden udførtes af rex sacrificulus. De havde til deres Underholdning en bestemt Del af ager publicus, hvorfra et Stykke var campus Martius, som efter Kongemagtens Døphr blev Statseindom. Foruden dem nævnes især en tribunus celerum og en præfector urbi, men om disse Øvrighedsposter er os kun Lidet bekjendt. Efter Kongemagtens Døphavelse (509) indførtes de 2 Consuler, der i Begyndelsen havde en næsten lige-saa udstrakt Magt som Kongerne. Men ved Plebeierne stigende Indflydelse dannedes snart en ny Post, Folketribunatet (494), og ved Rigets og Folkemængdens Tilbørt måtte Forretningerne efterhaanden deltes. Øpsynet over Mandatsslisterne og Tilsynet med den offentlige Moralitet, Bestyrelsen af Mætspleien og Politivæsnet måtte skilles fra Consulatet og henlægges under egne Poster. Saaledes opstod Censuren (443), Præturen og Ediliteten (366). For Provindsbestyrelsens og Krigsfærelsens Skyld måtte man ofte forlænge (prorogare) Feltherrernes imperium. Denne Bestyrelse blev siden regelmæssigt ordnet og tillagt de afgangne høieste Øvrigheder*); deraf Proconsuler og Proprietorer, og paa Grund af de forøgede Forretninger måtte adskillige Embedsmænds Tal, som Prætorernes og Quæstorernes, forøges. August tiltog sig Consul-, Tribun- og Censormagten, lod sig udnevne til pontifex maximus og forenede tilsidst under Navn af princeps al Magten hos sig. I Kejsertiden beholdt vel de fleste Øvrighedsposter deres Navn og ydre Værestegn, men i deres Functioner foregik mange Forandringer, og af deres gamle Betydning gik det Væsentligste tabt, undtagen forsaavidt de beskyttes af Keiserne selv. Derhos opstode nye Øvrigheder efter

* Provindsøvrighederne tages her med, sjældt de ikke være egenlige magistratus.

de da bestaaende Forhold. Fra Diocletians og Constantins Tid indtraadte en ganske ny Anordning af Regjeringsvæsnet og Embederne, hvori Civil- og Militairbestyrelsen adskiltes, og et mere compliceret Forvaltningssystem med et talrigere Bureaupersonale indførtes. Saaledes forsvandt Sporene af Oldtiden efterhaanden mere og mere under Hosbestyrelse og Titelvæsen. I det Følgende ville fornemmelig Republikens Øvrighedsposter nærmere blive at betragte.

§ 12.

Republikens Magistratur. Dens Natur og Vilkaar.

Magistraterne varie dels ordinarii, dels extraordinarii. Til de ordinare regne vi consules*), prætores, censores, ædiles curules et plebeii, quæstores og tribuni plebis, sjældt de sidste oprindelig ikke være magistratus populi. Til de extraordinare høre interrex, dictator, magister equitum og præfector urbi, som ved visse undertiden gjennommende Lejligheder overtog Magistratsforretninger**). Til de høiere ordinare Poster (magistratus maiores) regnes Consulat, Prætur og Censur; disse tilligemed det curuliske Edilembede (magistratus curules) medførte Nobilitet eller Embedsadel.

Når vi sammenligne den romerske Magistratur med de nyere Staters Embedsvæsen, finde vi snart visse isinefaldende Forskjelligheder. Embederne varie saaledes ikke, som hos os, Lebe-

*) Her til regne vi ogsaa decemviri legibus scribendis og tribuni militam consulari potestate, der i en vis Tid vare i Sydsen for Statsstyrelsen.

**) Det vil støtte sig, sjældt dog forskellige derfra, de temporaire Hverv, der undertiden overdroges Folk for et enkelt Foretagendes Skyld, som for at udføre en Coloni eller besyre Provinceringsvæsnet i indtræffende Misvært og Dyrkt.

brød, men bestyredes uden nogen Løn, undertiden endog, f. Ex. Edilembedet, med store Omkostninger, blot som Egresposter (Chonores), der beklædtes efter Follets Valg. Kun naar Follets Majestæt skulde repræsenteres, som ved fremmede Gesandters Modtagelse, understøttede Staten Embedsmanden, og naar han med imperium eller i offentligt Grinde rejste, ned han af det Offentlige hvad der fordredes til Udrustning, samt Transport og Underholdning. Kun ved Misbrug var i Republikens senere Tider Provindsbestyrelse i hoi Grad indbringende. En anden Forstjel er Embedstiden. Denne var i Republikens Dage kun et År med Undtagelse af Censuren (5, siden $1\frac{1}{2}$ År). Ved denne Kortvarighed stræbte Rømerne at sikre deres Frihed og Statsbestyrelsens livlige Gang. En tredie Ting, der kunde synes os paafaldende, ere de ringe Fordringer, Staten gjorde paa specielle Kundskaber, da Embederne besattes uden foregaaende Kundskabsprøve, og uden at den korte Embedstid synes at kunne give betydelig Øvelse i Forretningerne. Det ikke meget langt Tidsrum kunde den hele Embedsbane og altsaa alle de vigtigste Grene af den civile og militære Statsbestyrelse gennemsløbes af den samme Person. Dette kunne vi kun forklare os deraf, at det hele Regjeringsvesen var simpelere organiseret, Adskilligt, som nu er Statens Sag, overladt til privat Virksomhed, og meget af Detailien overdraget lønnede øvede Forretningsmænd. Endelig gjorde den i Republiken almindelige Interesse for Statsjæflande, den store Offentlighed og hele Statsbestyrelsens Concentrering i Nom det baade lettere for den Enkelte at forberede sig og for Folket at træffe sit Valg, hvorpaa der ogsaa ved vigtige Beiligheder anvendtes særegen Omhu, f. Ex. ved Dictatorvalg eller ved Ciceros Consulvalg. Ogsaa blev den overordnede Hvirighed i vigtige Tilfælde understøttet af et raadgivende consilium. Et saadant havde Consulen i Senatet, Provindsøvrigheden i sine Legater og i de nærmeste Senatorer (Sal. Iug.

cap. 62), Felttherren i sit Krigsraad. Ofte havde upaatviblelig ogsaa underordnede Forretningsmænd overbeviende Indflydelse paa Bestyrelsen.

§ 13.

Fortsættelse.

Folket valgte selv Magistraterne indtil Tibers Tid. De skulde i Begyndelsen være patricie, siden dog fribaarne alle. De plebeiske Embeder (Almuertribunatet og den plebeiske Edilitet) maatte ikke beklædes af Patricier. Vilde en saadan være Tribun, maatte han ved Adoption gaae over i en plebeisk Famille, saaledes som f. Ex. Clodius gjorde. Embederne blev i det Mindste i den senere Tid i Neglen søgte og bestyrede efter en bestemt Følge: quaestor, tribunus eller ædilis, prætor, consul, censor. Med Hensyn til Alderen synes der i den ældre Tid ikke at have været faste Bestemmelser; senere gjaldt den Regel, at man for at erholde et Embede maatte have gjort Krigstjeneste i 10 År, og en lex Villia annalis (180) fastsatte den nødvendige Alder, som man formoder, saaledes, at quaestor skulde være i det Mindste 27 (30) eller 28 (31), ædilis 37, prætor 40, consul 43 År (consul suo anno). Den, der søgte et Embede (candidatus, af toga candida, en med Kridt hvidfarvet Toga), maatte melde sig som Ansøger, idet han fremstillede sig i 3 nundinæ for Folket paa comitium, og stræbte da i Almindelighed at sløsse sig Stemmer ved at anbefale sig til Mængdens Gunst (ambitio, prensare, nomenclatores, Slaver, som angave Herren Borgernes Navne). Den Magistrat, som bestyrede Valget, kunde paa Valgdagen erklære, at han ikke vilde tage Hensyn til Candidaten (rationem non habere, nomen non accipere), naar denne var anlaget eller af andre Grunde maatte anses for

uflukket til at føge. I Reglen kunde Fraværende ikke komme i Betragtning som Candidater. Embederne tiltrædtes (inire magistratum) fra År 153 i Almindelighed den 1ste Januar undtagen Folketribunatet og Questuren, som begyndte i December. Fra Valget til Tiltrædelsen kaldtes de Valgte designati. Ved Tiltrædelsen toges Auspicier, og Embeds-Ed aflagdes (jurare in leges). Ogsaa den fraværende Magistrat maatte svørge, at han ikke havde foretaget sig Noget imod Lovene. Ifølge et Plebiscit fra 342 maatte Ingen bække 2 Øvrighedsposter paa en Gang eller den samme Post for efter 10 Mars Forløb. Fra enkelte af de her nævnte Bestemmelser kunde undertiden en speciel Fritagelse finde Sted (legibus solvi). Saaledes blev Scipio Afr. minor første Gang Consul 37 År gammel (147) for den carthaginensiske Krigs Skyld, anden Gang uden at føge Consulatet (134) for den numantinske Krigs Skyld. C. Gracchus blev anden Gang Almuetribun (122) uden Ansøgning. Marius anden Gang Consul (104) i sin Fraværelse for den cimbriske Krigs Skyld. Ligeledes mødte det undertiden, at Magistrater valgtes tvende Gange efter hinanden, naboelig Tribuner og Consuler i de ældre Tider.

§ 14.

Om Embedsmyndighed og dens Grænser.

Den almindelige Bencænelse paa Embedsmyndighed er potestas, f. Ex. tribunus militum consulari potestate, tribunicia potestas. De romerske Øvrigheder havde i deres Virkefreds en temmelig udstrakt Myndighed. De havde Ret til at udstede edicta i deres Embedskreds, anstille Auspicier (dog ikke Proconsuler og Proprætorer) og holde contiones. Comitier og Senatsforsamlinger kunde kun de højere Øvrigheder i Reglen

holde. Dog kunde Censoren ikke holde Senatsforsamlinger, og hans Forhandlinger med Folket indstrænkede sig til de offentlige Folkemønstringer. Af de lavere Øvrigheder kunde blot Tribunerne ifølge deres særegne Stilling i Staten holde Senatsforsamlinger. Den høieste Embedsmagt, som tilkom Consuler og Praetorer, kaldes imperium, egentlig militair Magt med Ret over Soldaternes Liv og Død. Den overdroges Magistraten særskilt efter en lex curiata, men gjaldt kun extra urbem. Maar derfor en med imperium bække Magistrat vilde triumphere i Rom, maatte imperium særskilt overdrages ham for den Dag ved et plebiscitum. Magistraternes Ebangst bestod fornemmelig i vocatio ɔ: Ret til at kalde en Fraværende til sig i Kraft af deres Embedsmyndighed, som kun de højere Øvrigheder besad, og prehensio ɔ: Ret til at lade en Fraværende gibe. Den sidste Ret havde ogsaa Tribunerne, men Edilerne og Questorene ingen af Delene. Endvidere havde Øvrighederne Ret til at understøtte deres Myndighed ved Byder (multam dicere, irrogare). En Magistrat kunde i Reglen ikke kaldes for Netten i sin Embedstid eller paa anden Maade hindres i Udsættelsen af sin Embedsmagt (in ordinem cogi); i det værste Fælde måtte han da, som Ventulus i den catilinariske Sammenbørgelse, iforveien nedlægge sin Post (abdicare se magistratu); heller ikke kunde han retmæssig afflettes, men vel bringes til friwillig at nedlægge sin Post f. Ex. paa Grund af urette Auspicier ved Valget (vitio creatus). Ganske mod den lovlige Orden lod Tib. Gracchus som Folketribun sin Collega afflette ved en Folkebeslutning.

Mod Embedsmagtens Misbrug sikredes man ved Provocation til Folket*), ved Intercession enten af Almuetribunen eller

*) Provocation fanbt allerede Sted i Kongetiden, men bestyrkedes siden efter ved en lex Valeria (509) og siden ved 2 leges Valerii (449)

af en anden ligesaa høi eller høiere Magistrat og ved Embedsmændenes Unsværlighed efter Embedstiden.

De høiere Magistraters Insignier vare toga prætexta, en Toga med en Purpurbremme, sella curulis, en Embedsstol af Elphenben, siden ogsaa af Metal eller Marmor, og lictores eller Betjenter med fasces*) for dem med imperium. Vitorerne udførte Magistraternes Befalinger, gjorde Plads for dem (summovebant populum), greb og anholdt Forbrydere samt ersequerede Straffe. De afgaede Øvrigheder (censorii, consulares, prætorii, ædilitii, quæstorii) havde en vis Mangfølge og Ørværdighed i Forhold til det beskyrede Embedes Anseelse.

§ 15.

Consuler, Decembirer, Krigstribuner med Consulmagt.

Consulerne oprindelige Navn skal have været prætores, ogsaa iudices. De vare den høieste Øvrighed og stode over alle de andre Magistrater undtagen Folketribunerne. Efter dem benævnedes Naret. De havde Førsedet i Senatets og Centuriatcomitiernes Forhandlinger, udførte de deri tagne Beslutninger, beskyrede de vigtigste levende Forretninger og ledede For-

og 300). Herhen høre ogsaa de porcisse og andre Love, som fri-togte for corporlig Straf og tillode Exsiliūm istedenfor Dødsstraf, og en lex Sempronia af C. Gracchus, at der ikke iniussa populi maatte følbes Dom over en romersk Borgers caput. Provocatio er altsaa Henvendelse til Folket, appellatio Henvendelse til en ligesaa høi eller høiere Magistratsperson. I Kejsertiden ere disse Ord enstydige og betegne Henvendelse til en høiere Instans eller til Kæseren som sidste Instans.

**) Fasces eller Ristknapper med Ører var et øldgammelt Magistrats insignie, der fra Kongerne gik over til Consulerne. Consulen Varrius Publicola lod Øren borttage for Consulerne, naar de vare i Rom. Han lod ogsaa fasces sænke for Folket som et Tegn paa Folkelets øverste Magt.

handlingerne med fremmede Magter. Efter Indsærelsen af Consor- og Prætorembedet mistede de de Forretninger, som blev overdragne til disse Magistrater. I Krigen udstrekke de Hæren, udvalgte tildels Tribuner, Centurioner og de af Senatet decresterede Legater. Hvis der kun var én Krig, blev ofte den ene Consul sendt til Hæren, medens den anden forblev i Rom; under tiden bestyrede de begge Krigen i Fællesdækab under afspændende Commando. I Tilfælde af flere Krige bestemtes Delingen af deres Virkekræds (provincia) enten ved Lodkastning (sortitio*) eller ved mindelig Afsjørelse (comparatio); senere bestemtes den ogsaa ofte af Folket og Senatet extra sortem eller ordinem. Hvor det for Krigens Skyld var nødvendigt, blev Consulerne imperium forlænget (prorogabatur). I Republikens senere Tider førte de ikke Krigene i deres Consulataar, men først Naret efter som Proconsuler (proconsul, pro consule). Døde en Consul i sit Embede, blev der i hans Sted en anden valgt (subrogatus, suspectus). En Udmærkelse for Consulerne vare de 12 lictores med fasces, som de skiftede maanedvis. — I Kejsertiden tabte Consulatet sin Betydning; der valgtes nærlig flere, hvis Embedstid blot var et Par Maaneder (ordinarii — suspecti). Ved Rigets Deling blev det ikke fordoblet, men Consulerne valgtes snart i Orienten, snart i Occidenten, under tiden én hvort Sted. Den sidste Gang en Privatmand beklædte Consulatet i Orienten, var Æar 541.

Consulatet afbrødes temporair 2 Gange. Første Gang ved Decembiralmagten, som indførtes for at fremme et Lovgivningsarbeide under en interimistisk Ophævelse af de andre Øvrighedsposter og af Provocationen (451). Embedet var det første Æar patricise, det andet Æar var Halvdelen Plebeier. Under

*) Ogsaa Deling af andre Forretninger afgjordes ofte af Consulerne indbyrdes ved Lodkastning.

Gang skete det i Anledning af de Stridigheder, som vaktedes ved det canuleiiske Lovforst&agte (445) om Plebeiernes Adgang til Consulatet. Man blev enig om at vælge tribuni militum consulari potestate, hvortil ogsaa Plebeier var valgbare (444). Denne Embedesform vedblev saaledes, at den dog undertiden afvælvende med Consulater, indtil den liciniske Lov (367) sattes igennem, at den ene Consul skulde vælges blandt Plebeierne. Siden forbandt efterhaanden en saadan Forskel mellem Patricier og Plebeier. Tribunernes Tal var i Begyndelsen 3 eller 4, siden 6.*)

§ 16.

Prætorer.

Præturen er at betragte som en Forgrening af Consulatet, der i Tidens Lov ved Forretningernes Formerelse adskilte sig derfra som et eget Embede. Dette skete Aar 367 og efter Skribenternes almindelige Forestilling som en Slags Erstatning for Patricierne, fordi de maatte dele Consulatet med Plebeierne; upaaatværlig sagde Patricierne ogsaa dermed at forhindre, at Jurisdictionen skulde falde i Plebeiernes Hænder. Hvor nær Præturen stod Consulatet, see vi deraf, at Prætorerne var Consulernes Vicarier i Senatet og Folkeforsamlingerne og undertiden endog bestyrede Krigsanliggender, og at Embedet i den ældre Tid ikke hieden beklædtes af consulares. Den væsentligste Forretning for Prætoren var Jurisdictionen. I den ældre Tid, da Folket selv afgjorde alle iudicia publica, præsiderede han i saadanne Forsamlinger. Han udstedte ved sit Embedes Tiltrædelse et Edict, hvori han bekjendtgjorde de Retsnormer, han vilde følge, samt efter Tidens Tarb forandrede eller modificerede

*) Hos Liv. 5, 1 nævnes 8, hvilket neppe er rigtigt.

de ældre Edicter. Dog er det at mærke, at man ved Valget til denne Post ikke tog noget særegent Hensyn til Candidatens Rettskyndighed; han maatte altsaa, naar han ikke selv besad den, føge Maad hos skyndige Jurister. Prætoren havde tillige Bestyrelsen af de kostbare ludi Apollinares. Åar 243 deltes Præturen saaledes, at den ene (prætor urbanus) skulde have med Borgernes indbyrdes Sager at gjøre, den anden (Senere benævnet prætor peregrinus) med Sager mellem Fremmede indbyrdes eller mellem Fremmede og Borgerne. Dog bestyredes undertiden begge Dele af prætor urbanus, naar den anden brugtes i Krigen. Da Provindserne Sicilien og Sardinien kom til, fleg Prætorernes Tal til 4, og med begge Hispanierne til 6 for Provindsbestyrelsens Skyld. Da der imidlertid omtrænt fra Åar 149 oprettedes quæstiones perpetuae, som betroedes til de 4 Prætorer som quæsitores, blev de i Ummindelighed i deres Embedsaar i Rom og bestyredে Provindsen sidén som Prop्रætorer*). Antallet fleg senere til 16. Under Keiserne nedfandt ogsaa dette Embede og bestod til sidst mest i Bestyrelsen af de offentlige Lege. Prætorerne havde lictores med fasces, rimes ligvis i Byen 2, i Provindsen 6.

§ 17.

Censorer.

Efter Servius Tullius's Indretning foranstaltede den høieste Oblighed hvert 5te Åar en Mønstring over Borgerne for Skattevæsnets og Soldaterudskrivningens Skyld (censum agere).

*) Fra Sulla til Cæsar valgtes paa Grund af Quæstionernes Mængde egne quæsitores, der ei være Magistrater, iudices quæstionis. Madv. de Ascon. Ped. p. 121.

Dette besørgetes i Begyndelsen af Republikens Tid af Consulerne, men fra År 443 oprettedes dertil en egen, oprindelig patriciel, Magistratur, de 2 Censorer, hvilс Embedstid først var 5; siden 1^½ År *). Dog blev denne Census paa Grund af religiøse Betænkelsigheder og andre Omstændigheder ikke altid holdt i de løbbestemte Mellemrum. Censoren havde hverken med Jurisdiction eller Krigshæren at bestille, altsaa intet imperium, og paa Folketellingen nær ingen Ret til at handle med Folket (agere cum populo) eller Senatet. Ikke desmindre blev Censuren dog en saare vigtig og betydelig Post (Liv. 4, 8.). Den beklædtes som et Embede, der gjorde Fordring paa almindelig Tillid og Ugtelse, i den senere Tid udelukkende af Consulærer og kunde ikke opnaaes mere end én gang **). Den semiarlige Census holdtes efter en af Censor iforbeien bestemt Form i villa publica paa campus Martius. Enhver Borger maatte under de haarde Straffe, der truede incensi, lade sig indføre i Borgerlisten, som var ordnede tributum. Han maatte under Eds Aflæggelse opgive sit fuldstændige Navn, sin Fader, sin Kone og Børn, Alder, Grundeindom og øvrige res mancipi, men ikke Besiddelse af aker publicus eller Provindsbesiddelse. Heller ikke blev Gjeld særskilt opgivet. Efter Formuen ordnedes Borgerne i Senator- og Ridderstanden samt i deres Classer og Centurier. De omhyggelig udarbeidede Censustabeller (stabulæ censoriaæ) lagdes til Grund ved Udgivelsen til Krigstjeneste og Ordningen af Formuestatten. Census sluttedes med en hoitidelig Offring (lustrum condere). I den ældre Tid bleve alle Borgere personlig censurerede i Rom, men senere blev Census i Colonier og Municipier foretaget af egne Censorer, og Listenne

* Døde en Censor i sin Embedstid, maatte hans Collega nedlägge sit Embede, og nye Valg sandt Sted.

**) Kun et Exempel haves paa, at Nogen paany valgte til Censor.

derfra indsendte til Rom. — Til denne Censorernes Virksomhed sluttede sig censura morum, Opsigt over den offentlige Moralitet med Ret til at tilkjende Kressstraffe (ille poena, men nota, animadversio, ignominia), som mest udsveddes mod Forseelser, der ikke var juridisk strafbare, f. Ex. Coelibat, Impietet imod Familie, falst Ed, uordenligt Behvet, Trolvshed mod Clienter, Overdaad, Unddragelse fra Krigstjenesten og lignende Forseelser. Ogsaa ved almindelige Forstifter eller Edister, f. Ex. mod Lurus, sogte Censorerne at modarbeide de romerske Sæders Udtæltse. Straffene var Udstedelse af Senatet (senatu movere *) eller af Ridderstanden (equum adimere — vende equum modi. traduc equum), videre den Straf, som betegnes ved Ordene tribu movere, som enten er at ned sætte i en ringere tribus o: en Bytribus, eller det Samme som in Cæritum **) tabulas referre o: gjøre En til en civis sine suffragio, endelig ærarium facere, hvilket rimeligt vis antyder en vilkaarlig Forhøjelse af Formuestatten. — Den ene Censor kunde ved Indsigelse fuldkaste den andens Kjendelser, og det følgende Lustrums Censorer kunde opheve den ignominia, som de foregaaende havde tilkjendt. Ogsaa Folket underkjendte undertiden Censorernes Bestemmelser ved at give den af Senatet Udstedte høje Embeder.

En føregen Gren af Censurforretningerne var Opsigt med Opsærelsen og Vedligeholdelsen af offentlige Bygninger og Anlæg (opera publica), som ved Licitation overdroges til Entrepreneurer (redemptores), og Borgerpagtning af Statseiendom (lager publicus og vectigalis) og af alle offentlige Opbeværsler og Leverancer under Senatets Overbestyrrelse; til at overtage

*) År 70 udstedtes 64 af Senatet.

**) Med Indvaarerne af Cære i Etrurien var der efter den galliske Krig sluttet hospitium, men da de siden faldt fra, blev de gjorte til cives sine suffragio.

disse Forpagtninger og tilveiebringe den fornødne Caution sammentraadte store Forbindelser af de rigeste Borgere, især Niddere (publicani).

Fra Aar 50 blev der af Folket ingen Censor valgt, og ingen Census holdt. I Keisertiden bestyredes Censuren under tiden af Keiseren selv, men forsvandt efterhaanden.

§ 18.

Curuliske og plebeiske Qædler.

Tilligemed Almuetribunerne indsattes ogsaa (494) to plebeiske Qædler som Bestyrere af de plebeiske Religionsfester og som Tribunernes Medhjælpere. Siden kom, efterat den licinste Lov var sat igjennem, to curuliske Qædilembeder til (366), der fra Begyndelsen af synes verelvis at skulle besettes af Patricier og Plebeier. Qædilernes Forretninger varer Besorgelsen af offentlige Lege, Opsigt over offentlige Bygninger, Pladser, Vandledninger, Gader og Veie *), Bestyrelsen af det offentlige Politii og Forselgelsen af visse Politiforfeelser, Omsorg for Korntilførsel **) og Lernetsmidernes Godhed, Anordning af Maal og Vægt. Forstjernen mellem de plebeiske og curuliske hændes ikke noie; dog synes Bestyrelsen af de romerske og de megalesiske Lege at have tilhørt de sidste, og dem tilfaldt de høiere Embeders Crestegn. Fra den første puniske Krigs Tid bestyredes disse Lege for en stor Del paa Qædilernes Bekostning, og mod Republikens Ende gjordes dette med uhyre Udgifter som et Middel til at anbefale sig til de høiere Poste. De plebeiske Qædler havde Bestyrelsen af de plebeiske Lege Cæsar tilføjede to sædiles

*) Deres Forhold til Censorerne i denne Henseende er ikke ganzt oplyst.

**) I tilfælde af Hungersnød valgtes en praesectus annonae.

Ceræles, som udelukkende skulde have Oplysning med Byens Provincentering; under Keiserne nævnes dette Embede ikke mere efter det tredie Jahrhundrede.

§ 19.

Qæstorer.

Oprindelsen til denne Post og dens Forhold til de tidligere omtalte quæstiores parricidii er omtvistet. I Republikens Tid skulle Quæstorerne i Begyndelsen være valgte af Consulerne, men fra Aar 447 af Folket. Embedet var oprindelig patricisk og bestyredes af to, hvortil siden kom to andre, som fulgte Consulerne i Krigen. Efter Italiens fuldkomne Underkastelse (fra 265) kom der fire nye til for Italien. Sulla foregæde Tallet til tyve. Byquæstorerne, som altid vedbleve at være to, førte Regnskabet over ærarium, modtoge dets Indtagter og besørgeede dets Udbetalinger paa Senatets Anvisninger; de modtoge fremmede Gesandter og opbevarede i Qæstariat Fanerne og de offentlige Documenter. *) Provindskæstorerne bestyredede Provindsernes finanzielle Unliggender, besørgeede Korntransporten til Rom, førte Krigsklassens Regnskaber, udbetalte Sold, opbevarede og solgte Byttet. Deres Provindser bestemtes dem i de senere Tider ved Lodkastning. Quæsturen var det første Trin til de høiere Poste og slæffede Adgang til Senatet, der i de senere Tider for det Meste suppleredes ved Quæstorer. Øvrighedsposten vedvarede under mange Forandringer ind i Keisertiden, men Byquæsturen blev en ubetydelig Post, da ærarium adskiltes deraf.

Under Quæstorerne stode i ældre Tider de saakaldte tribuni ærarii, der navnlig havde med Soldens Udbetaling at bestille.

*) Tidligere finde vi Qædilernes som Opbevarere af offentlige Documenter i Ceres's Tempel.

Disse synes at have været private Folk med en bestemt, ikke ubetydelig census, hvem Solden var anbetroet, for at de skulde indkræve og udbetaale eller maaßle blot udbetaale den til Soldaterne. Men denne Post var allerede paa Catos Tid forsvunden, og Nabnet blev vel siden fornyet, men anvendt paa en anden Maade.

S 20.

Almuetribuner.

Da Almuen, udelukket fra Embeder og trykket af Gjeld, Nar 494 gjorde Opstand*), blev Enigheden tilveiebragt paa det Vilkaar at der oprettedes en egen Post, tribunatus plebis, der var *sacrosanctus* ifølge en *lex sacrata***). I Begyndelsen valgtes Tribunerne sandsynligvis paa Centuriatcomitierne, men fra 471 paa Tributcomitierne ifølge den publiliste Lov. Deres Antal var i Begyndelsen 2 eller 5, efter Nar 457 derimod 10, der efter en senere Lovbestemmelse (448) alle skulle vælges af Fol-

* Den første secessio, den anden Nar 449 af Misforniselsse med Decemviratregeringen, den tredie Nar 287 paa Grund af Almuens fortrykte øconomiske Stilling.

**) Leges saceræ kaldtes de Love, som bestemte, at Overtræderen skulde være sacer o: invict til Guderne, nemlig til de underjordiske Guder, saa at han ustraffet kunde dræbes, og hans Hormue confiseres. Disse Love varer især faadanne, som sigtede til at indskærpe Folkerettigheders Hellighed, som at Folkeribunerne skulde være Plebeier, at der kun paa Centuriatcomitierne maatte handles om en romersk Borgers caput, at der kunde appelleres til Follet. Siden fortængtes denne *sacratio* ved *interdictio aquæ et ignis*. Dog bestod ogsaa senere den Mening, at Mord paa en for Staten farlig Vorger var en tilladelig eller endog fortjenstlig Handling. Saaledes dømte Mange om Sp. Mælius's Drab ved Servilius Ahala 439, Tib. Gracchus's ved Scipio Nasica 133, C. Gracchus's ved L. Optimus 121, Clodius's ved Milo 53, Cæsars ved Brutus 44.

ket uden indbyrdes Cooptation. De vare egentlig ikke Folks Magistrater og havde ingen egen Forvaltningsgren af den helse Statsstyrelse, men skulde blot virke ved deres Intercession (veto) for Plebeierne mod Patriciernes Unmasseller. Dog tillagde de sig snart Ret til at indstevne Patricier for Folks Domstol og toge efterhaanden Initiativet til Lovforslag paa comilia tributa. Da Modsætningen mellem Patricier og Plebeier i politisk Betydning forsvandt, gik Intercessionen især ud paa at modsette sig den regjerende Magts Indgreb i Folkerettigheder, hvad enten de yttrede sig i Senatsbeslutninger eller i Embedshandlinger, og denne Intercession gjorde de undertiden gjældende ved Confiscation af Ejendom eller Fængsling. Saaledes modsatte de sig Udskrivning af Hæren, criminelle og civile Processer, Afspholdelsen af Comitter o. s. v. De slaffede sig efterhaanden Adgang til Senatet og Ret til at samle det. Dog var deres Magt indstrækket derved, at en enkelt Tribun ved Intercession kunde forhindre de Øbriges Beslutninger*), og deraf benyttede Modpartiet sig ofte for at gjøre Tribunintercessionen uskadelig. Deres Embedsmyndighed udstrakte sig blot til 1000 passus udenfor Byen, og de maatte ikke nogen Mat være fraværende fra Rom. Ingen Patricier, med mindre han lod sig adoptere af en Plebeier, og Ingen, hvis Fader havde bæltet et curulisk Embede og endnu levede, maatte vælges til denne Post. Ved Scæernes Forsald blev den tribuniske Intercession oftere misbrugt. Sulla berøbvede Tribunmagten dens vigtigste Mættigheder, f. Ex. Initiativet til Lovforslag, og lod den blot beholde auxilii latio, men disse Indstrækninger varede kun til Pompeius's og Crassus's Consulat (70). August fil tribunicia potestas, hvormed ogsaa de følgende Keisere bare bælteede. Tribunposten vedblev, men uden Betydning.

*) Dette synes dog ikke oprindelig at have været tilfældet.
Romerske Antiquiteter. 3de Opf.

§ 21.

Mindre Poster.

Til de ringere Embedsmænd regne vi triumviri eller tres-viri capitales, der havde at bestille med Udsætelsen af Politis-anordninger, Opsporelsen af Forbrydelses, Arrestationer, Opsigt over Fængsler og Executioner i Fængslet samt Tugtret over Slaver og fremmede Folk; triumviri monetales eller Illviri AAAFF o: auro, argento, æri flando feriundo, der besør-gede Myntprægningen, som i Neglen foretages i Byen. Videre decemviri litibus iudicandis, en meget gammel Magistrat til Processer om quiritariske Ejendom. Endelig triumviri nocturni*), Opsynsmænd over Brandanstalterne og Matpoliti. Til dette kom med dannede August et eget Corps, vigiles, under en præfector vigilum.

§ 22.

**Extraordinaire Ovrigheder, Dictator, Interrex,
Præfector urbi.**

Extraordinaire Ovrigheder ere de, som i visse Tilfælde ind-træde i de andres Functioner.

Dictator eller magister populi skal første Gang være blev-en valgt År 501 i Anledning af en farlig Latinerkrig og blev siden oftere valgt (dictatorem dicere) under farlige udvortes Krige eller indvortes Uroligheder, undertiden ogsaa af mindre vigtige Grunde, f. Ex. for at holde Comitier, anstille Lege, efter Slaget ved Cannæ for at velge Senatorer. Efter Sena-tets Besaling valgte Consulerne Dictatorens blandt Consularerne; den Valgte blev efter Auspicier ved en lex curiata beklædt med imperium. Dictatorens fil eller valgte sig som Medhjælper

* Dette anses af Nogle for de samme som triumviri capitales.

en magister equitum (mag. equ. dicere, cooptare) med Prætorrang. Dictatoren besad oprindelig den hele kongelige Magt uden Ansharlighed, endog uden Provocation og havde der-for 24 lictores med fasces cum securibus; alle andre Ovrigheder ophørte midsttidig undtagen Tribunatet; men Dictator-magten vedbærede kun sex Maaneder, i de fleste Tilfælde ned-slagdes den endog efter langt kortere Tids Forløb, naar For-retningerne, hvorför den var indsat, vare tilendebragte. Posten var i Begyndelsen patricijs, men kunde senere ogsaa bestyrtes af Plebejer. Langere hen i Tiden indskrænkedes Dictaturen; Tri-bunerne synes at have funnet modsatte sig Magtens Misbrug, og vi finde andre Ovrighedsposter bestaaende under Dictator-magten. I Republikens sidste 200 År valgtes ingen Dictator; hvor der behøvedes overordentlige Forholdsregler, benyttede man sig af den bestjendte Formel: videant consules etc., men Sulla og Cæsar tiltogte sig under Navn af en vedbarend Dictatur den høieste Magt i Staten.

Naar en Konge var død, dannede efter Livius's Beret-ning Senatorerne Decurier, som hver havde en Forstander; de ti beskyrede Regjeringen, og den ene havde Insignierne, men hver Decurie Herredømme varede kun 5 Dage, og dette Interregnum fandt Sted indtil det nye Valg. I Fristaten fornyedes den Skik at vælge Interreger, naar der ved et Tilfælde ikke var nogen Magistrat til at holde Comitier, f. Ex. da År 444 de tre første tribuni militum consulari potestate havde maattet nedslægge deres Embede paa Grund af urette Auspicier. Hver interrex fungerede kun i 5 Dage; dog var det Skik, at i en Embedsbvacance ikke den første Interrex, men først den følgende holdt det nye Valg. Interrex valgtes af Patricierne (inter-regem creare, prodere), og Posten vedblev stædig at være pa-tricijs. Efter et langt Mellemrum finde vi efter Interreger mod Slutningen af Republikken.

Allerede i Kongetiden omtales en *praefectus urbi* eller *custos urbis*, en *Statholder* i Kongens Fraværelse. En saadan Obrighed vedblev siden i Republikens Tid som *Vicarius* for *Consulerne*, naar de bare borte til de latinske Fester. Dog var dette blot en *Skil*, som vedligeholdtes; thi *Consulens Forretninger* bestyredes egentlig af *Pretoren*. August indførte en *Politiobrigthed* af dette Navn, der efterhaanden under Keiserne blev en vigtig Post.

§ 23.

Underbetjente.

Til Besyrelsen af Detaillen og Besorgelsen af underordnede Forretninger havde Obrighederne et betydeligt Antal Underbetjente til deres Tjeneste. De vigtigste af disse varer *scribæ*, som dannede en Corporation (*cordo*), der var inddelt i *Decurier* og blev lønnet af *Grariet*. Pladser i dette Laug kunde fjøbes. Oprindelig varer de kun lidet agtede og for det Meste liberlini, men siden blevde de en anseet Stand og fik ved deres Øvelse og Kjendskab til Forretningerne øste en betydelig Indflydelse hos de mindre erfarene Obrigheder. De deltes ved *Lodkastning* mellem *Magistraterne**).

Mingere Besjente varer *accensi*, høiere Embedsmænds Tjenere, *præcones*, Herolder og offentlige Udraabere, *lictores*, som gik foran de høiere Magistrater (undtagen *Censorerne* og *Circulædlerne*) med fasces for at betegne deres Myndighed og udsøre deres Besalinger, *apparitores* og *viatores*, Budde. Alle disse Besjente varer frie, enten *ingenui* eller *libertini*. Endelig brugte Magistraterne ogsaa *servi publici*.

* Der omtales kun *scribæ quæstoriæ*, *adilitii* og *tribunicii*. Det synes, at de høiere Magistrater selv havde valgt de fornødne *scribæ*.

§ 24.

Forretningsmænd til Besorgelse af specielle Hverv.

Blandt extraordinaire Forretningsmænd til temporair Besorgelse af enkelte Foretagender (*curatores*) nævnes *praefecti annonæ*, der i de ældre Tider*) indsattes for at ordne Kornvæsenet i Tilsælde af Misvært og Dyrtid, f. Ex. *L. Minutius* *Var 440*, fremdeles *triumviri*, *quatuorviri*, *decemviri coloniis deducendis* eller *agris dividundis*, *duumviri ædibus dedicandis* og flere lignende Poster.

D.

Regjeringsformen under Keiserne.

§ 25.

Keiseren.

Den romerske Stat, der især fra *Bundsforbundskrigens* Tid mere og mere oplestes i sit *Wæsen*, trængte til et høiere Forretningspunkt og fandt et saadant i den monarchiske Form, der begyndte med *Cæsar* og udvikledes under August og hans Efterfølgere. Dette Monarchi dannede sig imidlertid ved *Usurpation* og uden faste statsrettlige Former samt i *Førstningen* under *Skin* af de gamle Indretningers Vedligeholdelse. De keiserlige Titler: *princeps*, *imperator*, *Cæsar* (egentlig et Familienavn, i den senere Keisertid en speciel Titel for en Medregent og Successor) og *Augustus* nedstammede fra *Octavian*. Den keiserlige Magt dannede sig ved en *Forening* af de enkelte Mættigheder og Embeder, der overdroges til *Octavian*, som efterhaanden blev

*) Pompeius blev etter *praefectus annonæ*, og denne Post formyedes som et stadtigt Embede i Keisertiden.

legibus solitus, sicut Consul-, Censor- og Tribunmagt, blev bestandig Proconsul og Pontifex Maximus. Honores divini tilføjedes August og efter ham de fleste følgende Keisere. Om Successionen beroede paa Arv eller Valg, var ikke afgjort ved nogen fast Bestemmelse, og medens paa den ene Side Arveligheden eller Keiserens Ret til at bestemme sin virkelige eller adopterede Søn til sin Eftersølger anerkendtes, betragtedes paa den anden Side Magten ogsaa som overdraget Keiseren ved en særegen Act af Senatet og overdroges ham i Gjerningen ofte ved en vilkaarlig Handling af Soldaterne.

§ 26.

Den ældre Keisertids Bestyrelsesformer.

I Administrationen finde vi i den ældre Keisertid omkring til Hadrian forsvindende republikanske Former, derpaa Overgangsformer, indtil den nye Statsorganisation fuldstændig udviklede sig under Diocletian og Constantinus. I den tidligere Tid regjerede Keiseren gjennem Senatet og de republikanske Magistrater. Men ved Siden deraf dannede der sig et nærmere keiserligt Maad samt et Hofs og Administrationspersonale af underordnede Personer, fornemmelig de keiserlige Frigivne (liberti Cæsaris), da det færd mod gammel romersk Skik, at fribaarne Borgere trædte i Mogens personlige Tjeneste. Imidlertid opstode der ogsaa nye til Tidens Fordringer svarende Magistrater, der efterhaanden fortængte de republikanske. De vigtigste af disse var præfectus urbi, Opsynsmand over det offentlige Politi, som siden fil den øverste criminelle Jurisdiction, og præfectus prætorio, oprindelig Befalingsmand over den af Octavian oprettede staaende Livvagt, men som efterhaanden paa Grund af Militairmagtens Betydning for Keiseren fil indgribende Indflydelse paa de offentlige Anliggender og Netspleien.

Mindre betydelige Magistrater var præfectus annonæ og præfectus vigilum.

§ 27.

Den fuldige Keisertids Bestyrelsesformer.

Fra Hadrians Tid forsvinde Sporene af den gamle Forsatning mere og mere; men fra Diocletians og Constantins Tid blev det nye Regjeringssystem consequent gjennemført. Keiseren finde vi nu som dominus, omgivet af en talrig og pragtfuld Høfstat. Af det Gamle bibeholdtes kun Consulverdigthen som en Presttitel (consules honorarii) og Senatet som et Slags Municipalraad, hvis Medlemmer havde høi Mang, men forbundet med svære Byrder, som Lærgitioner til Folket og Bidrag til Fester. Det egentlige Statsraad var consistorium principis*), som dels bestod af egne dertil udnevnte comites consistoriales, dels af de høiestes Rigsembedsmænd og Minstre, som magister officiorum, quæstor sacri palatii, comes sacrarum largitionum og comes rei privatæ. Efter Rigets Deling i 4 Präfектurer (See Bestyrelsen af udenbyes Anliggender § 9) blev disse bestyrede af 4 præfecti prætorio, som havde Civiladministrationen uden Militairmagt. Denne overdroges til magistri militum, af hvilke Constantinus indsatte to, en for Cavalleriet og en for Infanteriet. De enkelte Armeer i Provinderne kommanderedes af comites eller duces. Under disse høie Magistrater stod en talrig og efter en bestemt Mangfælge ordnet Række af underordnede Embedsmænd med deres respective Bureaupersonale (officia).

*) Et saadant Collegium, dannet af forhøjelige Magistrater og Senatorer og bestemt til at undersøtte Keiseren i Administrationen, var allerede grundet af August og Tiberius.

Statsforsatningen.

A.

Netsvøsenet.

§ 1.

Nettens Inddeling.

De romerske Jurister skjælne mellem ius publicum o: de i Romerstaten gjældende Bestemmelser om Statens Forsatning og Regjering, og ius privatum. Til denne hører ius civile o: den Romerne eiendommelige Net, og ius gentium eller de Netsbestemmelser, der gjaldt for alle Romerne bekjendte Nationer, altsaa Naturret eller almindelig Menneskeret.

§ 2.

Netskilder.

Ius civile er opstaaet af Vedtekster, blandt hvilke nogle tidlig sanctioneredes ved bestemte Love, hvoraf de ældste ere de saakaldte leges regiae*). Grundvorden for den hele følgende Net var imidlertid Decemvirallovgivningen**) (451—450). Paa dette Grundlag byggedes videre ved Lovene, saavel leges centuriatae som tribuniciæ, efterat Plebisciterne havde faaet Lovskraft.

*) Af disse findes Brudstykker hos de gamle Forfattere.

**) Denne omfattede ius publicum, privatum og sacram. Ved de Commentarer, som senere Jurister have strevet dertil, og ved andre Skribenters Omtale ere mange Brudstykker opbevarede. Ellers er Intet af Loven selv kommet til os.

Disse Love assattedes af Magistrater og antoges af Folket *). En vigtig Netskilde er dernest Magistraternes, især Praetorernes Edicter (ius honorarium eller prætorium). Praetor urbanus bekjendtgjorde nemlig ved sin Embedstiltrædelse de Negler, han i sin Embedsførelse vilde følge. Dette Edict gjaldt blot for hans Embedsaar, men de væsentligste Bestemmelser gik dog over fra det ene Edict til det andet (edictum tralaticium), og fra Ciceros Tid funde det betragtes som et fast Helt, der i det Væsentlige ikke mere forandredes. Edictet maae vi ikke tænke os som ganske vilkaarlige Bestemmelser, men som saadanne, hvorved ældre ubrugelige Lovbestemmelser ophevedes, og nye indførtes efter den vedtagne Net eller efter Billigheds Hensyn. Det var saaledes en Institution, hvorved Netsstinden bestandig blev sat i stand til at holde Skridt med Tidens fremskridende Dannelse. Paa samme Maade opstod et Edict af prætor peregrinus og for Provindserne af Statholderen. Til Udviklingen af den vedtagne Net bidroge ogsaa assagte Domme (res iudicatae) og bekjendte Netskyndiges responsa, der især i Keisertiden fil stor Autoritet, idet Respondentere offentlig ansattes.

§ 3.

Fortsættelse. Under Keiserne.

Fra Augusts Tid bleve især Senatsbeslutningerne, senere de keiserlige Forordninger (constitutiones principum) Netskilden. Praetorernes Edicter assluttedes efterhaanden, men Juristersnes Skrifter blev hyppigere. Af de keiserlige Forordninger opstode der siden flere Samlinger. En saadan under offentlig Sanction udarbeidet Lovsamling er codex Theodosianus (under

*) Om Senatsbeslutningerne som Netskilder er Spørgsmålet omvistet, men Ingen neppe antagelig.

Theodosius den Anden) med dens Uthang novellæ. Under Justinian opstod en berømt Lovsamling, som bestod af 3 Dele: 1) codex, en Samling af Constitutioner, især angaaende Privatretten; 2) digesta eller pandectæ, et Uddrag af de berømteste Retsfortolkeres Skrifter; 3) institutiones, et kort Retsystem. Codex Justinianus ophøredes siden ved codex repetitæ prelectionis, en Revision af den ældre Lovbog, og novellæ, et Uthang af senere Forordninger. Omrent samtidig med Justinian opstode ogsaa i det vestlige Europa Lovsamlinger.

§ 4.

Iudicia publica og privata. Ius og iudicium.

Retspleien gif dels ud paa causæ publicæ, dels paa privatæ. Causæ publicæ angik den hele Stat, privatæ de enkelte Personers Rettigheder eller Privatforbrydelser, f. Ex. Tyverier. Retsfølgningen udøredes altsaa ved iudicia publica og privata. I begge tilfælde er det eiendommeligt for den romerske Rettergang, at Undersøgelsen af det factiske Forhold mellem de stridende Parter og Bestemmelsen af de her anvendelige Retsfaetninger ikke ere forenede hos én Person, Dommeren, men paa Republikens Tid bare strengt adskilte, saaledes, at det juridiske Spørgsmål afgjordes af en Magistrat, men den factiske Del undersøges og paakjendtes af private Dommere. Forhandlingen for Magistraten benævnes ius, for de private Dommere iudicium. Hverken Magistraten eller Dommerne behøvede nødvendig at være Retskyndige, men i tvivlsomme Tilfælde kunde de søge juridisk Hjælp*).

*) Dog maae vi ikke glemme, at Retskundstab i Rom paa Republikens Tid var mere almindelig end hos os. De 12 Tavlers Love lærtes i de ældre Tider ofte udenab af Børnene. Ogsaa blodrog Retsforhandlingsernes Offentlighed hertil.

§ 5.

Retten Personale. Magistraten.

Retsvæsnet besyredes oprindelig af Konger, derpaa af Consuler, siden af Praetorer. Praetoren anordnede Retsvæsnet i det Hele ved sit Edict; i de enkelte Sager constituerede han Dommere og instruerede dem ved foreløbig at afgjøre det juridiske Spørgsmål om det Factum, hvis Undersøgelse han overlod dem. Den fældede Dom besvrigede han exequeret. Denne Virksomhed kaldtes iurisdictio og betegnedes ved Ordene: do (iudices), dico (ius), addico (iudicatum).*) Han præsiderede i de dømmende Comitia. Praetor urbanus bekräftigede sig med Privatsager mellem Borgere, peregrinus med Sager mellem Borgere og Fremmede eller Fremmede indbyrdes. De øvrige Praetorer besvredre Criminalretten, efterat quæstiones perpetuae var blevne oprettede. I Municipier og Colonier besyredes Retsvæsnet paa lignende Maade af en Localvrighed. I Provinserne havde Statholderen Jurisdictionen, som udøvedes efter et Provinciedict og ifølge Provindsens sregne Forhold. I Keiseriden stod Keiseren i Spidsen for Retsvæsnet og var den høieste Instans, under ham Senatet, praefectus urbi, praefectus praetorio og andre Ovrigheder. Forhjellen mellem ius og iudicium ophørte fra Diocletians Tid, da Magistraten selv blev Dommer.

§ 6.

Dommere.

Undersøgelsen af Factum og den derpaa begrundede Domstjendelse tilkom efter Indsættelsen af quæstiones perpetuae (§ 26)

*) I sin Embedsvirksomhed sidder Praetoren paa tribunal, en Forhøring af Tre.

private, af Praetoren efter bestemte Negler aarlig udvalgte, i Decurier inddelte Dommere (iudices, recuperatores*), arbitri)**). Dommerne var fra Begyndelsen Senatorer, men fra C. Gracchus's Tid Niddere. Der gjordes siden flere Forsøg paa at lække Senatet iudicia igjen, men det lykkedes først under Sulla. I Græsus's og Pompeius's Consulat (70) blev iudicia ifølge lex Aurelia delte mellem Senatorer, Niddere og tribuni ærarii***), hvilke sidste efter afflagedes af Cæsar. Ogsaa i Municipierne og Provindserne udsvede et Udvælg af Borgere Dommersfuncionerne.

Foruden Praetorernes Domstol nævnes ogsaa Centumbiralsretten, upaatværlig en meget gammel Domstol for Privatsager, især angaaende den gamle romerske Ejendomsret og Arbejdsgender. Dog fjende vi ikke noie dens Grænder. Dommernes Tal var egentlig 105, nemlig 3 for hver af de 35 tribus, udnevnt af Folket. De findes ogsaa i Kejsertiden. Endelig om-

*). Recuperatores ere egentlig Dommere i Sager imellem Romere og Personer af en Nation, mellem hvilken og Rom en gjensidig ved Traktater ordnet Retstilstand findes Sted. Efter at Italien havde faaet Borgerræt, bruges endnu Recuperationsdomme i Sager mellem romerske Colonister og de gamle Indvaanere eller mellem Romere og Provindskivaanere. Den friere Fremgangsmaade i saadanne Sager oversættes siden paa visse Ater af Rettsretligheder mellem romerske Borgere, og Dommerne i saadanne Sager kaldtes recuperatores.

**). Index erholdt af Praetoren en bestemt Instruction eller Formel, som han nødvendig skulde følge, idet han enten skulde condemnare eller absolvire. En arbiter skulde med Billighed for Die ifølge Sagens foregne Natur domine ex bona fide, men behovede ikke strengt at holde sig til Formelens Ord.

***). Disse Folk ere af Plebejernes Classe med en anselig Census. Navnet er optaget efter de gamle forlangst afflagede tribuni ærarii (See Statsmagten § 19), der som Folk, der havde betroede Penge under Hænder, nødvendig maatte være vederhæftige.

tales ogsaa Decembiralretten (decemviri litibus iudicandis, der vare Magistrater), hvorom kun lidet er bekjendt.

§ 7.

Sagførere. Advocati.

Oprindelig talede Parterne selv deres Sag, siden blev det mere og mere Skik i offentlige og private Sager at betjene sig af Sagførere*) (patroni, oratores), der dog ikke nødvendig behøredt at være grundige Jurister. De maatte efter lex Cincia de donis et muneribus (204) ikke tage mod Løn eller Gave. Siden blev Salarium almindelig. Andre Hjælpere for Retten varé advocati, de stridende Parters Venner, der ved Raad og personlig Mærverelse visste deres Interesse og ydede Hjælp.

§ 8.

Metskyndige.

Metskynde (iurisconsulti, prudentes) varé i Begyndelsen blot Patricier, som de eneste, der fjende dies fasti eller de til Metspleie bestemte Dage og actiones eller de gamle strenge Processformer**). De veiledede både prætor og iudices, gave

*) Rigesom Sagførernes Virksomhed var Deten til politisk Anseelse og Magt, saaledes see vi ogsaa de høieste Vorigheder fremtræde som Talere for Retten.

**) Omrent Åar 304 bestygtjorde En. Flavius disse fasti samt actiones (ius Flavianum) og erhvervede sig derved stor Undest hos Folket. Af saadanne Fortegneller paa dies fasti, som siden udvides og fuldstændiggjortes, opstode senere de saafalde fasti Calendares, Kalendere, hvoraf vi endnu have Brudstykker i fasti Prænestini, redigerede under August, fundne i Prænesti 1770, samt nogle andre. Af fasti magistratum, nemlig fasti consulares, Fortegneller paa Hovedsvrighederne, og fasti triumphales, Fortegnel-

Parterne Maad og Forholdsregler (respondere de iure, cavarere) og assattede Documenter (scribere). Deres Svar havde ofte indirekte Indvirkning paa Netsbestemmelserne selv, og denne vorde meget i Kejsertiden. Paa Augusts Tid opstod der to juridiske Skoler, hvis Hoveder var C. Ateius Capito og C. Antistius Labeo (Sabiniani og Proculeiani), med indbyrdes afgivende Meninger. I Rom og Provindernes Hovedsteder dannede der sig Netskoler med lønnede Lærere. En af de berømteste Netslærde var den paa Antoninernes Tidsalder levende Gaius, hvis *commentarii institutionum*, rigtignok i mangelfuld Tilstand, ere fundne af Niebuhr i Verona.

Privatret.

S. 9.

Netsdulighed hos Netssubjectet.

Hovedbetingelsen for at have Nettigheder var at være fri romersk Borger. Kun denne havde connubium og commercium. Slaben og den, der var underlaæst capititis deminutio maxima og media, var altsaa intet Netssubject. Den Fremmede var ligeledes oprindelig retlös. Dog formildedes efterhaanden det Strenge i disse Forhold især ved Praetorens Edict, og friere Former opstode. Til fuld Netsdulighed hører fremdeles Uafhængighed af den strenge romestke Familiemagt (*patria potestas*) eller at være *sui iuris*. Til at foretage sig Handlinger med juridisk Virkning fordredes en vis Alder. Senere fassettes foruden Myndighedsalderen (15 eller 17 Aar) tillige Bestemmelser om Mindreårighed med više juridiske Indskränkninger

ser paa Triumphatorerne, ere ligeledes fundne Brudslykker (fasti Capitolini).

og Beskyttelsesmidler for de Mindreårige (minores, nemlig XXV annis, hvilke altsaa ere forskellige fra impuberes).

§ 10.

Privatrettens Inddeling. Tinglige Nettigheder.

De Netskyndige dele Privatretten i Kingsret, Obligationsret, Familieret og Arveret. I Kingsretten skælne de mellem Besiddelse (possessio) eller Ret til Benyttelse og Brug f. Ex. af ager publicus, og den egentlige Ejendom (dominium)*). Dominium var enten den strenge (ex iure Quiritium) quiritariske Ejendomsret eller den naturlige (bonitatis), som peregrini ogsaa funde have. Den strenge Ejendomsret funde ikke erhverves over res mancipi (o: više Ejendomme, der i den ældre Tid var af den største Vigtighed **), som italienske Grundejendomme, Slaber, Arbejdss- og Lastdyr uden ved visse strenge Former for Erhvervelsesmaaden. De vigtigste af disse Former, der alle nødvendig forudsatte Civitet, varer: 1) mancipium, senere mancipatio o: en symbolst Fremstilling af et et Salg i Paafsyn af 5 puberes og en libripens (per as et libram). Denne Form bruges ligeledes ved Adoption og Emanicipation. En saadan juridisk Forhandling under symbolst Tilveielse af Venge kaldtes ogsaa nexus s. nexum, der dog undertiden adskilles fra mancipatio. 2) in iure cessio o: Afhændelse under Form af en Proces, hvori Magistraten tildammer Erhververen Tinget. 3) usucatio o: Hæbd (o: en med bona sides forbundet, uafbrudt Besiddelse i en vis Tid, som er bygget paa en lovlig, men med en eller anden Mangel bes-

*) Denne Benævnelse forekommer endnu ikke hos Cicero.

**) Ærørigt har man paa forskellige Maader sagt at forklare Grundet, hvorfor just disse Ejendomme varer res mancipi.

højestet Netesgrund), hvorved den naturlige Ejendom kan gaae over til at blive quiritarist. Den gamle Hævdstid var for uregilt Gods 2 Åar, for andet 1. Siden forandredes Bestemmelserne for Hævd. Den quiritariske Ejendomsret tabte efterhaanden sin Betydning, men bestod endnu i Theorien, indtil den ophævedes af Justinian.

Over Ejendommen havde Enhver fuldkommen Dispositionsret paa visse Indskrenkninger nær, som beroede paa Hensyn til det Offentlige eller til Naboslaver (servitutes).

§ 11.

Obligatoriske Nettigheder. Obligationer ved contractus.

Obligatio er et saadant Forhold mellem 2 Personer, at den ene har en vis Ret mod den anden eller Lov til at fordre en vis Praestation. Efter de romerske Juristers Mening opstaae alle obligatoriske Nettigheder enten ved contractus eller delictum*). Contractlige Forhold kunde efter den gamle strenge Romerret kun indgaaes mellem Borgere og var bundne til bestemte Former. Siden blevde de ogsaa indgaaede af peregrini ex iure gentium, og den gamle Obligationrets Strenghed for mildedes ved Praetorens Edict.

De vigtigste Former for Contracter ere: 1) nexus o: en i Bidners Nærværelse foretagen Handling per æs et libram, og dette symbolske Laan gjaldt da for den virkelige Obligation, som var sifset. Debitorer, som forpligtede sig ved nexus**),

*) Herved kommer Adskilligt ind under Privatretten, der hos os hører under Criminalretten, som Tyveri og Røveri.

**) Åger forsøgte i høj Grad Betalingens Banstelighed og affledkom ofte Uroligheder. De 12 Taylers Love fastsatte først en bestemt

vare efter de 12 Taylers Love yderst strengt behandlede, da den insolvente Skyldner efter en vis Termin af Praetoren blev til-dømt (addictus) Creditoren og af ham kunde dræbes eller sal-sges som Slave eller, hvad der var almindeligst, maatte aarbeide sin Gjeld ved Slavetjeneste, indtil der Åar 326 bestemtes, at den Gjeldsbundnes Person ikke maatte belægges med Lænke. Dog omtales ogsaa senere Gjeldsfængsel. 2) Verbalcontracten (stipulatio), der blev indgaaet efter et bestemt Spørgsmål fra Creditors og dertil passende Svar (sponsio, responsio) fra Debtors Side. 3) Litteralcontracter, der maatte affattes i det latinske Sprog, gaae især paa Indførelsen i codex (tabulæ) accepti et expensi, som enhver ordentlig Rømer syntte med Omhyggelighed, og som havde Metsgyldighed. At ståtte en saadan Obligation hedder nomina facere (scribere, perscribere) og bestaaer i at indføre den Person, der betegnes som Skyldneren, tilsigemed den skyldige Sum paa Udgiftsiden og derved forpligte ham. Denne Indførelse i Hovedbogen kunde naturligvis fun ske med Debtors beriglige Indvilligelse, om hvis Form vi Intet vide. Udbetalingerne foregik ofte ved Banquiers (argentarii, mensarii*), trapezitæ), hos hvem Mange havde deres Formue anbragt, og hvis Ørger ofte blevne fremlagte ved retlige Forhandlinger. I Provinderne stiftedes Laan

Rentefob (den omtvistede fenus unciarium), og uagtet flere Lovbestemmelser siden blevne givne for at lette den tunge Rentebyrde, vedblev dog Åger at være en bestandig Kilde til Misforniselse og Klager over Capitalsterne (seneratores). Ifør i Provinderne blev den paa de senere Tider drevet i en uhøje Grab. En extraordinalt Foranstaltung for at lette Gjælden var tabulæ novæ eller Cassation af Gjælden, enten total eller partiel, f. Ex. den, der fandt Sted efter Secessionen til det hellige Øjerg.

*) Argentarii varer Privatbanquiers, mensarii offentlige Banquiers, der dog tillige drevne private Forretninger.

ved syngrapha \circ : et af Creditor og Debitor underskrevet og forseglet Document.

§ 12.

Fortsættelse. Obligationer ved delictum.

Obligationer ex delictis gik i Almindelighed ud paa furtum, rapina, iniuria, damnum iniuria datum. *Furtum* kaldes manifestum, naar Tyven gribes paa frisk Gjerning. Efter de 12 Tabler kunde en saadan Tyv ustraffet dræbes, naar man træf ham om Natten, og ligesaa om Dagen, hvis han gjorde Modstand. I al Fald kunde han tildemmes Giermanden og holdes i Bænker. Den prætoriske Ret bestemte firdobbelst Erstatning (poena quadrupli) for furtum manifestum og dobbelt for furtum nec manifestum. *Iniuria*. Efter de 12 Tabler gjaldt mod Realinjurier talio, hvis man ikke ved Accord kom overens om anden Erstatning, og for mindre Injurier Bøder. Istedensfor talio indtraadte ved Praetorretten en højere Pengebøde. *Damnum* eller Beskadigelse af en anden Persons Sager maatte efter Lovbestemmelserne erstattes. *Rapina* eller røveri sk. Angreb paa fremmed Ejendom blev i ældre Tider anset paa samme Maade, men da saadanne Angreb i Borgerstigene bleve almindelige, fastsattes en Straf in quadruplum.

§ 13.

Familieret^{*)}). Egteskab.

Et efter romerske Love fuldgyligt Egteskab (iustæ nuptiæ, matrimonium legitimum) forudsætter paa begge Sider con-

^{*)} I videst Forstand betyder familia Alt, hvad der er underlagt en romersk Borgers (patersfamilias) retslige Magt, baade Gods (Boet)

nubium, altsaa oprindelig Standslighed, efter det canuleiisle Lovforslag (445) Civitet. Et saadtant Egteskab var enten sluttet efter de strengere Former eller friere. Det Første skete enten ved *confarreatio* \circ : et høitideligt Offer og flere Ceremonier i Nærvoerelse af pontifex maximus og flamen Dialis, hvorpaa fulgte Brudens Hjemførelse under mangehaande Skikkels Tagtagelse, eller *coemptio* \circ : et imaginairt Kjøb (per æs et libram) med visse beslemte Formularer, eller *usus*, et fuldt Vars Høvd. Paa disse Maader kom Konen ud af sin Faders eller Formynders Magt, gik ganske over i Mandens Familie og blev ham undergiven (in manu esse, conventio in manum, matrifamilias). Ved det friere Egteskab opstod ikke en saadan Afhængighed, men Konen (uxor) blev i sin Faders, Formynders eller sin egen Magt. Det strengere Egteskab, især *confarreatio*, blev bestandig sjeldnere. Et simpelt matrimonium eller blandede Egteskaber mellem Romere og Fremmede var juridisk ugyldige og begrundede hverken Borgerret for Børnene eller patria potestas for Faderen.

§ 14.

Fortsættelse.

Bogami var aldeles forbudet, ligesaa Egteskaber i de nærmeste Slægtsskabsgrader (incestus), s. Gr. mellem Søskende, endog Sted- og Adoptivsøskende. Forud for Egteskabet gik sædvanlig Forlovelse (sponsalia; den Forlovede sponsa, pacta), der kunde ophæves. Ved Egteskabet gaves der gjerne Pigen

og Personer. I mere indskænket Forstand antyder det et Forhold til Personer, i hvilket en reeltlig Magt ejeres gældende, som Mandens mod Slaver, mod Sonner, Døtre og Kone.

af hendes Forældre eller nærmeste Slægtninge en Medgift (dos), angaaende hvilken der endog gaves egne Lovbestemmelser, f. Ex. om Maaden, hvorpaa den meddeles, og dens Behandling i Tilfælde af Dødsfald eller Skilsomisse. Døde Manden, var Enken forpligtet til en Sørgetid af 10 Maaneder og maatte ikke gifte sig igjen, før denne Tid var overstaaet. Ved disse betydeligere Forbrydelser funde Manden efterat have tilkaldt en Husret af de nærmeste Slægtninge holde Dom over Konen og tilhjende hende Straf.

Ægteslabet kunde hæves, enten naar den ene Part underlastedes capitis diminutio maxima eller media (som ved Gangenslab eller Exil), eller ved Skilsomisse (repudium, sædvanlig om Manden og hyppigt om Forlovelsens Ophævelse, repudium remittere eller renuntiare, nuntium remittere, divortium facere, discidium). Confarreationsægteslaber hævedes ved en formelig diffarreatio. Skilsomisser vare i den ældre Tid meget sjeldne. Siden blev de langt hyppigere, og især de friere Ægteslaber opnævdes i de senere Tider uden alle Formaliteter. Ægteslabets Hellighed blev hævdet af Censorerne, af hvem ugift Personer undertiden blevne ansete med en højere Afgift. Under August blev der for at stønse den tiltagende Ægteslabsløshed givet lex Papia Poppaea om Ægteslaber og Straf for Coelibat.

S 15.

Den faderlige Myndighed.

Paa det langyldige Ægteslab beroede patria potestas, som var meget udstrakt selv under Adoptions- og Arrogationsforhold. Arrogatio bruges ved uafhængige Personer; den foregik paa Curiatcomitier under Præsidium af pontifex maximus. Ved adoptio gik uselvstændige og umyndige Personer over i en fremmed Magt; den foretages for Magistraten ved en tredobbelts

Mancipationsact og en cessio in iure. Ogsaa findes vi Adoption ved Testament eller Indsættelse til Arving under Antagelse af Testators Navn. Faderen kunde udsætte og dække de nysøgte Børn paa Grund af betydelige Legemsfejl; de ældre og vorne Børn kunde han gjøre arveløse, sælge, pidske og dække. Denne Ret, der naturligvis sjeldent udøvedes*), indskrænkedes først under Keiserne og opnævdes af Constantin den Store. Alt hvad Sønnen in patria potestale erhvervede, tilhørte Faderen, der heller ikke behøvede at betale en af Børnene contraheret Gjeld. Dog tilstod Faderen undertiden Sønnen nogen Privateindom (peculium), som han dog kunde tage tilbage og i Tilfælde af Sønnens Dødsfald til ved Arv. Den faderlige Magt opnævdes ved Labet af Civitet for Fader eller Son, ved Arrogation for Faderen og Adoption for Sønnen, eller ved Datterens Ægteslab efter de strengere Former, endelig ved Emancipation, som foretages under en tredobbelts Mancipations- og Manumissionsact. I Keisertiden blevne den faderlige Magts Grænser ved flere Love indskrænkede.

S 16.

Agnation.

I juridisk Henseende skjælnes mellem 1) *agnatio* o: det civilretlige Slægtslab, der omfatter saadanne Blodsforbandte, hvis Familieforhold beroer paa Borgere af Mandkjønnet, f. Ex. Sønner af samme Fader eller Fættere, hvis Fædre ere Brødre. Agnater have Arveret og Tutel over umyndige Agnater;

*) Afstillinge Exempler paa, at Faderen har ladet Børn dække, har dog Historien opbevaret. Sædvanlig sammenkaldtes ved sige Lejligheder et Familieraab. Paa Salg af Børn haves intet Exempel uden det imaginære Salg som Form for at frigjøre Sønnen for patria potestas.

2) *cognatio* o: det naturlige Slægtslab, som altsaa ogsaa finder Sted mellem peregrini, capite deminuti og Blodsforvandte, hvis Familiesforhold beroer paa Personer af Kvindeskønnet, f. Ex. imellem Morbroder og Søsterdatter. Ved Giftermaal opstaaer derimod *affinitas*. Disse twende sidste Familiesforhold havde i den ældre Tid ikke betydelige juridiske Birkninger, men siden blev der i den prætoriske Ret taget mere Hensyn dertil, saa at endog Arveret og Tutel kunde begrundes derpaa. Under Justinian ophørte Agnaternes juridiske Forrettigheder for Cognaterne.

§ 17.

Gentilitet.

Bed gentes forstaes rimeligvis i den ældste Tid store Forbindelser mellem de patriciske Romere, som sammenknyttedes ved nomen, sacra gentilicia og Arveret eller endnu paa andre Maader. Til en saadan gens slutte sig Clienter som underordnede Medlemmer. Patricierne tilskrevе sig alene gens, om end mulig lignende Forbindelser have fundet Sted mellem Plebeierne, og da der siden opstode øgtefabelige Forbindelser mellem patriciske og plebeiske Familier, kunde der reise sig twivsommne Spørgsmaal af Gentilitetsretten.

§ 18.

Formynderslab.

Formynderslab over Umyndige eller Besørgelsen af deres Formuesanliggender bestemtes enten ved Testament eller tilkomde nærmeste Agnater eller beroede i Mangel af saadanne paa Ørighedens Bestemmelse. Umyndige, Quinder og Fremmede kunde ikke blive Formyndere. Den Formynder, som gjorde sig skydig i utro Bestyrkelse, slulde efter de 12 Taylers Love høde

det Dobbelte og underlaftedes tillige en vis Infami (urpe iudicium tutelæ). Ogsaa Formynderslab over Quinder, altsaa Enker og ugiste Fruentimmer (begge kaldtes viduæ), bestemtes enten ved Testament eller ved eget Valg, hvis Testamentet tillod det, eller ved det nærmeste Agnatslab, eller ved Ørighedens Indsættelse. Dog kunde Fruentimmerne, naar de var myndige, selv bestyre deres Formue og behøvede kun under visse Omstændigheder en Formynders auctoritas, især i saadanne tilfælde, hvor der krævedes juridiske Forhandlinger efter de gamle strenge Former.

Før affindige, taabelige og vdsle Personer indsattes under tiden paa Familiens Begjering curatores, som da havde Bestyrelsen af Formuen og Ansvarlighed. Ogsaa Mindreårige (minores) fik en af Prætor udnævnt Curator.

§ 19.

Den ældre Arveret.

Den gamle strenge Arveret udtrævede, at Testator ved commercium havde fuld Berettigelse til at gjøre Testament (testamenti factio), hvorfra alle de var udelukkede, som stode i Nogens potestas eller manus, endvidere peregrini, Umyndige, Quinder, der stode under tutela eller curatio. Ingen peregrinus kunde indskættes til Arving. Fruentimmers Arveret var indskrænket ved lex Voconia (A. 169), der blandt Andet bestemte, at Ingen, som var Eier af 100,000 Sestertier, kunde gjøre et Fruentimmer til Universalarving eller ved Legat give hende over Halvdelen. I Augusts Tid blevé cælibes og orbi udelukkede fra Arveret. I den ældste Tid nævnes 3 Testamentsformer: 1) Testament paa *comitia calata*, der holdtes i dette Siemed to Gange årlig; 2) *in procinctu*, som brugtes i Krigen, mundlig i Vidners Overbørelse; 3) *per æs*

et libram, ved et Skinsalg til Arvingen. Denne sidste Form vedligeholdt sig længst. Arvingen var enten kun én (heres ex asse, Universalarving), eller der var flere coheredes (f. Gr. heres ex dodrante, Arving af tre Fjerde dele af Formuen). Undertiden bestemte Testamentet en heres secundus.

Ugyldigt blev Testamentet (*testamentum rumpitur*), naar Testator ved en *deminutio capitis* mislede commercium, naar han gjorde et nyt Testament, naar Arvingerne ikke vilde eller kunde antage Arven, og naar en Ugnat fødtes. Personer, som havde staet i Arveladerens Magt, skulde tiltræde Arven (*adire hereditatem*) med alle derpaa hvilende Byrder, f. Gr. Gjeld, enten de vilde eller ikke; Andre havde Valget imellem at modtage eller ikke. Erklæringen herom (*Cretio*) skulde afgives inden en vis Termin, der regnedes enten fra Dødsdagen eller fra den Dag, da Vedkommende kunde vide det (*quibus sciet poteritque*). Var en Mand død uden Testament, bare Kone og Børn (som havde været *in manu* og *in potestate*) de naturlige Arvinger, i Mangel derpaa de nærmeste Ugnater, dernæst gentiles. Den Trigiones Arb tilfaldt Patronen, hvis han ikke efterlod naturlige Arvinger (*sui*).

§ 20.

Den prætoriske Arveret.

Da den gamle civilretlige Arvesølge indeholdt mange Ubligheder, f. Gr. at *cognati* og *emanciperede* Børn bare udelukkede, saa formildedes og modificeredes disse strenge Bestemmelser paa mange Maader ved den prætoriske Ret. Deraf den prætoriske Arvesølge, hvorved der opstod *bonorum possessio*, som først ved *usufructio* kunde blive fuldstændig Ejendom. Det prætoriske Testament var skriftligt, men gjaldt ikke mod et endog ældre civilretligt. Prætoren gav undertiden *bonorum pos-*

sessio contra tabulas, idet han tilstod de nærmeste, i Testamentet forbigaade, men ikke arveles erklærede Slægtninge Arveret, eller *secundum tabulas*, i det han tilstod dem Arveret, om Testamentet end efter den strenge Ret var ugyldigt, naar det var skriftligt og i behørig Orden.

Iudicia privata.

§ 21.

Legis actiones.

Den romerske Proces førtes mundligt og bestod dels i det juridiske Spørgsmaals Afgjørelse af Magistraten (*in iure*), dels i Undersegelsen om Factum af iudices (*in iudicio*). De ældste Former for Rettsforsøgningen varé *legis actiones* : - vielse til Lovens Ord bundne Indledningsformer og symboliske Handlinger*). De gjaldt blot for *cives* og krævede personligt Møde af Parterne (*rei hos Cicero*; *actor*, *petitor*; *reus*, *is unde petitur*). Den mindste Afbigelse fra Formen føgte Sagens Tab med sig. Af de forskellige Former var den vigtigste og den, som holdt sig længst, *legis actio sacramento*, hvorved begge Parterne deponeerde en Vengesum. Den vindende sikte sine Venge tilbage, den Tabendes tilfaldt derimod *Gratiæ*. Hertil sluttede sig ved Klager *in rem osti vindiciae*, en symbolisk Indledningsform, hvorved begge Parter for Retten tilegnede sig den omvistede Ting ved at legge Haanden derpaa (*manum conserere*)**), og dernæst

*) Cn. Flavius befjentgjorde først (804) fasti og *legis actiones*, der før som Hemmeligheder havde været opbevarede af Pontifices, og aabnede saaledes Adgangen til *ius civile* for Plebeierne.

**) Det Samme foretages, hvor der var Spørgsmaal, om en Person skulle være fri eller Slave. Deraf Talemaaden: *manu asserere in libertatem* eller *in servitatem*, nedlägge Haastand paa Ens Frihed eller Slaveri.

Pretor ordnede den midlertidige Besiddelse indtil Sagens Af-
gjørelse. Ved urørligt Gods eller Ting, som ikke fuldstændig
kunde bringes for Retten, gik enten Parterne med Pretor selv
derhen (ex iure manum consertum vocare aliquem), eller en
enkelt Del af Tinget blev bragt for Retten, f. Ex. et Faar af
en Hjord, en gleba af en Ager.

§ 22.

Formulae actionum.

Senere havedes efterhaanden de gamle legis actiones, og
blot legis actio sacramento beholdtes i enkelte Tilfælde, især
som Indledningsform til Sagens Forhandling for Centumbirals-
retten. Derved hørsaldt altsaa de symboliske Handlinger, og i
disses Sted trædte en Del nye Klagesformer (formulae), som
optoges i Edictet, og hvorfra en anvendtes i hver Proces. Disse
friere Former bragtes ofte i Forbindelse med den ældre Indret-
ning ved juridiske Fictioner, hvori det antoges at finde Sted,
som i Virkeligheden ikke var Tilfældet, hvorevæ altsaa selv den
ikke strengt civilretlige Ejendom kunde beskyttes, og Personer (f.
Ex. peregrini) saae Actionsret, som ellers efter de strenge For-
mer ingen kunde have. Klageren paalaae det at vælge den actio,
som passede til Sagens Bestaffenhed. Formalitetsfejl i denne
Henseende medførte Sagens Tab (cadere causā, litem per-
dere) eller Afs্বining, hvorfor ogsaa juridisk Raadsførelse i dette
Punkt var nødvendig. Gil f. Ex. Klagen ud paa certum, blev
Sagen afvist, naar actor forlangte for Meget (plus petere).
Blev Klagen ikke afvist, ful Klageren en formula eller skriftlig
Udnævnelse af Dommeren med Fremstilling af Factum, og For-
skrift for Domfældelse under Forudsætning af Factum hvis nærmere
Undersøgelse overloddes til Dommerne. Klagen og Dommen gik i
enhver actio, hvorefter den Sagssyge skulde præstere Noget, altid

ud paa en Pengesum (pecunia certa eller incerta), om der end
twistedes om noget ganske Undet, f. Ex. en Slave*). Til Klæ-
gesformen hørte ofte præscriptiones eller exceptiones o: visse
betegnede Clausuler, som Magistraten paa en af Parternes For-
langende tilfældede i dennes eller hins Interesse (postulare, dare
exceptionem), f. Ex. ea res agatur, cuius rei dies suit, naar
der var flere Terminer, eller i Form af en Undtagelse, f. Ex.
si in ea re nihil dolo malo Auli Agerii factum sit neque
sunt. Undersøgelsen af Exceptionens faktiske Forhold tilkom
Dommeren.

§ 23.

Fortsættelse. Forhandlingen in iure.

Processen begyndte med in ius vocatio, en Indkaldelse,
som i ældre Tider foretoges med en vis Evangøret under lov-
bestemte ceremonielle Handlinger (antestatio, manus inieclio)*).
Senere da Formularprocessen indførtes, indtraadte andre Former
for Stevningen, især ved vadimonium eller den Indklagedes
Sikkerhedsstillelse (oprindelig ved vades, siden ogsaa ved en
Pengesum) for at ville mede paa bestemt Tid for Retten (va-
dari aliquem, vadimonium promittere, sistere, deserere).
Naar Magistraten og Sagvolderen i dette Møde bare underret-
tede om, hvilken Action Sagssygeren ønskede sig meddelt, og Ca-
lumnie i fornødent Tilfælde var aflagt, berammedes en Termin
til Mødet for Domstolen, saafremt Sagen ikke kunde haves,
inden den indlodes til Doms, f. Ex. ved en Tilstaelse for Ret-

*) Derfor maatte der foretages en litis estimatio, hvor en bestemt
Sum ikke allerede i formula var angivet.

**) Manus inieclio er her en Indledningsform. En anden Art af manus
inieclio tjente som Executionsmiddel f. Ex. mod en dømt Skyldner.

ten eller ved Eds Utlæggelse. I Klageformlen beslirkedes en iudex, som Klageren synes at have kunnet foreslaae (ferre iudicem), og den Anklagede forkastede som partist ved Formlen: iniquum eiero. Undertiden beslirkedes flere Dommere (recuperatores). Endelig sluttedes Forhandlingerne in iure ved en litis contestatio, hvorved Sagen indlodtes til Forhandlingen in iudicio. Forhandlingerne in iure foregik paa dies fasti.

§ 24.

Forhandlingen in iudicio.

Forhandlingerne in iudicio, som bestode i udsørlige Taler, kunde tilsendebringes paa en eller paa flere Dage. Bevisforelsen foregik dels ved edelige Vidner, hvorved da hver af Parterne kunde examinere Modpartens Vidner, dels ved Documenter (stabulæ, literæ, codices accepti et expensi). Tortur bruges kun imod Slaver. Efter de gamle legis actiones frævedes Parternes personlige Mærbærelse (nemo alieno nomine lego agere potest), men Formularprocessen tilstedebede en friere Representation ved cognitores o: visse i Modpartens Mærbærelse i behørig Form valgte Besuldmægtigede, og procuratores, hvis Udnaevnelse foregik i en simpelere Form. Naar Proceduren var til Ende, kunde Dommeren enten opstætte eller aldeles frasige sig Dommen (non liquet), eller ogsaa fælde den, og den var da før Rejsertiden inappellabel, i det den seirende Part havde en exceptio rei iudicatae. Dog gaves der nogle Midler mod uretsfærdig Dom, som Intervention af en lignende eller højere Øvrighed eller af Tribuner, der greb standsende ind i Magistratens Jurisdiction. Ogsaa gaves der undertiden Hjælp, naar Processformen var frækker, naar f. Ex. en incompetent Magistrat havde afgjort Sagen. Dommens Virkning forstørkedes undertiden ved en sponsio poenalis eller en Overenskomst i Begyndelsen af

Procesen, at den Tabende foruden Processens egentlige Gjenstand skulde side et Pengetab. Visse Arter af Condemnationer, f. Ex. iudicium tutelæ, mandati, societalis og depositi, medføre en Art Infami (iudicium turpe)*). Udeblivelse medførte Processens Tab. Mod unødig eller chicanøs Trætte (calumnia) gaves adskillige Midler, som condemnatio in duplum eller iudicium calumniarum, der medførte en Bøde. Blev Dommen ikke esterkommet, paafulgte Praetorens Decret, f. Ex. missio in bona venditionis causa, hvorefter Dommen erequeredes. Forhandlingerne in iudicio forhindredes og afværdes ved alle feriæ.

§ 25.

De prætoriske Interdicta.

En egen Form for Processen eller for dens Indledning vare de prætoriske Interdicta eller forelselige Bestemmelser af Praetoren, hvorved han paa den ene Parts Andragende udstæder en Befaling eller Forbud (interdictum) til den anden, dog under Forudsætning af visse Facta, der kunde blive Gjenstand for retlig Undersøgelse, som da blev en Proces ex interdicto.

Indicia publica.

§ 26.

Criminaldomstolene.

Indicia publica angik nærmest saadanne Handlinger, som ansaaes farlige for Statens Frihed og Sikkerhed eller skadelige for Borgernes Welsæd i Almindelighed. De udøvedes oprindel-

* En saadan iudicium turpe samt visse vanærende Livsstillinger, f. Ex. en lenos's, medførte en infamia, som udelukkede fra ius honorum.

sig under Kongernes Overbestyrrelse af Folket eller af dertil udnevnte Undersøgere (*quaestores parricidii*) og Dommere (*duumviri perduellionis*), dog med Appel (*provocatio*) til Folket, paa Curias og siden Centuriatcomitierne. Efter Kongeperioden paadomtes saadanne Sager af Folket under Präsidium af Consuler, Prätorer eller egne dertil udnevnte *quaesitores*. Da Almuetribunatet var indfert, blevé undertiden Folk, som havde angrebet Almuens Mættigheder, indstørnede af Almuetribunerne for Folkets Domstol i comitia tributa og det domte, s. Ex. *Coriolan* og *Kæs Quintius*. Senere bestemtes der ved de 12 Tavlers Love, at Capitalsager alene funde paakhjendes i comitia centuriata (*comitiatus maximus*), og comitia tributa synes egentlig blot at have haft Ret til at tilkjende en *Mulet*, saaledes som det var tilfældet med *Camillus*. Paa Grund af Forbrydelsernes Mængde og Omfang blev Jurisdictionen efterhaanden mest udebet af egne dertil efter Folkets Andragende af Senatet udnevnte Commissarier (*quaesitores, quaestiones extraordinariæ*), og deraf opstode siden (omrent 149) de saaledte *quaestiones perpetuae* eller staende Domstole for bestemte Arter af Forbrydelser, først for *crimen repetundarum*. Disse bestyredes af de 4 Prätorer*) (*quaesitores, quaestioni præses, quaestionem habere, exercere*), senere ogsaa af egne dertil udnevnte indices *quaestionis*, der anordnede Sagens juridiske Del, medens Undersøgelsen af Factum overlodtes til *indices*, de samme, som ogsaa paadomte private Sager. Nu ophørte efterhaanden Folkets umiddelbare Dommermagt. *Quæstiones perpetuae* vorede bestandig og varede endog en Tid lang i Keiserperioden. Senatet havde i Republikens Tid egentlig ingen dommende Magt over Borgerne, men under Keiserne blev det en Domstol nævnlig over Majestætsforbrydelser. Ogsaa

*) Prätor urbanus og peregrinus havde kun Civiltjurisdiction.

præfectus urbi havde Criminaljurisdiction, men Keiseren var øverste Instans. Udenfor Staden havde i Republikens Tid Municipaløvrigheden nogen Criminaljurisdiction (dog ikke i de vigtigere Sager), og i Provinsen Stattholderen.

S 27.

Criminalprocessens Form.

Før Folkets Domstol kunde ikkun Magistrater optræde som *accusatores* (*diem dicere*). Dommen fældedes i de sædbanlige Comitialformer. Før Prätorens Tribunal kunde derimod enhver Borger anklage, og ligesom det var vancerende at drive Anklageri som et Haandværk (*accusationem facilitare*), saaledes var det en hæderlig Sag ved en enkelt Lejlighed at optræde som Anklager mod den, der havde forbrudt sig mod Fædrelandet, og dertil opsordnede Staten i visse tilfælde endog ved Belønninger. Bare der flere Anklagere, blev ved en foreløbig Undersøgelse (*divinatio*) Hovedklageren bestemt, og de øvrige faldtes da *subscriptores*. Anklageren indledede Sagen med en *postulatio* for Prätoren, hvorved Angivelsen (*delatio nominis*) fremsattes efter en bestemt Accusations-Formel. Efter aflagt *Calumniae*, hvorved Anklageren sikrede sig imod Straf for *calumnia***), følger dernæst *receptio nominis* af Magistraten. Dermed bestemtes tillige Dagen til Sagens Forhandling in iudicio. Dommerne udtoget af *decuriae iudicum* og aflagde Ed. Deres Antal var forskelligt (dog sædbanlig over 50), og ligesaa Formerne for Valget; dog beroede det i Almindelighed paa *Lodkastning* (*sortilium*) i Forening med *Forkastelsesret* hos Parterne**). Nu fulgte Forhandlingen selv, som i de senere

*) Efter lex Remmia fuske Calumnianten brændemærkes med et K i Panden.

**) En ny Procesform forsøgte Pompejus i Milos Sag, men den holdt sig ikke.

Tider, i det Mindste ved *crimen repetundarum*, sædvanlig foretages i 2 Terminer (comperendinatio, prima og secunda *actio*) ved Taler af Parterne, i hvilke de ikke blot søger at godtgøre deres Sags Netfærdighed, men tillige ved allehaande Midler at virke paa deres Dommeres Højelse.

Til Bevismidler tjente Documenter (især tabulæ accepti et expensi), Indicier og edelige Vidners Udsagn (testimonia)*). Bidnerne kunde i Criminalsager tvinges til at aflagge Bidnessbyrd, dog efter lex Julia ikke mod de nærmeste Stægtninge. Strenge Forhør (quaestiones) understattedes mod Slaver endog ved Tortur (equuleus). Dog kunde i Neglen den Sagsøgte Slaver ikke paa den Maade tvinges til at vidne mod ham selv i Capitalssager. Den Anklagede og hans nærmeste fremtraadte i vestis sordida. Til hans Unbefaling tjente advocati, som ved den blotte Tilstedeværelse bevisste deres Deltagelse, og laudatores, der aflagde rosende Bidnessbyrd. Der brugtes ofte flere Sagførere; efter Borgerkrigen skal Antallet endog være steget til 12, indtil lex Julia satte Grænser deraf. Endelig fulgte Dommen (sententia, enten condemnatio eller absolutio, eller dens Udsættelse, ampliatio, naar alle eller de fleste Dommere havde erklæret: non liquet). Fordommelse eller Frifjendelserne betegnedes efter leges tabellariæ paa Tabler, der fastedes i en cista. Til Sikrhed for Doms-Executionen tjente Caution ved vades. Midlerne mod uretfærdige Klager og sammes Følger bare for Folgets Domstol den sædvanlige Intercession af Almuetribuner eller andre dertil Berettigede; mod Magistrats-

* Udklæde ill at aflagge Bidnessbyrd være Unsynlige, de for visse Forbrydelser Domstalte, Børn mod Forældre og omvendt, Frigivne mod deres patronus, endelig Enhver in re sua.

fjendelser gjaldt Provocation til Folket. Appellation fra quaestiones perpetuæ, der repræsenterede Folgets Dom, var ikke mulig.

§ 28.

Forbrydelser.

De Anklager, som i Almindelighed blev Gjenstand for criminalretlige Undersøgelser, varer *crimen perduellionis*, *Homicidii* foræderi o: Angreb paa den bestaaende Forfatning og foræderisk Forbindelse med udvortes Fjender. Denne Forbrydelse omtales allerede i Kongetiden. Lex Valeria 509. Perduellionsprocessen fortrængtes esterhaanden, idet alle derhen hørende Handslinger optoges under *crimen maiestatis* (minuere maiestatem), Skremkelse af Romersfolkets Værdighed, hvorom de bekjendtesse Love ere lex Appuleia af Marius's Ven L. Appulejus Saturninus rimeligheds 100, Cornelia af Sulla, Julia af Julius Caesar. *Repetundarum*, Provindsudsugelse. Dette synes i ældre Tider at have været en Privatsag, som afgjordes ved recuperatores, men blev siden en Criminalsag og ordnet ved flere Lovbestemmelser (lex Calpurnia 149, Servilia omtr. 104, Cornelia 81, Julia 59). Sagen blev efter Statoholderens Embedsnedlæggelse ført i Rom, og Civitet var Besynningen for den, som fil en saadan Embedsmænd dømt. *Peculatus*, uløblig Omgang med Statens Penge og Ejendomme. *Ambitus*, Embedshøjen ved utiladelige Midler og Besikkelser. Forbrydelsen var almindelig og Lovene derimod mange. *Vis.* Om vis publica er at mærke lex Plautia (89) og Lutatia (78) navnlig om Oppækelse af Oprør og Bold mod Magistrater, også en lex Julia. *Parricidium*, Mord især paa Beslægtede. Lex Cornelia de sicariis, veneficis et parricidis, lex Pompeia de parricidis 55. *Falsum*. Herom en lex Cornelia, stilet mod

Forfalskning af Testamente og Mønter. *Sacrilegium*, Kirkeran, blev ved *lex Julia* inddraget under *peculatus*. *Plagium*, Mennestran og Salg (*Lex Fabia*).

§ 29.

Straffe.

Straffene var i Republikens Tid *Mulct* (*multa*) og *Livsstraf**). Livsstraffen bestod i Almindelighed i Hærettselse, i den ældre Tid i Forbindelse med *Pidskning* (*virgis cœdi et securi percuti*). Den foretages af en *lictor*. Ældre Livsstraffe var *Medskyttelse* fra den tarpeiske Klippe og *Ophængelse* (*infelici arbori suspendi*). For *parricidium* omtales *insui in culum et in flumen deiici*. At begraves levende brugtes blot ved de vestalske Domfruer for *incestus*. *Catilina* as *Medsammensvorne* blevet *qualte* (*frangere cervices, laqueo gulam frangere*) i Fængslet**). Ifølge den porciske og andre Love kunde saavel Livs- som andre Straffe undgaaes ved et frivilligt *exsilium*, idet det var den *Anklagede* tilladt, før Dommen var falden, at opgive den romerske Civitet ved at forlade Rom og lade sig optage i en foedereret Stat. *Bandskygtigheden* anerkendtes ved et *Plebisicit*, som gjerne tillige indeholdt en *interdictio aquæ et ignis*, hvis Virkning var, at den *Vaagjældende* kunde dræbes af Enhver og ikke måtte tages i *Beskyttelse* af Nogen. I Begyndelsen gik de *Erfårede* til italienske *Bundsforbundskeder* (*solum*

*) Frihertens Tab anvendtes ikke egentlig som Straf; derimod hæftedes underiden *anklagede* og *mistænkelige* Personer og dømte forblyve i Fængslet, indtil Straffen indtraadte. Mod *anklagede* og *mistænkelige* Personer af *højere* Stand brugtes underiden *libera custodia* eller *Hæftelse* i en fornem Mand's eller Magistratspersons Hus.

**) Korsfæstelse bruges kun ved Slaver og Provindsbeboere, ikke ved romerske Borgere. Den foretages som andre Slaveexecutioner af en *carnisæx*.

exsilii causa vertere), siden, da disse havde faaet Borgerret, maatte de længere bort som til Gallien eller Grækenland. *Interdictio aquæ et ignis* og *Formuens Confiscation* (*publicatio bonorum*) eller svære *Bøder* var den almindelige Følge af betydeligere *Capitalsforbrydelser*. I Keisertiden blev Straffene skærpede og ofte højt vilkærlig anvendte. Til *Dødsstraf* brugtes da ofte *Fordommelse* til *Dyre-* og til *Gladiator-*Kampe (*ad bestias, ad ferrum*). Isledesfor *Bandskygtighed* trædte *deportatio* til fjerne og øde Egne, især *Oer*, i Regelen forbunden med *Formuens Confiscation*, eller *relegatio*, der ikke medførte *Formuens Tab*. Ógsaa brugtes offentligt *Arbeide* i *Bjerg-* og *Saltverker* i Forbindelse med *Slaveri* og legemlig *Tugtelse*.

Folkeretlige Bestemmelser.

§ 30.

Forhold til fremmede Nationer. Gesandter.

Et retligt Forhold mellem Rom og et andet Folk forudsatte i Almindelighed en bestemt Overenskomst (*foedus*). En saadan finde vi allerede i Republikens tidligste Tid i Handels-tractaten med Carthago (509) og i den Tractat, der 493 ordnede Romernes Forhold til Latiner og siden Hernicer. Saadanne foedera affsluttedes efter Senatets og Folks Willie under bestemte religiøse Ceremonier, som bestyredes af Fetialerne. Ved Roms tiltagende Magt antogte disse foedera mere og mere Charakteren af Overherredsmme. For handlinger og Maeglinger mellem Rom og fremmede Stater afgjordes ved *Gesandter* (*legati*), hvis Personer ansaaes for hellige; kun maatte de afholde sig fra al personlig Andel i Krig, hvilket de romerske Gesandter selv overtraadte mod Gallerne ved deres Indsald i Ita-

lien 391. Hvo der forsaae sig mod en fremmed Gesandt, overleveredes ved Fetialerne til det fjendtlige Folk. Fornærmelser mod romerske Gesandter tugtedes strengt. Ledelsen af Forhandlinger med fremmede Magter, Uffendelsen og Modtagelsen af Gesandter henhsørte under Senatet, der sædvanlig gav Udsendinge fra fremmede Stater Audiens i curia Hostilia, fra fjendtlige i Bellonas eller Apollos Tempel. Romerske Gesandter til andre Stater varer sædvanlig Senatorer og Mænd, som havde hældt heie Poster.

§ 31.

Krigserklæring og Krig.

Indraf der Forurettelser fra et andet Folks Side, sendtes Fetialer eller Gesandter ad res repetendas, og naar dette blev frugtesløst, erklæredes der Krig (iustum piumque duellum) efter visse bestemte Former (See om Fetialerne). Derved blev det fremmede Folk Fjender (hostes, opr. perduelles), og der opstod Ret til Erhverb fra Fjenden, saa at hans Ejendom funde occuperes, Byttet (præda) *) følges for Erariet eller bortskjænkes til Soldaterne, Guderne evoceres, Grundstykker forbandsles til ager publicus, Mennestene gjøres til Slaver og følges sub corona for Erariet, fort den overvundne Nation aldeles tilintetgjøres, dens Stat og Nationalitet ophøves. Dog blev denne Strenghed ingenlunde altid anvendt. Øste sic det overvundne Folk personlig Frihed og en Del af sine Ejendomme eller endog sin Selvstændighed tilbage. Opstand og Frafald af overvundne

*) Ordnet manubia bruges ofte om Fæltherrens Andel, der sevnlig anvendtes til offentligt Drug, f. Ex. til at bygge et Tempel. Spolia er det Bytte, som Soldaten i Kampen frariver Fjenden, f. Ex. Baaben, spolia opima ere de Baaben, som en romersk Fæltherre bemægtiger sig efterat have nedlagt en fjendtlig Anführer.

Nationer straffedes strengt. Fredsslutninger foretages ligeledes under bestemte Ceremonier af Fetialerne. Istedensfor Fred sluttedes ofte Baabenstilstand (induciaæ). Undertiden endtes Krigen ved en sponsio, afsluttet af Fæltherren, men som ikke altid blev anerkjendt af Staten, der i dette Tilfælde lod Ophavsmanden udlevere til Fjenden ved Fetialerne.

B.

Finansvæsenet.

§ 1.

Statens Udgifter.

Den romerske Republik var fri for adskillige af de Udgifter, der hvile paa de fleste af de nyere Stater. Den havde intet kostbart Hoshold, ingen stor Mængde af høit lønnede Embedsmænd. Adskillige Gjenstande, der nu medføre Belastninger for det Offentlige, f. Ex. Undervisningssæsenet og det Meste af Opprebørselsvæsenet, vare dengang overladte til den private Virksomhed. De vigtigste Udgifter for Staten blev da: Anstalter henhsørende til Gudstjenesten i Rom, som Øpretholdelsen og Bedstige holdelsen af Templer, Øfringer, Festmaaltider, Lege*) og Bestalindernes Underholdning, videre offentlige Bygninger og Anlæg i Rom, som udførtes ved Licitation under Censorernes Tilsyn, Landeveiene i Italien, til hvilke Udgifterne i den senere Tid dog ofte for en Del bestredes af Private, Repræsentationsomkostninger ved at modtage og udsende Gesandtskaber samt Consulers og Provindsstatholderes Udrustning, Eønning af Underbemægtede som scribæ, Underholdning af offentlige Slaver, militære

*) Disse blev dog fra den første puniske Krigs Tider for en Del bestede af Wedlerne selv.

Omkostninger, som Krigsredskaber, Heste til Ryteriet, Probiant og Sold, som Senatet først skal have decretteret Armeen i en Krig mod Volserne (406), endelig Indkøb af Korn i Dyrtid, som folgete til nedsatte Priser, og i de senere Tider Kornuddeling*) (larginio frumentaria) og Fattigforsorgelse, som i Forbindelse med de private Lægioner**) drog en stor Del foranmede og ørkesløse Mennesker til Rom og saaledes blev en betydelig Byrde for Staten.

§ 2.

Udgifternes Bestridelse i de ældste Tider.

Til Kongens Underholdning og Udgifter ved Gudsjenesten tjente Domainer, hvorfaf Marsmarken udgjorde en Del. Til Omkostninger ved Gudsjenesten finde vi også inddrevne Mulcter og Confiscationer anvendte. Allerede i Kongetiden nævnes Toldafgifter (portoria) og Skatter (tributa), der i Begyndelsen omtales som Kopskatter, hvis Bestaffenhed vi ikke nistere hørende, men fra *Servius Tullius's* Tid blev ordnede Formueskatter (Liv. 1, 42), som paalignedes efter Opgivelse ved Census***). For begge disse Afgifter synes den fattigere Almue efter Kongemagtens Øphør en Tidlang at have været fri (Liv. 2, 9).

*) En lex frumentaria af C. Gracchus fastsatte en bestemt meget billig Kornpris. Clodius bevirke en Gratisuddeling, en Indretning, der trods flere Forsøg paa at regulere Uddelingen, f. Ex. af Cæsar, dog gav Anledning til store Misbrug, navnlig Lediggang, Lagerbyrlingens Forsammlelse, Romas Overhöldelse med Fattige, men vedvarende under Kaiserne.

**) Candidater og Magistrater, især Edsler, gave ofte overordentlige Lægioner af Hense, Korn, Olie, Vin og Kjed.

***) En egen Bestatningssmaade paa de ældste Tider var Anvisning til militære Udgifter især for Cavalieriet paa visse Classer af Formuende.

§ 3.

Statsindtægter*). Afgifter for romerske Borgere.

Den stedige directe Afgift for de romerske Borgere var Formueskatten (tributum), der udskebes (indicere, imperare), naar og til den Størrelse, som Omstændighederne forderede det, og undertiden som en Straf villaarlig forhiedes for den Enkelte af Censorerne. Den optrævedes af Quæstorerne. En senere indført Afgift var vicesima manumissionum eller fem Procent af frigivne Slavers Værdi, som maatte erlægges ifølge en af Senatet foreslaet og mod alle former af Armeen antagen Lov År 357. Andre Statsindtægter var Mulcter og Confiscation af de Ersileredes Formue.

§ 4.

Extraordinaire Indtægter for Staten ved Krigs og Grobringer.

Bed. Roms Grobringer først i Italien og siden udenfor samme til Statskassen efterhaanden betydelige dels extraordinaire, dels stedige Indtægter. Til de første hører Bytet fra de eroberede Lande, som folgetes af Quæstoren og kom i Statskassen, forsaaadt ikke Fæltherren havde disponeret derober enten til Soldaterne eller til Opfyldelse af gjorte Lovster til Guderne; derunder kunne vi også regne Salget af de overvundne Indbændere, naar de blev Slaver (f. Ex. Nuruncerne År 502), videre

*) Vectigalia er det almindelige Navn for Statsindtægter. Især bruges det om de Indtægter, der indkomme af Statseindomme. De afgiftspolige Personer eller Lande eller Gjenstande kaldes vectigales.

Contributioner og extraordinaire Leverancer fra de undertyngne Folk af Levnetsmidler, Klædningsstykke, Vaaben, Heste, Skibe og Skibsmaterialier &c. Mange af de romerske Fælherrer bragte store Statte af rede Penge eller ødle Metaller i Utriet, f. Ex. den yngre Scipio, Paulus Emilius og Pompejus.

§ 5.

Staaende Indtægter fra de undertyngne Lande.

Stadige Indtægter fra de erobrede Lande var dels direkte Paaleg, (stipendia, ogsaa tributa), meget forskellige i de forskellige Provinsier, nemlig Koppskat eller Formueskat eller en Grundskat, der erlagdes i Afgift af Markfrugterne (decumæ, agri decumani eller vectigales), dels indirekte, som Told af ind- og udførte Varer (portorium). Denne betaltes også af Italien*), som derimod var fri for al Grundskat. Til disse Indtægter hører også Intraderne af Statseiendommene (ager publicus). Maas Nomerne harde overbundet et Folk, bemægtigede de sig et Stykke, i Almindelighed en Trediedel af Landet, som de gjorde til romersk Statseiendom, som da dels kunde bortsælges af Staten, dels benyttes til Colonier og assigneres, dels vedblive at være Statseiendom, men bortforpagtes eller overlades til Benyttelse imod en Afgift. Saadan ager publicus fandtes i store Stykker hist og her over hele Italien, Menget også udenfor Italien, og bestod dels i Algerland, dels i Græsgange (passua) paa store udyrkede Landsstrækninger (saltus), som af pecuarii kunde benyttes mod en Afgift (scriptura), hvis Oppes-

* Portoria i Italien opfærdedes Aar 60, men indførtes igen i Cæsars Dictatur. Størrelsen af Tolden er forskellig; hyppigst nævnes quadragesima : 2½ pct.

børsel var bortforpagtet til publicani. I Italien finde vi i den ældre Tid Patricierne udelukkende i Besiddelse (possessio) af ager publicus, som de occuperede imod en Afgift, nemlig en Trediedel af Markfrugter og en Femtedel af Vin- og Ølieavl*). Andre indbringende Statseiendomme var Søerne, der bortforpagtedes til Fiskeri, Bjergværker (metalla) og Saltværker (salinæ). Salthandelen i Italien var meget tidlig blevet et Statsmonopol.

§ 6:

Forpagtning af Oppebørsel.

Statsindtægterne hævedes ikke umiddelbart af Staten med Undtagelse af Formueskatten, der optrævedes af Quæstorerne, men de bortforpagtedes af Censorerne til den højsbydende, sædvanlig paa 5 Aar fra den ene Censur til den anden. Forpagtningen (vectigalia locare, redimere) foretages offentlig i Rom paa Forum sub hasta, efterat Betingelserne (stabulæ, leges

*) Denne Besiddelse (possessio) førte dog ikke ved usucatio til fuldkommen Eiendom, men Staten beholdt ret til at disponere derover. Jordet kunde dels overdrages til Andre, selges og borttekamenteres. Efterhaanden kom ager publicus i nogle få Riges Besiddelse, der ved Opkjøb af mindre Eiendomme bestandig forsgede deres Godser og lade disse dyre ved Slaver, hvorfedt den frie Bondesland betydeligt formindskedes. Til at raade Bod herpaa og paa den højt ulige Forbedring af Formuen sigtede de agrariske Love, af hvilke den første er lex Cassia 486. Af de senere er især at mærke lex Licinia (376—367) og dens Hornpelse ved de græciske Love, som vakte høje Bevægelser uden at føre til det forsankede Maal. De følgende leges agraria gik især ud paa at forvandle de egentlige Statsdomainer til Privateiendom eller paa at slæffe de Trængende Algerland ved Køb paa Statens Regning. Af en anden Bestaffenhed varer de leges agraria, der saaledes som leges Cornelius af Sulca anordnede Anlæggelsen af Militaircolonier, hvori ved de forrige Indvaanere forbræves fra deres Eiendomme.

censorisæ) iforbeien bare offentlig bekjendtgjorte. Da Forpagtningerne ofte bare var betydelige for den Enkelte, dannede der sig Compagnier (societas*) af Statsforpagtere (publicani), der ved en Repræsentant (manceps) sluttede Kjæbet og stillede den beslæde Caution. Forpagterne havde under sig en stor Mængde Underbetjente og Slaver. Under Beskyttelse af Statsholderen udvagede de Provinsen og tilvendte sig en uhyre Formue. Det var fornemmelig Middere, der som de rigeste Præstfolk lunde indlade sig i Forpagtninger; ved deres store Midler gjorde de Mange afhængige af sig og erhvervede sig en betydelig Indflydelse. Romerske Finansembedsmænd, Statholdere og Senatorer var ved deres Stilling udelukkede fra Deltagelse i den offentlige Forpagtning.

§ 7.

Ophævelse af Skatter og Afgifter for de romerske Borgere.

De betydelige Indtægter, som de store Grobringer bragte i Statsklassen, gjorde efterhaanden den Formueskat, som betaltes af de romerske Borgere, undværlig, og da Macedoniens Grobring (168) efter havde forsøgt Græciets Skatte, ophørte den, indtil den eller idetmindste lignende Skatter var 43 under Antonius's, Octavians og Lepidus's Triumvirat efter paaslagdes. Ved lex Thoria (107) skal ager publicus være bestriet for Afgifter. Var 60 gik en Lov igjennem de abolendis Italiam vettigibus, og da agrariske Love efterhaanden forbandede Domainerne til Privateiendom, tilfæld der Statsklassen næsten ingen

* Societas er en Forening til fælles Ejendom, Brug eller Erhverv ifølge Enhvers Tilslut. Savigagtigt Forhold i et societas var bestet med Infamia.

Indtægter mere fra Italien, og Romerstaten levede nu for en stor Del paa de overvundne Fjenders Bekostning.

§ 8.

Finantsernes Bestyrelse og Personale.

Om Finantsbestyrelsen i Kongetiden vide vi næsten Intet. I Republikken havde Senatet Finantsadministrationen. Det foranstaltede Skatteudskrivninger, bevilgede Summer til offentligt Brug, anordnede Leverancer til Hæren &c. Til Finantspersonalet hørte Censorerne, der ordnede Beskatningen og havde Opsigt med Statsindtægternes Forpagtning, Quæstorerne, der besørget Ind- og Udbetalingen, forte Regnskabet og oppebare Formueskatten, triumviri monetales, der havde med Myntvaesenet at bestille. Skatkammeret hed ærarium og var i Saturns Tempel ved forum*).

§ 9.

Finantserne under Keiserne.

August lod ærarium bestaae som Statsklasse, og denne vedblev efter Formen længe at staae under Senatets Bestyrelse; derimod oprettede han et militært ærarium og en fiscus, som tillige var Keiserens Privatkasse. Keiserne forhiede Solden og gave Soldaterne extraordinaire Gaver (donativa); de skjænkede Folket overordentlige Gaver i Penge og Korn eller andre Naturalier (congiaria) og lode Skuespil give for Folket, men indførte ogsaa efterhaanden en Mængde nye directe og indirekte Afgifter. Fra Diocletians Tid forandredes Finantsbestyrelsen ganske, og i de følgende Tider forsøgedes Udgifterne betydeligt ved en kostbar Hoffstats Dannelse, mange kennede Embeds-

*) Der omtales også et ærarium sanctius, hvorfaf der efter Senatsbeslutning i Rødsald kunde hæves Penge.

mænd, store staaende Hære, Oprettelsen af en ny Hovedstad og områder ved Tributer til de efterhaanden indbrydende Barbarer.

C.

Bestyrelsen af udenbys Anliggender.

§ 1.

Italiens Bestyrelse.

Rom udvidede sig ved Erobringer, og de erobrede Stæders Indbyggere blevet, som vi have set, i den ældste Tid dels bragte til Rom, dels blevet de tilbage i deres Land. Ógsaa i det sidste Tilselde blevet de som oftest optagne i romersk Borgerstab, men som cives sine suffragio uden politiske Rettigheder og Delta-gelse i Statsbestyrelsen. Til Bestyrelsen af deres reslige Anliggender sendtes aartlig en Prefect fra Byen, men Communal-sager besørgete de selv. Dog fil de fleste af disse Stæder al-lerede længe før Bundsforbandskrigene efterhaanden fuldstændige Borgerrettigheder og blevet saaledes virkelige Municipier. De øvrige italienske Folk (Latini og Itali, socii nomenque Latinum) kom efterhaanden som socii paa forskjellige Viskaar under Romerriket. De beholdt egen Ret og Bestyrelse, men fil-lede Tropper efter Senatets Bestemmelse og forhandlede ved Gesandter deres Anliggender med Senatet, under hvis Bestyrelse de udenbys Anliggender stode. I mange Ting optog de es-terhaanden romerske Civillove (fundum fieri) og nedfank mere og mere i en Ushængighedsstilstand af Rom.

§ 2.

Fortsættelse. Efter *Iex Julia*.

Under og efter bellum socialis smelte de forskjellige ita-lienske Stater sammen til et Rige, idet Bundsforbandstaterne

og de latinske Colonier efterhaanden alle blevet Municipier, saa at deres Borgere tillige fil fuldkommen romersk Borgerret. I disse Municipier blevet, ligesom i de ældre Municipier og i de romerske Colonier, Communalanliggender og privatretlige Sager afgjorte af en efter den romerske dannet Bestyrelse, nemlig en Folkeforsamling, et Raad af Decurioner (ordo decurionum, decem primi) og forskjellige Magistrater, især duumviri eller quattuorviri*), medens almindelige Statsanliggender og vigtige Criminalsager afgjordes i Rom. Prefecturer forekomme endnu efter den juliske Lov, dog uden væsentlig Forstel fra Municipierne i borgerlig Henseende. Ved den juliske Lov indbefattedes Gallia cisalpina ikke i Italien, men det varede ikke længe, for-end Borgerrettigheden ogsaa udvides til det cispadanske Gallien. Transpadaneerne fil først Latinitet, siden under Cæsar Civitet. Under Keiserne fil Italien efterhaanden Provincialbestyrelse under Statholdere.

§ 3.

Provindernes Bestyrelse.

Da Roms Erobringer efterhaanden begyndte at udstrække sig udenfor Italien, opstode nødvendigvis andre Bestyrelsesformer. De Forhold, hvori Rom trædte til fremmede Nationer, vare dels Forbund paa hvist forskjellige gunstigere eller ugunstigere Betingelser, dels fuldkommen Underkastelse. Maar Nomerne vilde beholde et erobret Land som Statens Ejendom, forandrede de det til en Provinds (in provinciæ formam redigere). De ældste Provindset var Sicilien og Sardinien. Den første Anordning

*) Slige Poster bestyrelses underiden af romerske Senatorer eller deres Sønner, f. Ex. Milo var dictator i Lanuvium, Ciceros Son ædilis i Arpinum.

skete ved Feltherren, som havde erobret Landet, i Forening med en Comite af Senatorer (sædvanlig 10, decem legati) og med Senatets Aprobation. Hyppigt vobeholdtes for en Del Landets gamle Love. Til Statholdere valgtes i Begyndelsen egne Praetorer, 2 for Sicilien og Sardinien med Corsica, 2 for begge Hispanierne, men efter Indsørslen af quæstiones perpetuæ sendte man Praetorerne (pro prætore), naar de havde hent deres År i Rom. Det Samme var senere ogsaa tilfældet med Consulerne (pro consule). Provindserne var prætoriæ og consulares, der begge efter Senatets Anordning fordeles ved Lodtrækning (sortitio) eller efter Overenskomst (comparatio). Undertiden bytedes de ved Lodtagning delte Provindser. Efter en Lov af den yngre Gracchus vedtages, at de consulariske Provindser skulde bestemmes af Senatet før Valgcomitterne. Efter et Lovforslag paa Ciceros Tid fastsattes, at de fra trædende Consuler og Praetorer først efter 5 Års Forløb skulde tiltræde Provinden. Statholderkabet forlængedes undertiden, men ifølge en lex Julia maatte ingen Praetor beholde sin Provind over 1, ingen Consul over 2 År. I sregne Tilfælde overdrog Folket selv en Provind (som Gallien til Cæsar).

§ 4.

Statholderen og hans Underordnede.

Statholderen blev før sin Afreise fra Rom besejdt med imperium efter en lex curiata og forsynet med Reisepenge og andre Fornsynsheder. Hans Magt i Provinden, som han i sin Embedstid ikke turde forlade, var den øverste bestyrrende og militaire. Han dømte baade i Crimina- og i Civilsager, dels efter Provindens lex, dels efter det af ham selv udstedte Edict, og havde Ret over Liv og Død imod Provindsbeboerne. Til Understøttelse i sin Bestyrrelse havde han Legater decreterede af

Senatet i et til Provindens eller Krigens Størrelse svarende Antal, saaledes at der ved Valget gjørne toges Hensyn til Statholderens Ønske; ligeledes fik han en af Folket valgt Questor, der havde det Finansielle under sin Bestyrrelse og efter gammel Skik skulde staae i det næste Forhold til Statholderen som en Søn til sin Fader. Foruden den egentlige prætoriske Cohorte, Statholderens Livgarde, havde han gjerne den saakaldte cohors prætoris eller consulis, et anseligt Følge dels af Venner (cohors amicorum, comites), dels af scribæ, præcones, haruspices, interpretes og andre Betränter. Proconsulen havde 12 lictores med fasces, Proprætoren 6.

§ 5.

Fortsættelse.

Statholderkabet varede et År; skulde det være længere, behovedes der en særligt Prorogation. Derimod bestemte den corneliske Lov (81), at den afgaaende Statholder skulde forblive i Provinden, indtil Senatet sendte ham en Efterfølger, men da skulde han forlade Provinden (decedere provincia) inden 30 Dage. Fra den Tid af bleve de consulariske Provindser i Regelen over et År i de samme Hæder, og deres Antal forøges efterhaanden. Over sin Provindsbestyrrelse maatte Statholderen efter sine og Questorens Væge afslægge Negnlab. Til Øre for den afgaaede Statholder opreste Provincialerne øste Billedstøtter og Mindesmærker eller indstiftede årlige Fester; ogsaa sendte de øste Gesandter til Rom for at holde Lovtaler (laudationes) over en Statholder, og dette udartede undertiden til en Træng. Mod Undertrykkelse kunde Provincialerne henvende sig til Senatet, hvoreud Patroner og Gjæstevener blandt de fornemme Romere bare dem til fortinlig Nyte. Ved den romerske Lovgivning var der mange Gange fastsat alvorlige Be-

stemmelser imod Udsugelser (crepetundarum). Men desuagtet var det meget vanskeligt for Provindens Legationer at udrette Noget imod det romerske Embedsaristocrati, og ikke sjeldent maatte de tage deres Tilslugt til Bestikkelsen for at naae dette Maal. Under Keiserne synes Provindsernes Tilstand i det Hele at have været taalsigere.

§ 6.

Provindsernes Forfartning og Villaaar.

Stæderne beholdt vel en Art Municipalforfatning, men denne indrettedes tildels efter romerske Love, og den romerske Statholder kunde blande sig i Alting. Til at forandre Sprog og Cultus eller overhovedet give Folkene et romersk Præg foretog Romerne sig ingen Skridt. For Landets Forsvar sørgedes der ved de i Provinden værende romerske Tropper. Desentlig vare Provindserne beregnede paa at slappe Romerstaten Indtægter. En Del af Landet, især hvad der havde været kongelig Domaine eller Stats eiendom, blev ager publicus og bortforpagtedes af Censorerne mod en Afgift, der hæredes af Stats forpagterne, eller gaves de tidligere Besiddere tilbage mod en Afgift *). Høvrigt vare Provindsernes Afgifter høist forstjellige. Statsindtegterne vare bortforpagtede til publicani. Under Stædersnes Forfald blev Provindserne ofte haardt trykede af de romerske Borgere, der nedsatte sig der som Publicaner og Negotiatorer. Statholderne lode sig ikke blot overalt holde frit med Besordring, Quarter, Proviant og Fourage, hvilket de løb sig kunde fordre, men udstrakte dette desuden til deres

*) Denne saaledes bortforpagtede Jord kaldtes i suenvrere Betydning ager vecigalis, men i videre Betydning kaldtes al Provindsjord saaledes, fordi den var beheftet med Afgifter (stipendia og tributa).

Venner og store Følge, hvorved deres Meier bleve høist byrdesfulde *); de lode sig ofte beslikke og saae da igjenem Fingre med Publicanernes og de mange romerske i Provinden boende Magerkarles uforstammede Fordringer; ved extraordinaire Afgifter, Kornleverancer til Statholderens Brug eller Equivalent i Penge efter en vilkaarlig Taxering og Indquarteringer udsagede de Stæderne; endogsaa for deres Venner i Nom, som bare Ediler, tillode de sig at requirere vilde Dyr til Legene, Konstsager, ja Pengebidrag under Navn af frivillige Gaver.

§ 7.

Fortsættelse. Netspleie.

For Bestyrelsens og Netspleiens Skyld reiste Statholderen om i Landet og udkrev til bestemt Tid og Sted Landdage (conventus) for Nettergangens Skyld, hvor han selv anordnede det Juridiske, og Dommerne efter Sagernes Beskaffenhed vare Provincialet eller romerske Borgere. Navnet conventus bruges ogsaa om de romerske Borgere, der for Pengemoftningens eller Producthandlens Skyld som negotiatores eller mercatores eller som Statsforpagtere (publicani) opholdt sig i Provindserne (conventus civium Romanorum). Foruden de ved Provindens Oprættelse givne Grundbestemmelser (lex provinciæ) udstedte Statholderen ved sin Embedstiltrædelse et edictum provinciale, som indeholdt mange i Privatretten indgribende Bestemmelser, i Neglen overensstemmende med den romerske prætor peregrinus's Edict. Statholderen i Provinden havde

*) En anden Byrde vare de saakaldte legationes liberae, hvorved Præsotfolk af Senatorstanden fik Tilladelse af Senatet til at reise i Provinden paa dennes Bekostning.

Straffemagt paa Liv og Død; dog maatte naturligvis romerske Borgernes Capitalsager afgjøres i Rom. Nogen Jurisdiction i Sager imellem Medlemmerne af samme Commune beholdt dog Provindsen selv.

§ 8.

Begyndte Begyndede Provindsstæder.

I blandt Provindsstæderne havde adskilige betydelige Førstetheder. Mogle bare fra Begyndelsen blivne selvstændige Førhedsstater (*civitates liberæ et foederatæ*), andre blevne siden erklærede for frie under Navn af Venner og Allierede, enkelte havde ogsaa Frihed for Afgifter og Troppeindquartering (*immunitas*).

§ 9.

Provindserne under Keiserne.

August inddelte Provindserne i de keiserlige og Senats- eller Folkeprovindser, som ikke behovede nogen stor militair Magt. Denne Inddeling bestod indtil ind i det 3die Jahrhundre. Folkeprovindserne besyredes af Statholdere (Proconsuler og Proprætorer). Til Keiserprovindserne sendtes Legater, valgte paa ubestemt Tid, som siden i Almindelighed kaldtes præsides. Fra Hadrians Tid dannede sig ved Keiserens Rescripter en almindelig Municipalret. Iovrigt finde vi ogsaa i Keisertiden stor Forskjel paa enkelte Stæders Rettigheder. Der gaves frie Stæder, Stæder med *ius Italicum*, Colonier og Municipier. I Caracallas Tid fik alle det romerske Rigets Beboere Borgersret, og Peregriniteten bortfaldt derved ganske. Saaledes udjednedes esterhaanden Forstjellen mellem Rigets Beboere, og der dannede sig en almindelig og ligelig Rigssorganisation, som fuld-

kommen fremtræder paa Diocletians og Constantins Tid, idet det hele Riget deltes i 4 Prefecturer, som stode under *praefecti prætorio, praefectura Orientis, Illyrici, Italæ og Galliæ*; tillige adskiltes Militarmagten fra Civilbeskyrelsen.

D.

Krigsvæsnet.

§ 1.

Krigsvæsnet under Kongerne.

Allerede fra Begyndelsen finde vi Krigsvæsnet vel simpelt, men dog ordnet paa en bestemt Maade og i noie Forbindelse med de gamle Folkeindretninger. I de ældste Tider skal Armeens Styrke have været 3000 Mand Fodfolk, rimeligtvis 1000 af hver Etamine. Ogsaa finde vi 3 centuriæ equitum, én for hver tribus, og med de samme Navne som disse. Disse Mytercenturier ere rimeligtvis de samme, der af Livius under Navn af celeres omtales som en kongelig Livgarde, i Spidsen for hvilken der stod en tribunus celorum. Tallet angives til 300, af Andre større. Tarquinius Priscus skal have fordoblet dette Tal. Ogsaa den følgende Folkeinddeling under Servius Tullius havde en militair Charakter. Mytercenturierne blevé 18, bestaaende af de mest formuende Borgere. Fodfolket bestod af 5 Claser med forskellig Armatur, dette i seniores til Byens Forsvar og iuniores til egentlig Krigstjeneste. Egne Centurier udgjorde de til Armeen henhørende fabri, cornicines og tubicines.

§ 2.

Det senere Krigsyøsen. Soldaterudskrivning.

Tjenestetid.

Udskrivningen foretages længe efter Classeinddelingen, siden efter tribus, iblandt iuniores o: i den senere Tid fra det 17 til det 46 Mars Udgang.

Tjenestetiden var for Fodfolkets 20 Mars-Felttog, for Nyteriet 10 (stipendia legitima). Indtil Krigene med Hannibal blev Legionerne hvert År dannede paany, fra den Tid gjordes efterhaanden Overgang til staende Hære. Saavel Mytters som Legionstjenesten var i Begyndelsen hæderlig, og 10 Års Krigstjeneste Betingelse for Magistraturen. De fattigste Borgere (proletarii og capite censi) og Frigivne gjorde i de tidlige Tider ikke Krigstjeneste undtagen under farlige Omstændigheder og sædvanlig til Ses. Marius var i den jugurthinsle Krig den første, der valgte uden al Hensyn til Formuen, men siden blev det almindeligt, og fra Bundsforbandkriegen se vi ogsaa libertini i Legionerne. Mod Republikens Slutning blev Borgerne, siden endog de Bundsforbandte fritagne for Forpligtelse til Krigstjeneste, og under Keiserne bestod Armeen for en stor Del af Udlændinge.

§ 3.

Fortsættelse.

I Republikens Begyndelse udskreves sædvanlig i det Høieste 4 Legioner, 2 til hver Consul. Senere steg Tallet bestandig og forøgedes desuden ved de Bundsforbandte, hvis Styrke af Fodfolk ofte var ligesaa stor og af Myttere endog større end den romerske Hærs. Ved de aarlige Udskrivninger maatte paa Cons-

ulernes Besaling alle, som havde den til Krigstjeneste udfordrede Alder, møde paa campus Martius eller Capitolium for at lade sig indskrive (scribere exercitum, nomina dare). Krigstribunerne understøttede Consulerne ved Udbalget, der foretages tribusvis (delectum habere, legere milites). De, som vilde unddroge sig Krigstjenesten (militiam detrectare), blevet tvungne ved Mulct eller undertiden endnu haardere Straffe, som Tabet af Friheden. Øvrighedsposter, Prostlembedet og Svagelighed hjemlede Fritagelse fra Krigstjenesten (vacatio militæ)*. Maar særlige Omstændigheder foranledigede en pludselig Udskrivning (subitarii milites, exercitus tumultarius), indskrænkes des Fritagelsesretten, og under meget farlige Omstændigheder, f. Ex. i den anden puniske Krig, nødsagedes man undertiden til at vælge Soldater uden Hensyn til Stand og Alder. Øste stillede Folkene sig ogsaa frivillig til Krigstjenesten. Efter Indskrivningen aflagdes Eden (sacramentum, sacramento adigere, sacramento dicere), uden hvilken ingen streng Forpligtelse til at tjene fandt Sted. Maar Soldaterne havde tjent deres behørige Tid (stipendia legitima merere eller facere), fulgte de Afsted (missio). De udhjente Soldater (emeriti) blevet undertiden formaaede til at lade sig indskrive (evocati). Veterani var Soldater, som efter deres Krigsaar blevet i Tjenesten, paa de senere Tider ofte i Haab om Belønninger, som bestode i Landbesiddelser. Paa Keisertiden tjente ved Legionerne hele Cohorter af Veteraner (exauctorati, vexillarii), som ikke var fuldkommen affledigede, med særegne Forretigheder, f. Ex. ikke at deltagte i andet militairt Arbeide end Kamp mod Fjenden.

*) Heller ikke Senatorerne gjorde i Almindelighed Krigstjeneste uden som Hærstørre, Legater, Tribuner eller som Frivillige.

Gold.

De romerske Legionærsoldater skulle førstegang have haaret Gold (stipendium) i en Krig Æar 406*). Solden var paa den 2den puniske Krigs Tid for en Legionærsoldat daglig 2 Oboler eller $\frac{1}{2}$ Denar ɔ: $3\frac{1}{2}$ as efter den gamle Myntfod, som altid bruges ved Soldaterlønning. En Centurion havde det Dobbelte, en Mytter det Tredobbelte. Dersra droges dog en Del til Vaaben, Kleeder og Proviant, indtil Soldaten efter en Lov af C. Gracchus fik sin Klædning gratis. Under Borgerkrigene blev det Brug at indrømme Soldaterne større Fordeler. Navnlig maatte man fra den Tid Marius og Sulla optage capite censi i Italien, tillige begynde at tænke paa de udtsjente Soldateres Forsorgelse ved Ågerassignationer; under Keiserne fik Soldaterne efterhaanden højere Løn og store Extrageraver.

Til Cavalieritjeneste udstrekkes i den ældre Tid de rigeste Borgere. Til Hestens Anskaffelse fik de efter Servius's Anordning 10,000 asses, til dens Underholdning aarlig 2000 med Anvisning paa viduæ ɔ: bemidlede Enker og rige ugjæste Piger. Ogsaa senere fik de æs equestre til Kjøbet og æs hordearium til Underholdningen af equus publicus. Istedensfor æs hordearium kom siden Gold. De equites, som ikke havde equus publicus, tjente med egne Heste, hvilket førstegang fandt Sted ved Beleiringen af Veii Æar 406. Da Midderstanden siden dannede sig som en politisk Stand, blev Mytterne udstrekne ligesom Infanteristerne.

* Dette er dog maastee at forstaae om en regelmæssig lønning til Alle.

Troppeinddeling og Vaaben.

Idet den romerske Krigskonst efterhaanden udvilledede sig først i Krigene med Nabofolkene, siden især i Kampene med Pyrrhus og Carthaginienserne, indtraadte der efterhaanden i Troppernes Ordning, Inddeling og Berechning endel Forandringer, hvis Tider ofte vanskelig lade sig angive med Bestemthed. Hovedfolket var inddelt i legiones, der tidligere benævnedes efter deres Numere, senere ogsaa med viæne føregne Tilnavne, s. Ex. Gallica, victrix etc. En Legions Styrke var afvevlende fra 4000 til 6000 Mand og mere; det dertil hørende Mytteri udgjorde 300 til 400 Mand. Urmeens Hovedstyrke var de sværtbevæbnede Soldater (milites gravis armatura), der ifølge Livius oprindelig bare ordnede som den græske Phalanx, men siden efter Manipler (manipulatim) i 3 Linier, hastati, den forreste Række, oprindelig væbnet med hastæ, siden med pila, principes og triarii, hvilke sidste, bestaaende af det ældre og svæde Mandssab, i den tidligere Tid ogsaa kaldtes pilani, ligesom de 2 forreste Rækker antepilani. Den senere Inddeling af en Legion var i 10 cohortes; Cohorten i 3 manipuli, en Manipel i 2 centuriæ eller ordines. Myttercorpset (equites) var inddelt i 10 turmæ, hver Turma i 3 decuriæ. De Sværtbevæbnedes vigtigste Forsvarsvaaben (arma) varer scutum, et langt skjold af Træ, overtrukket med Læder, med en Metal-spids (umbo) i Midten, galea, Hjelm, lorica, Pandser, eller thorax, Brystplade, ocreæ, Benplader. Vaaben til Angreb (tela) varer gladius, et Sværd, baaret i et Læderbelte (balteus), pila, Kastespyd, hastæ, Pandser. De Leibevæbnede (milites levis armaturæ, velites) føgte i adsprede Høje og brugte gladius, iaculum eller hasta velitaris, et let Kastespyd, og parma, et let rundt Skjold, som ogsaa bruges af Mytteriet.

Til denne Vaabenart hørte i de senere Tider ogsaa funditores, Slyngekastere, især baledrisle, der med en funda udkastede lapi-des missiles eller glandes, sagittarii, Bueskytter, især numi-diske og cretiske, iaculatores med lette iacula eller veruta og flere Slags lette Tropper. Mysterne Bevæbning var ikke meget væsentlig forskellig fra Fodfolks. Ogsaa de varer af større eller lettere Armatur. Den almindelige Krigskappe var en kort Kappe, sagum (paludamentum, Feltherrens Kappe af Purpur med Birater) ovenpaa tunica.

§ 6.

Officerer.

De høieste Overigheder, Kongerne, siden Consulerne (See Statsmagten § 15), under siden Praetorer og Dictatorer, havde Overcommandoen (imperium)*); under dem stode flere legati, hvis Amtal beroede paa Senatets Bestemmelse. Hver Legion commanderedes af 3, siden 6 tribuni militum, af hvilke 2 havde Commandoen i 2 Maaneder skiftervis. De valgtes fra Aar 363 dels af Feltherren, dels af Folket paa comitia tributa. Under dem stode Centurioner (centuriones, ordinum ductores), som valgtes blandt de dygtigste Soldater. Ved hver Manipel var der 2 Centurioner, prior og posterior. Centurionen ved den 1ste Manipel af triarii kaldtes centurio primi pili eller primus pilus**) og havde den øverste Rang. Den laveste Centurion var decimus hastatus, og fra denne Post avancerede de Dyg-

* Navnet imperator betegner dels den, der er beklædt med imperium, dels er det en Prestittel, som Armeen efter en stor Sejr tillagde Feltherren, hvis Fasces da bekrudses med Laurbær (fasces laur-reati).

**) Pilus er en Afdeling af Triarierne.

tigste efterhaanden høiere op. Centurionerne bare vitis, en Stok til corporlig Nevenselje. Under Centurionerne stode optiones, decani og signiseri. Blandt Officererne for Cavalleriet mærkes især praefectus equitum s. alæ. I Provinsen havde Statholderen Overcommandoen. Under farlige Omstændigheder kommanderedes Hæren af den valgte dictator og hans magister equitum.

§ 7.

De Bundesforvandte.

Bundesforbandhærens Styrke blev hvert Aar decretteret af Senatet, Contingentet paabudt ethvert Folk efter dets Størrelse eller efter Forbundsbetingelserne, og Samlingspladsen, hvor de skulle møde, bestemt. Sædvanlig var Bundesforbandhærens Styrke omtrent ligesaa stor som Consularhærens, hvad Infanteriet angaaer. Cavalleriet var i det Mindste dobbelt saa talrigt som det romerske. For disse Bundesforbandstropper udvalgte Consulen romerske Praefecter, der svarede til Legionernes Krigstribuner. Tropperne udgjorde dels et Reservecorps (extra-ordinarii), dels sildedes de paa Fløiene (alex), inddelte i Cohorter for Fodfolket og i Turmer for Mysteriet. Sold, Kledning og Vaaben fik de af deres Stater, Forpleiningen bestred derimod Rom. Med Belønninger og Krigsbytte blev de, især Latinerne, ofte ligesaa vel betenkede som de romerske Soldater. Efter den juliske Lov (90) stode de italienske Bundesforvandte, som optoges i Civiteten, i Legionerne, men deres Cohorter forbleve samlede. Hjælpetropperne fra Provinserne og fra fremmede Folk og Konger kaldtes auxilia. Lejetropper finde vi første Gang i den romerske Hær i Spanien under den 2den puniske Krig.

Hæren paa Marsch.

Hærens Anordning under Marschen var forskellig; ofte omstales en agmen quadratum, en Firkant med Bagagen i Midten. Soldaterne bare fødbanslig foruden deres Vaaben og Nedslaber (s. Ex. Palisader) Levnetsmidler for 14 Dage (milites impediti, sarcinæ). Naar de skulde til Kamp, fastede de Byrderne til side og gjorde Vaabnene fri (arma expedire, expeditæ legiones). Til at transportere Telt, Proviant og anden soer Bagage (commeatus, impedimenta) brugtes Lastdyr (iumenta). Fanerne*) (signa for de værværbevæbnede Legionærtropper, vexilla for Cavalieri, Bundsforbandte og lette Tropper) bleve ved Hærens Aftmarsch udtagne fra ærarium, hvor de opbevaredes. Hver Manipel havde sin Fane. Til Legionfane betjente man sig af en hasta med et Dyrebilledc paa Spidsen; fra Marius's Tid var det i Almindelighed en Selvsørn med udbredte Vinger. Denne holdtes meget hellig, og det ansaaes for en stor Skjendsel for en Legion at miste sin aquila. Marschen foretages i Almindelighed i behørig Orden (gradu militari incidere, signa sequi). Speidere (speculatores) udsendtes. Naar der ved Obergangen over en Flod ikke kunde tilveiebringes det fornødne Antal Baade eller Flaader, byggede man enten Broer paa nedrammede Bulle og Pele, s. Ex. Cæsars bekjendte Bro over Rhinen bel. Gall. 4, 17, eller man dannede Skibsbroer (Pontons). En Hærs Folge var i de senere Tider, da Uppigbed efterhaanden ogsaa begyndte at indsnige sig i Krigslistet, ofte stort og bestod af scribæ, fabri, Sapeurer eller Pioniers, agasones, calones, Troeknægte eller Trainsoldater, lixe, Marketentere, o. s. v.

*) Fanerne betegnede Hærens Bevægelsesret. Deraf signa conferre, inferre, referre, movere, convellere, convertere etc.

Leir.

Paa Marschen pleide Romerne hver Nat at opstaae og bestætte en Leir (castra facere, ponere), hvis Plads iforveien blev udtagt og assukken (castra metari). Leire til længere Ophold (castra stativa; æstiva, hiberna)*) blev naturligvis omhyggeligere besættede, og af de store staende Leire, som i Rejsertiden fandtes fordelt i Provinderne, havde mange Stæder, især ved Rhinen og Donau, deres Oprindelse. Leiren var assukken efter Auguraldisciplinen's Forstifter. Den dannede i Almindelighed en Firkant, omgiven af en Grab (fossa) og en Vold af Jord og Stene (agger), ofte forsynet med Vrystørn (lorica) og Palisader (valli, Samlingen vallum). Den havde 4 Porte, prætoria ligeoversor Ejenden, decumana eller quæstoria, Bagporten, og de to Sideporte, principalis dextra og sinistra, ved Endene af Leirens Hovedvei. Denne brede Vej delte Leiren i 2 Dele, af hvilke pars superior nærmest ved porta prætoria var den, hvori Hovedquarteret (prætorium) og de højere Officerers Telt befandt sig tilligemed det udvalgte Mandskab. I den anden Del (inferior) vare de øvrige Tropper**). Teltene (tentoria) dækkedes om Vinteren ved Hudre (sub pellibus durare. Liv. 5, 2.). I hvert Telt var i Almindelighed 10 Soldater med deres decanus eller Underofficer (contubernium, contubernales). Teltfæsterne var afdelte ved viæ, og mellem Teltene og Volden var der en bred aaben Plads. Foran Leiren camperede ofte velites. Paa Volden, ved Portene og ved Officerernes Telt holdtes Vagter (stationes, Posti, Forpostier, custodiæ, Vagter, vigiliæ, Mattevagter, excubitiæ, Dag-

*) Det første Vinterfelttog var Blevringen af Bell Åar 406.

**) Sidst skete flere Forandringer i denne Anordning.

vagter); Regionsrytterne og senere Centurionerne gjorde Ronden. Matteparolen (lessera) uddeltes henimod Aften fra Krigatribunerne til Centurionerne. Signaler gaves ved Blæseinstrumenter, tuba, cornu, buccina for Infanteriet, og lituus for Cavalieret. I Leiren fandt alle Slags militaire Øvelser (exercitia armorum) Sted, og overhovedet var Livet i Leiren krigstjenes sens Skole. Naar der blev givet Signal til Leirens Opbrud, blev Bagagen samlet (vasa colligere) og lagt paa Lastdyrene, og derpaa Marchen tilstraadt.

§ 10.

Batailler.

I Slagordenen (acies) stode, efterat Phalanxstillingen var opgivet, sædvanlig de 3 Linier, hastati, principes og triarii i en vis Afstand indbyrdes, opstillede efter Manipler, senere efter Cohorter*). Nabningen mellem disse dækkes af den følgende Mølle, saa at de stode i Form af en quincunx. Mellemrummene synes at have fremvundt Plads for de lette Tropper. Legionerne var i Centrum (media acies), Mytteri, Bundsforbandte og Hjælpetropper paa Fløjene (cornua). Dog brugtes efter Omstændighederne andre Opstillingsmåader, som cuneus (caput porcinum), en fileformig Opstilling til Angreb, orbis ved pludselige Oversald eller Omringelse, testudo, en sammensluttet, med Skjoldene ganske bedækket Stilling, især i Beleiringer. Generalen ledsgedes af et udvalgt Corps (cohors præatoria). For Slaget anstillede han auspicia, opmuntrede

* Fra Marius's Tid forsvinde esterhaanden Benævneserne: hastati, principes og triarii, og Cohorteindelingen fortrænger Manipelindebningen. Ordet antesignani betegnede i ældre Tider den første acies. Paa Cæsars Tid betegnede det et udvalgt Corps ved hver Legion.

øste Soldaterne ved en Tale og gav derpaa ved Trompeten (classicum) Signal til Kampen, der sædvanlig begyndte under et Kampskrig og øste i Begyndelsen udførtes af de lette Tropper og ved Kastebaaben, men siden fortsattes ved Sværd slag. Naar Kampen skulde ophøre, blæstes der til Tilbagetog (recep-tui canere, signum receptui dare).

§ 11.

Beleiringer og Forsvar.

Beleiringskonsten bragtes fra en ringe Begyndelse esterhaanden til en anselig Uddannelse hos Romerne. Befestede Stæder indtogs de enten ved Storm (coppugnare) eller ved Besleiring (obsidere). De omringede Staden (corona cingere, circumdare urbem, urbem obsidione claudere), og i første Tilfælde nærmede de sig den under en testudo og rykkede imod Volden og Portene (succedere portis). Man søgte at fylde Gravene med Jord og Faschner (crates) og at bestige Murene med Stormstiger (scalæ), medens Andre bag Skærme eller Skytsvegge (plutei) stræbte at fordrive Fjenden fra Murene. I det andet Tilfælde omringedes Byen ved Fortificationslinier af Vold og Grave (circumvallare) for at sikre sig saavel mod Udsald som mod Undsetning. Indenfor disse opførtes en Dæmning (agger) af Jord, Træ og Stene, som rykkedes Byen nærmere og gjordes højere end Muren, for derfra at angribe Byen. Paa denne agger opførtes Taarne af flere Stokværk (contabulatae turres), hvorfra man med store Kuglemaskiner (tormenta, ballistæ, store Møjsere eller Slyngemaskiner, catapultæ, store Flitsbuer eller Skydemaskiner) kastede Stene og andre Skudbaaben eller brandende Sager (salaricæ, malleoli) paa Fjenden*) Ogsaa havde man andre bevægelige Taarne

*) Det var især i Kejsertiden, at Brugen af det større Skyts blev hyppig.

(*turres ambulatoriae*), der paa Valser eller Hjul dreves frem. Disse Taarne havde sædvanlig forneden en Murbrækker (*caries*), en svær i Touge hængende Bjelke, fortil forsynet med et Vædderhoved af Jern, som svingedes ind paa den fjendtlige Mur, og i Midten en Udsalgsbro, som man lod gaae ned imod Muren, imedens Soldater med Kastespyd og Skudbaaben stode øverst bag et Brystværn. Ved Belæring af Søstæder opstillede man ofte Skytstag, Taarne og Murbrækere paa sammenbundne Skibe eller Sommerflader og anbragte meget store Stormbroer eller Stiger mod den fjendtlige Mur. Til Beskyttelse for Belærerne tjente et af Træpal og Vidier sammenføjet, foroven med Huder bedækket og ved Hjul fremdrevet Skur (*vinea, vineam ad-movere, agere*) samit testudines, Skure med et afrundet Tag, hvorunder sædvanlig en aries anvendtes. Hvor Jordbunden tillod det, anbragtes Miner (*cuniculi*), hvorved Belærerne undergroe Murene eller trængte ind i Staden. De Belærede forsikrede sig ved Mure, Volde med Palisader, Grabe med nedrammede Pal (sudes, stipites), Brystværn (loricæ) med Tinder (pinnæ); de gjorde ofte Udfald eller nedkastede Stene og brændende Sager (Faller og Brandpile, faces, malleoli, gloende Kugler, glandes) for at dræbe Belærerne eller ødelægge Maskinerne. Mod Minerne dannede de ofte Contraminer.

§ 12.

Militære Belønninger og Straffe.

Foruden Andel i det Fjenden fratagne Bytte gaves der visse særegne militære Tapperhedsbelønninger. Saadanne var corona triumphalis, flettet af Laurbærblv, corona civica af Egelsv for at have reddet en Borgers Liv, vallaris eller ca-strensis en gylden Ring af Skandsepale for først at være trængt ind i en fjendtlig Leir, muralis en Ring af Murtinder for at

have besieget Muren først, obsidionalis eller graminea for at have befriet en beleiret By eller omringet Armee. En saadan fil f. Ex. Krigstribunen P. Decius af Soldaterne Åar 343, fordi han havde befriet en indsluttet romersk Armee, og desforuden af Consulen en gylden Krands, 100 Ører og en hvid Tyr med forgylde Horn. Andre Belønninger var Gresvæben, hasta pura, en Landse uden Jernspids, vexillum, en Gresfanæ, phaleræ et Pandæ eller Brystskykke for Heste, aureæ torques, Guldkjeder, armillæ, Armbaand etc. Disse Gaver uddelte Feltherren i Armeens Paasyn. Ogsaa finde vi undertiden en Forhøjelse af Probiant eller Sold som Belønning. En ny Art Ejendelsbelønning indførte Sulla ved at bortskænke Landeindomme til Veteranerne. Skjønt Krigstjenesten i de ældre Tider kun var de frisøde og mere velhabende Borgers Sag, var dog den strengeste Lydighed og Tugt (disciplina militaris) Soldaterne paalagt. Feltherren havde Magt over Soldaternes Liv og Død. Militaire Straffe var Unddragelse eller Formindskelse af Sold eller Probiant, Gressstraffe, Stokkeslag til Døden (fustuarium), Henrettelse med Øre, Slag med Centurionens vitis eller med virgæ. I Tilsolde af Oprør i Hæren brugtes undertiden Decimation efter Bodkastning (Liv. 2, 59).

§ 13.

Takkefester, Triumpher, Sejrsmindesmærker.

De største Belønninger for Feltherren bestode i at nævnes imperator af den sejrende Hær, at Takkefester (supplicationes, gratulationes) af Senatet decretedes og afholdtes i Rom, og især i Triumphen. Triumphen, en i simpelere Form tidlig brugt Gresbevisning, tilkendtes efter Feltherrens Andragende af Senatet. Betingelsen for en iustus triumphus skal efter en senere lex triumphalis have været i en retmæssig og lovlig forkyndt

Krig med udvortes Fjender (*iusto et hostili bello*) som Over-commandererende (*suis auspiciis*) at have udvidet Rigets Grænser og nedsaablet over 5000 Fjender. Feltherren maatte først godtgjøre at have opfyldt disse Betingelser. Naar nu Triumphen var decretteret af Senatet, blev der ved et plebiscitum overdraget Feltherren imperium for den Dag i Byen. Derpaa gik paa den bestemte Dag Toget fra campus Martius gjennem porta triumphalis til Capitolium. Ordenen vare følgende: et Musikkor, Offertyre, Bytte, især bestaaende af Kost-barheder og Konsthager, ejorte eller baarne paa fercula, Afsbildninger af erobrede Byer, Fanger, navnlig høitstaaende Personer, som Perseus og Jugurtha, Victorer med laurbærombundne fasces, Feltherren med *toga picta* og *tonica palmata* og en Laurbærkrans paa en pragtsuld, sædvanlig af 4 hvide Heste trukket Vogn. Diflodt kom den seirende Armee under Triumphsange, som undertiden indeholdt Spot over Feltherren. Paa Capitolium forrettede Feltherren en Bon til Juppiter og ansættede det høitdelige Offer. Derpaa fulgte Gjestebude og andre Høitideligheder. Triumpherne bleve i den senere Tid holdte (*triumphare, agere, deportare triumphum*) med uhyre Pragt, f. Ex. af Africanus den Eldre, Emilius Paullus, Sulla, Pompeius, Cæsar. Vi finde Eksempler paa, at Feltherrer, der ikke kunde opnaae Triumph i Rom, holdt den paa det albanske Bjerg. Under Keiserne var Triumphen næsten indstørket til Keiseren selv og nedværdigedes ofte ved vilkaarlig Unvendelse. En mindre Triumph var ovatio, hvor Feltherren tilføds eller tilhest i *toga praetexta* med en Myrtekrans drog ind i Byen og afsfrede et Far. Til Minde om Seire tjente tropæa, Mindesmærker af Sten, senere ogsaa Marmor og Mætslætter, bængte med Fjendernes Baaben, endvidere Triumphbuer (*arcus triumphales, fornices*) og Gressvæler (*columnæ*). De over-

vundne Fjender maatte undertiden til Skjændsel gaae under et Nag (*sub iugum mittere*), som dannedes af 3 Landser.

§ 14.

Krigsvæsenet under Keiserne.

Fra Augusts Tid dannede der sig af Borgere, Provinzialer og Bundsforvandte en staende Hær, der var fordelt omkring i Rømerrigets forskjellige Lande og commanderedes af keiserlige Legati. I og omkring Rom laae et Antal især fra Italien hvervede Tropper, der vare inddelte i Cohorter. Disse dannede den keiserlige siden saa mægtige Garde (*praetoriani*). Under Keiserne blev Legionerne næsten blot recrutterede fra Provinserne. Solden forhøiedes, og de prætorianske Cohorter ful én Gang saa meget som de andre. Esterhaanden kom Legionerne mest til at bestaae af fremmede Folk, der frivillig eller tvungne gik i romersk Krigstjeneste, og saaledes kom omsider Roms Eljebne i Hænderne paa leide Barbærer *).

§ 15.

Sovæsenet.

I Roms ældre Tid finde vi kun siden Opmærksomhed hen vendt paa Sovæsenet **), og først i de puniske Krige synes Rømerne at have dannet en egentlig Sømagt, hvormed Consulen C. Duilius overvandt den carthaginiensiske Flade (260). Dog

*) Om *praefectus praetorio, magistri militum, comites og duces* see Regningsformen under Keiserne.

**) De Tractater, Rømerne før de puniske Krige (den første 509) afsluttede med Carthaginienserne, vise isvrigt, at de allerede tidlig drevে nogen Skibsart.

vedblev Romernes Søvæsen endnu længe at være temmelig usfuldkomment, saa at Sørevore i lang Tid ustraffet dreve deres Spil over hele Middelhavet, men efterhaanden iscer mod Republikens sidste Tid hævdede det sig til et hviere Trin (Pompeius's Kamp mod Sørværne, Cæsars Tog til Britannien). Keiserne underholdt slaaende Flæder. Skibene var dels de store Krigsskibe*) (naves longæ), sædvanligst triremes; quinqueremes), dels lettere Fartøier eller Jagter (actuariæ, Liburnæ), dels Transportskibe (conerariæ), som var bredere og kortere end Krigsskibene. Krigsskibene havde rostra, hvormed man sogte at bore de fjendtlige Skibe i Sank. Andre Kampmaader var at sille Tid paa Fjendens Skibe eller entre dem ved Hjælp af Jernhager eller Entrestiger (serreæ manus, harpagones, corvi), eller ved en hurtig Mansøver at knække deres Rærer (remos detergere) eller ved Leer (falces navales), besættede paa lange Stænger (longurii), at overskære de fjendtlige Skibes Takkelage. Søjenesten var mindre anseet end Landsjenesten og forrettedes ofte af Borgere af den laveste Classe, undertiden endog af Frigivne eller Slaver. Matroserne kaldtes nautæ, Noerkarlene remiges, socii navales, Marinere eller Søsoldater, som paa de senere Tider var egne der vil udstrevne Tropper, classici milites, classiarii, epibataæ. Bundsforvandtene maatte undertiden stille Skibe og Matroser. Admiralen (dux, præfector classi) var gjerne en Con-

*) De vigtigste Dele af de større Skibe var følgende: carina, Rølen. Derfra uugif costæ, statumina, Rummekister, hvortil Sideveggene (lateræ) stætte sig. Fremmedes prora, Foreenden og puppis, Agtenden, gubernaculum, Roret, alveus, Skibsrummet, transitra, Noerbænkene paa begge Sider, hvorpaa remiges roede i flere Rækker (versus, ordines), mali, Master med antennæ, Rær, hvis Endr varer kaldtes cornua. Paa antennæ hanq vela, Scilene, hvæs Endr varer forsynede med Liner, pedes (vela favere, contrahere, deducere, pandere), funes, Tougværket, Takkelagen, ancoræ, Antere, tabulatum, Dæl.

sulz hans Skib hed navis præatoria. De enkelte Skibe kommanderedes sædvanlig af Tribuner eller Centurioner (præfecti navium). Under dem stode gubernatores, Styrmændene, og hortatores, Opsynsmændene over Noerkarlene. Om Vinteren blev Skibene trukne op paa Land og ved Foraarstid after bragte i Søen (subducere, deducere naves). Havnene (portus) var ofte stærkt besættede og forsynede med Værster (navalia). Der omtales ogsaa en triumphus navalis og corona navalis.

E.

Religionsvæsenet.

§ 1.

Grundtræk af den romerske Religions Charakter.

Den romerske Religions Charakter var dyb Ørbædighed for det Guddomelige, hvis Natur vel var dunkel og taaget, men hvis Virkninger og Indsydelse paa det enkelte Menneskes, Familiens og Statens Skæbne var indgribende og afgjørende. Vi finde deri hverken et System af dogmatiske Sætninger om Gudernes Væsen eller en fri og levende Phantasie Udmaling af deres Leven og Virken, men vi spore Folgets alvorlige og praktiske Charakter i en vis Menhed og Strenghed i Forestillingerne om de høieste Væsner og i en meget bestemt udtaa Følelse af Menneskenes Afhængighed af dem. Denne ytrer sig i en Mængde af hellige Handlinger og Skikke (ceremoniæ, ritus), der med øengstelig Modtagethed iagttores efter aabenbarede Mutualbøger og efter Fædrenes Lov og Skik med bestemte Ord og former tildels paa bestemte Steder, i Bonner, Løffer, Taksigeler, Øffringer, Festler og Lege til Guddommens Gæ, endelig i Udforskelse af en Mængde Tegn (divinatio) hvori man

gjinede en Abenbaring af den hele Naturen opfyldende og gjen-nemtrængende Guddom, og i Anvendelse af Sonemidler til at afvende, hvad truende Varsler forkyndte. Da Kundstaben om den rette Maade at dyrke Guderne paa oprindelig kun fandtes hos Patricierne, er det let at indsee, hvor kraftigt et Middel de deri havde til at hævde deres Magt og Indflydelse over Folket.

§ 2.

Fortsættelse. Dens Forhold til Staten.

Religionsvæsenet stod i det næste Forhold til Staten og udvikledes med den. Gudstjenesten var dels offentlig for det hele Folk, dels privat for enkelte Personer eller Familier, og den geistlige Ret sørgede for dens Vedligeholdelse. Ogsaa den var ligesom de andre Statsindretninger oprindelig beregnet paa Byen og dens District, og de gamle Former vedbleve ligeledes her under Omdannelsen af Rigets Væsen.

§ 3.

Fortsættelse. Det religiøse Sindelag.

Romerne vare tolerante mod fremmede Religioner og stræbte ikke at paatvinge andre Nationer deres egne religiøse Foresættelser og Cultus, men paa den anden Side søgte de, saasnat deres egen Religion havde naaet en vis afsluttet Fasthed, at holde den som et Nationalansigende fri for al Indblanding af fremmed Cultus (*superstitio*); derimod kunde Staten undertiden finde det raadelige efter offentlig Beslutning at indlemme en fremmed Guddoms Dyrkelse i sin Religion. Den moraliske Virkning af Religionen er *pietas* o: Fromhed i Forhold til Guder og Mennes-

sker, Opfyldelse af Pligter mod Fædreland, Forældre, Slægt, Venner, ja Fremmede, især Gjæstvenner, samt Af-sky for al Svig, Foræderi og Brud paa Øster og Overens-komster*).

§ 4.

Fortsættelse. Religionshistorie.

De ældste religiøse Foresættelser og den ældste Cultus vare af latinsk og etruskisk Oprindelse. Numa nævnes som den Konge, der først ordnede Romernes Religionsvæsen, men tidlig modtog de en stor Indvirkning af den græske Religion, som for en Del fortængte og fordkluklede den nationale Tro eller blandede sig saaledes med den, at det ofte er meget vanskeligt at adskille de sammensmeltede Foresættelser. Da Romerne efterhaanden kom under Indflydelsen af Grækernes Oplysning, tabte den barnlige Tro paa den traditionelle Gudelceres Sandhed og Ceremonilovenes Vigtsighed sig lidt efter lidt, først hos de mere Oplyste, siden hos Almuen, og nu trædte hos de Første en philosophisk Religion i den positive Tros Sted, medens de Sidste blev et Ros for allelags Overtro af øgyptisk og asia-tisk Oprindelse. Dog vedbleve iselge Romernes dybt rodfæstede Agtelse for Forædrenes Love og Indretninger de religiøse Institutioner, der stode i uadskilleslig Forbindelse med de politiske, længe at overholdes, efterat Troen derpaa var forsvunden, og det manglede selv i Kejsertiden ikke paa Forsøg paa at gjenoplive den hændende Religions Indflydelse.

*) Ed havde en hyppig juridisk Anvendelse for Reiten, men vi kende ikke noie Formen for dens Brug.

Guddomm e*).

§ 5.

Dii consentes.

Til de 12 højere Guder eller dii consentes regnes de, der indbefattes i følgende Vers af Ennius:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovi¹, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Juppiter. Hovedtempel for ham, Juno og Minerva var fuldendt af Tarquinius Superbus paa Capitolium. Benevnelser: optimus maximus, Stator, Feretrius, Capitulinus, Latiaris (Fest paa Albanebjerget, feriaæ Latinæ), Diespiter. Til ham offrede Consulerne ved deres Embedstiltrædelse, Feltherreerne, naar de droge i Krig og vendte tilbage, og Seirherrerne i Triumphen. Idus var ham helligede.

Juno. En etruskisk Juno havde et Tempel i Veii, og hendes Billeder blev efter denne Byes Ødesgællelse ført til Rom (Liv. 5, 21—22). En sabinisk Juno dyrkedes i Januvium. Navne: Regina, Lucina, Pronuba, Moneta, Sospita o. s. v. Fest: matronalia den første Marts. Calendæ var hende helligede.

Minerva. Navnet synes at være etruskisk. Palladium eller hendes Billeder var efter et Sagn af Aeneas bragt til Italien og troedes opbevaret i Vestas Tempel. Hendes Fest var quinquatrus, den større 5 Dage i Marts, den mindre 3 Dage i Juni.

Vesta. Hendes Dyrkelse skal efter Sagnet af Aeneas være bragt til Italien og indført i Rom af Numa. I hendes

* Vi nævne i disse §§ de vigtigste af de i Rom dyrkede Guddomme, men uden nogen egenlig Classification, der her vanskelig lader sig udfinde.

runde Tempel, der var paa Forum midt imellem det capitolinske og palatinske Bjerg, fandtes intet Billeder af Gudinden, men derimod en evig Flid, der vedligeholdtes af de vestalske Tomfruer. I dette Tempel opbevaredes Palladiet eller det hellige Billeder af Pallas, som Aeneas havde faaet af Diomedes. Gudindens Fest, Vestalia, helligholdtes som en Familiefest i Juni.

Ceres. Haa Var efter Kongernes Udjagelse stal et Tempel i Rom være indviet til Ceres, Liber og Libera. Fest: Cerealia i April med Circuslege. Hendes Dyrkelse synes i den ældre Tid at have staat i speciel Forbindelse med den plebeiske Stand.

Neptunus. Tempel paa Marsmarken.

Venus. Moder til Aeneas og Stammemoder til den juliske Slægt, især dyrket fra Julius Cæsars Tid. Genitrix.

Mars eller Warors. Romulus's og Remus's Fader. Gradivus. Hans under Numa fra Himlen faldne Skjold (ancile) opbevaredes tilligemed de 11 estergjorte i hans Tempel, hvis Prester var Salicerne. Paa Marsmarken havde han et Alter. Som hans Søster eller Ledsgaverinde navnes Bellona, i hvis Tempel paa Marsmarken Senatet besluttede Triumpher og gav fremmede Gesandter Audients.

Vulcanus. Hos Digterne Mulciber. Volcanalia i August.

Apollo havde flere Templer i Rom. Det berømteste var det palatinske, opført af August, med et Bibliothek. Ludi Apollinares, holdt i den anden puniske Krig.

Diana Efter Liv. 1, 45 havde hun paa Aventinerbjerget et af Servius Tullius indviet Tempel fælles for Romerne med Latinerfolket. Senere flere Templer. Trivia.

De saakaldte dit selecti.

Saturnus, en gammel italiensk Guddom, der sammenstede med Kronosmythen. Fordreven fra Himmelten skal han være kommen til Italien, hvor han blev modtaget af Janus og herslede i den gylde Tidsalder i Latium. Saturnalia i December, en lyttig Fest, hvor især Tyndet gjorde sig tilgode. I hans Tempel var Skatkammeret og Nigsarchivet. Som Saturns Kone nævnes Ops.

Janus, en etruscisk Himmelgud eller maaſkee en latinſt Dørgud. Hos Romerne var han Gud for al Begyndelse. Maar der fortelles (Liv. 1, 19), at Janus aabnedes i Krig og fulskedes i Fred, er dette at forslæae om en Port ved Forum, gjennem hvilken Hæren drog i Krig. Af slige Porte eller hvælvede Gjennemgange (ianii) gaves der flere i Rom; navnlig omstales 3 ved Forum, summus, medius (ved hvilken Pengeforsretninger pleiede at foretages med argentarii og mensariorum) og imus. Janus afbildes med 2 Hoveder (Janus bifrons, biceps). Hans Hovedfest: Nytaarsdag.

Mheia eller Cybele, mater Idæa, magna mater. Efter de sibyllinske Bogers Bud dyrket i Rom fra Åar 203 eller 204, da man sendte Gesandter til Kong Attalus for at faae Gudindens Billeder, en firkantet Sten, fra Pessinus. I Rom fil hun et Tempel og en Fest, Megalesia, som høstideligholdtes med Lege og Gluespil. Hendes Prester var Galli.

Pluto, Dis, med Proserpina og andre underjordiske Guder. Paa Comitium var en underjordisk Hvælving, der ansaas for Nedgang til Underverdenen og aabnedes 3 Gange om Året. Disse Dage betragtedes som uheldbringende.

Bacchus, Liber. Den udvæbende Bacchusdyrkelse i Italien, Bacchanalia, forbodes ved et Senatsdecret Åar 186.

Sol, der ligesom hos Grekerne ofte sammensmelter med Apollo, saa og Luna med Diana. Først senere hen i Kejsertiden blev Solens Dyrkelse almindelig.

Genius, et beskyttende Væsen, der ledsgør enhvert Mensesse fra hans Fødsel til hans Død og deler hans Glæder og Savn. Man svor ved sin Genius, bad til ham og offrede Blomster, Vin og Mægelse, især paa Saturnalia og Fødselsdage.

Flere guddommelige Væsner.

Terminus, en gammel italiensk Gud, hvis Dyrkelse tilskrives Numa. Hans Altar var paa Capitolinehjjerget, hvorfra han efter det gamle Sagn ikke vilde rokkes, da Tarquinius Superbus for at anlægge et Juppitertempel vilde exaugurere nogle mindre Capeller (Liv. 1, 55).

Consus, Gud for hemmelige Raadslagninger, sammenstillet med Neptunus equeſter. Han skal have haft et underjordisk Altar. Consualia i August, Circuslege.

Deus Fidius med det gamle Navn Semo eller Semo Sancus, Gud for Pagter, Folkerettens Beskytter, en gammel sabinſt Guddom. Siden ofte forveplet med Hercules, hvis Dyrkelse efter Sagnet var indført af Evander (Liv. 1, 7).

Quirinus. Maaſkee ogsaa en sabinſt Guddom. Romulus skal efter sin Apotheose være kaldt med dette Navn. Hans Preſter var flamen Quirinalis.

Vertumnus, en tusecisk Gud for Åger- og Havedyrkning samt overhovedet for Naturens Omverlinger og Forandringer. Hans Fest Vertumnalia i October. Hans Kone var Pomona, Gudinden for Træfrugter.

Flora, Blomstergudinden.

Faunus, en gammel latinſt Landgud, ofte blandet med

Pan (Lupercus), en arkadisk Hyrdegud, der efter Sagnet var dyrket i Latium af Arkaderen Grander*) (Lupercalia). Faunus's Hustru var Fauna, blandet med Ops, Cybele og Bona Dea, hvis Fest heitideligholdtes af Fruentimmer alene i Consulens Hus.

Silvanus (Liv. 2, 1), en italiensk Skorgud.

Pales, en Hyrdegud, hvis Fest, Parilia den 21de April, betragtedes som Rom's Fødselsdag.

Lares (et Navn af etruske Oprindelse), husbeskyttende Guddomme, egentlig de Afdødes frædelige og velgjørende Munder. Huslærernes (lares domestici, familiares, privati) Billeder stode i Atrium; paa Festdage og ved Familiehøitider offredes der Blomster, Vin, Nøgelse og Korn. Der gaves ogsaa Lares viales, rurales, compitales (compitalia, Festdag i December).

Penates bare stats-, og husbeskyttende Guddomme. Deres Billeder fandtes i Templer og private Bygningers penetralia.

Manes, dii manes, de Afdødes Sjæle, der ceredes som høiere Væsner, og hvem en aarlig Fest (feralia) var indviet.

Fremdeles var der en Del mindre Guder, oversørte fra den græske Gudeverden, f. Ex. Latona, Castor og Pollux, Leucothea eller Ino (mater matuta) og hendes Søn Palæmon eller Melicertes (Portumnus), Aesculapius, der under en Pest paa Draslets Besaling bragtes fra Epidaurus i Argolis til Rom og fulgte et Tempel paa Tiberen (291); endvidere en stor Mængde Guddomme eller Personificationer, hvis personlige Væsen er aldeles dunkelt, som Fortuna (virilis, muliebris, equestris),

*) Granders Moder Camenta, en spaaende Gudinde, havde et Tempel i Rom. Hun synes som oldgammel italiensk Gudinde beflægtet med Camenæ, italienske Ganggudinder, der blandede med de græske Muser.

Victoria, Pax, Concordia, Felicitas, Pietas, Honos, Virtus, Pallor et Pavor, Pudicitia patricia, plebeia, Salus, Spes, Dea Roma, der hyppigt findes afbildet paa Monter. I Kejsertiden blevde de fleste Keisere efter deres Død under visse Ceremonier erklærede for Guder (consecratio).

Religionsvænets Bestyrrelse.

§ 8.

Senatet.

Senatet havde Overopsigt med Religionens Vedligeholdelse, Udvilling og politiske Anvendelse. I denne Henseende modsatte det sig Indførelsen af fremmed Cultus, forbød Bacchanalerne, decreterede nye Guders Optagelse i Statsreligionen, bestemte Takkesester, Adspørgelse af de sibyllinske Bøger o. s. v.

§ 9.

Præstecollegier. Pontifices.

Hele Religionsvænet med Bestemmelse angaaende Offerdage, Templer og disses Indtægter o. s. v. var optegnet i gamle Bøger (ius pontificium, libri eller commentarii pontificum), og Opretholdelsen af alt dette var betroet det af Numa Pompilius (Liv. 1, 20) indstiftede Collegium af pontifices under pontifex maximus. De havde Opsigt med Overholdelsen af den geistlige Ret og alle Ceremonier, afgjorde derhenhørende Retsspørgsmål, gave Fortolkninger derom, bestemte Ceremoniellet for ny offentlig og privat Gudstjeneste, affattede Formen for offentlige Bønner og Læster, bestemte, hvorledes man havde at forholde sig med angivne prodigia, inaugurerede Præster i Curiatomitterne, ordnede fasti- og lunde uafhængigt

decretere Straf for Religionsbrøde. Oprindelig bestod Collegiet foruden pontifex maximus af 4, som alle varer Patricier, men efter lex Ogulnia (300) kom et lige Antal af Plebeier til*). Under Sulla steg Tallet til 15. Under Keiserne var det ubestemt. Insignier bare toga prætexta og pileus acutus. Et Antal scribæ (pontifices minores) stode under dem. Særegen for pontifex maximus var Opsigten med Vestädyrkelsen og Omforgen for Aftattelsen af annales maximi eller aartlige korte Optegnelser om Statens mørkeligste Begivenheder, der foretages indtil P. Mucius Scævolas Tid (cos. 133). Fra Augusts Tid bare Keiserne pontifices maximi, hvilken Værdighed sædvanlig overdroges dem ved en Senatsbeslutning.

§ 10.

Fortsættelse. *Triumviri, siden septemviri epulones:*

Disse brugtes fra År 198 til Bestyrelsen af de store Festmaaltider (epulæ), som oprindelig havde staet under pontifices.

§ 11.

Fortsættelse. Augurer.

Augurer, indstiftede af Numa og, som det synes, af etruskisk Oprindelse, besad en ved Tradition og hellige Bøger aabenbaret Videns, hvorvede de af visse Phænomener funde tolke Gudernes Willie. De indviede (inaugurare) Magistrater og Præster samt offentlige Steder og Bygninger til politisk og religiøs Brug (tempa) og raadspurgtes ved alle vigtige Lejligheder, f. Ex. ved Comitier. Jagtagelsen (speclio) foretages af vedkommende Magistrat i

*) I Året 252 blev første Gang en Plebejer pontifex maximus.

Forbindelse med en Augur, som tydede de visse Tegn, og hvis Indsigelse (atio die, obnuntiatio) maatte respecteres. Det til at ansætte Auspicer havde alle Magistrater (auspicio habere, suis auspiciis rem gerere), men ikke Proconsuler eller Proprætorer. De højere Øvrigheders Auspicer havde Overhægt over de lavere. År 167 gav en lex Ælia Magistraterne ret til at forhindre Comitterne ved den bloote Anstiftelse af Jagtagelser (servare de coelo), og dette Middel anvendtes oftere, indtil Clodius, i det Mindste for en Del, affakkede det. Bar der nogen Fejl indsløben ved Auspicerne, kunde Collegiet ved en Kjendelse opheve gjorte Valg (de Valgte bare da vitio creati) og give Lovbestemmelser. Selv efterat Troen paa Auguralvænet var svækket, vedligeholdtes dog dets Form, der i politisk Henseende var af Vigtighed. Augurerne Tals var i Beggynnelsen 4, ved den ogulniste Lov kom 5 plebejiske til, under Sulla steg det til 15. De offentlige Augurer var meget ansete og i Almindelighed mænd af høi Stand. Foruden dem gaves der adskillige private Augurer, sædvanlig Marer og Sabiner, der spaede for Penge af alle Slags Tegn. De vigtigste auguria var de, der toges af Fuglene, af Himlen (fornemmelig Lyn), og Krigsaugurierne af Hønsenes æden (tripodium solistimum). Hos Fuglene iagttoget man både deres Sang (coscines) og Flugt (alites, præpeles). Augurerne fiklede sig efter Midnat paa et frit Sted; efter Offer og Bon og med tilhyllet Hoved omstrekke de med deres lituus (Liv. 1, 18) en vis Plads paa Himlen (templum capere)*) og iagttoge Tegnene.

*) Templum er ethvert ved Auspicer indviet og bestemt Sted, ogsaa Himlen selv, der ved lituus deltes i visse regiones. De fleste ædes sacra i Rom bare tempis; ogsaa de fleste Steder, hvor vigtige offentlige Handlinger foretages, bare tempis, f. Ex. curia, rostra.

§ 12.

Fortsættelse. Præster for de sibyllinske Bøger.

I de sibyllinske Bøger*), som Tarquinius efter Sagnet havde faaet af en Quinde (Den cumæiske Sibylla), troedes Rigets Skæbne at være optegnet. Under farlige Omstændigheder raadspurgtes de (adire, inspicere, consulere libros Sibyllinos) paa Senatets og Pontifexcollegiets Foranstaltung af egne Præster, der ogsaa forrettede de deri forestrevne Sonoffere. Disse var oprindelig 2, derpaa 10, 5 patricie og 5 plebejiske, siden 15 (duumviri, decemviri sacrorum, quindecimviri libris Sibyllinis inspiciendis eller sacris faciundis). De havde tillige at bestille med de aarlige Lege for Apollo og Diana og ludi seculares. De sibyllinske Bøger gjemtes i Juppiters Tempel, men da de gik tabte ved Capitoliums Brand (83), blev der paany samlet sibyllinske Drakler, som August nedlagde i det palatinske Apollotempel**).

§ 13.

Fortsættelse. Fetiales.

Fetialerne var et Præstecollegium, indstiftet af Numa, men nærmere ordnet af Ancus Martius***), hvilis Bestemmelse var fra Religionens Side at ordne, hvad der hørte til Krigserklæring og Afslutning af Tractater. Havde et Folk fornær-

*) Andre gamle Spaandomsbøger var de af Brodrene Marcus, af hvilke Livius har opbevaret et Par Stykker.

**) Et andet Middel til at udforstede Gudernes Bestemmesser varer sorte sacra: nogle med Tegn bestrevene Tabler, som opbevaredes i Fortunas Templer i Prænesto og Antium og offentlig raadspurges (sortes ducere).

***) Ius fetiale skal af ham være ordnet efter Equicolerne Liv. I, 82.

met Romerne, sendtes de for at kreve Skadesersstatning under bestemte Ceremonier (res repete, clarigatio). Maar denne efter den bestemte Terminis Udløb ikke blev givet, erklærede de Krigen ved at kaste en Landse ind paa det fjendtlige Gebet, hvilken Ceremoni siden, da Krigene førtes længere borte, billedlig udførtes foran Vellonias Tempel. Fetialerne brugtes ogsaa til at slutte Tractater og forrette Offeret derved (sicere, ferire foedus. Liv. I, 24). Den Feltherre, der havde sluttet en Overenskomst (sponsio) med Fjenden, som Romersfolket ikke vilde anerkjende, blev af Fetialerne overlebet til Fjenden. Des res Antal var 20. Den af Fetialerne, som affsluttede Forbundet under de forestrevne Ceremonier, kaldtes pater patratus. Levrigt var deres Anseelse i det Mindste i de senere Tider kun ringe imod de 4 foran nævnte Collegiers. Endnu under Kejserne nævnes Fetialer.

§ 14.

Haruspices.

Augurerne pleiede af visse bestemte Tegn at tolke Gudernes Willie ved offentlige Foretagender. Haruspices derimod, som ikke udgjorde noget romersk Præstecollegium, bestrengtede sig med Spaadom af Indvolde, især Galde, Lever, Lunge og Hjerter (extispicia), og med at angive saavel Gudernes Besværlinger (postulata) eller de truende Ulykker som Sonemidlerne (ædvanlig hostia maiores, novendiale sacrificium eller noget lignende*) ved indtræffende Lynild og andre Phænomener, f. Ex. Sol- og Maaneformørkelse, Sten- eller Blodregn, Jordstøjelb., Oversvømmelser og lignende (pro-

*) Ogsaa duumviri sacrorum foranstaltede ifølge de sibyllinske Bøger undertiden en saadan procuratio prodigiorum.

digia, portenta, monstra, ostenta, procurare prodigia). Deres Videnslab (charuspicina), hvori man paa Ciceros Tid havde libri haruspicini et fulgurales et rituales, havde sit Sæde i Etrurien, hvor den i Præsteskoler forplantedes, og hvorfra Senatet øste efter Pontifexernes Andragende lod Haruspices hente. Haruspices opnaaede i Republikens senere Dage større Unseelse end Augurerne; de fulgte ofte med Hæren i Krigsen og med Statholderen i Provinsen, og selv i Keisertiden sagte man at vedligeholde den etrusciske Disciplin, men den forstrengtes dog esterhaanden og blev sat i Skygge af Magernes og Chaldeernes Stjernetyderi og Spaadomskonst.

§ 15.

Enkelte Præster. **Rex sacrificulus, flamines, curiones.**

Rex sacrificulus eller *sacrorum*, som efter Kongernes Fordribelse udførte de religiøse Forretninger, der havde paaligget dem, men stod under Pontifer. Kun Patricier beklædte denne Værdighed, og Enhver, som fulgte den, maatte nedlægge andre Embeder. *Flamen* var en *flammina*.

Flamines, Præster for de enkelte Guders Tempeltjeneste, for hver én. De vare i Alt 15. De øverste vare flamen Dialis, Martialis og Quirinalis. Disse vare bestandig Patricier. Flamen Dialis havde adskillige Forrettigheder, f. Ex. at hans Hus var et Asyl, men var tillige underkastet en Del egne Indstrengheder, f. Ex. at han ikke turde forlade Staden nogen Nat. Hans Kone (*flaminica*) understøttede ham ved visse Ceremonier, og ved hendes Død maatte han derfor nedlægge sit Embede. Da Cesarerne siden forgavdes, flog Antallet af flamines betydeligt.

Curiones, Præster for Curierne under en curio maximus. Dette Præsteslab kunde senere ogsaa Plebeier beklæde.

§ 16.

Præstelige Congregationer til enkelte Guders Tjeneste. **Vestalinder.**

Virgines Vestales vare indsatte af Numa for at bevare den hellige Ild, bevogte de Helligdomme, som gjemtes i Vestas Tempel og forrette den regelmæssige og overordentlige Tempel- og Offertjeneste. De havde ogsaa andre Forretninger, f. Ex. at tilberede den ved alle Offringer fornødne mola salsa og den Saltlage, som ved Lectisternierne sattes for Guderne. De havde store Privilegier, som Fritagelse for den faderlige Myndighed, lictor, egen Plads ved Skuespillene, Ret til at befrie en domfældt Forbryder, som de mødte paa deres Wei, egen Embedsbolig, en Del af regia, Pontifex maximus's Bolig i Nærden af Vestas Tempel; men de stode under Tilsyn af pontifex maximus, der kunde tilljende dem streng Straf for Forseelser, som den hellige Ilds Udsukkelse eller Ulydshed (incestus). Straffen for det Sidste var at begraves levende paa campus sceleratus. Vestalindernes Antal var først 2, saa 4, senere ved Stammernes Tilbårt 6. De bare hvid Klædning og et bredt Vandebind (cinctula) med nedhængende Sidebaand (vittæ). Maar en Plads blev ledig, blevé efter lex Papia af pontifex maximus 20 unge Piger mellem 6 og 10 Åar af fornem Herkomst uden Begemæeil og med flere andre Qualificationer udsvøgte, og deriblandt én bestemt ved Lodtræfling (capere virginem Vestalem). Senere toges de i Almindelighed efter Forældrenes Tilbud. Tjenestetiden var 30 Åar, og efter den Tid kunde de gifte sig.

§ 17.

Fortsættelse. Salii, Luperci, fratres Arvales, sodales Titi, Galli.

Salii Gradivi, Mars's Præster, 12 i Tallet, efter Sagnet indsatte af Numa for at bevogte det himmelfaldne ancile tilligemed de 11 eftergjorte. Den første Mars gik de med fællig Dands igennem Byen og assang carmen Saliare (axamenta) Liv. 1, 20. De var blot Patricier.

Salii Palloris et Pavoris, ligeledes patricie, tilskrives *Tullus Hostilius*.

Luperci, Pans Præster, høitideligholdt Lupercalia, hvor de klede i Gedekind gik igennem Byen fra Pansgrotten (lupercal) ved Palatinerbjerget og anstillede Offeringer til Pan. Denne Cultus tilskrives Evander (Liv. 1, 5) og blev af Romulus optaget i Rom. Til Øre for Cæsar indslistede Senatet *Luperci Iulii*.

Fratres Arvales, 12 i Tallet, besvrgede paa Idus i Mai Maaned det aarlige store landlige Mensesessofer. En af deres Sange havdes endnu og hører til de ældste Sprogmumenter.

Sodales) Titi* var bestemte til at vedligeholde Sabinernes hellige Skilke. Under Tiber opstode *sodales Augustales*, og ligesaa fremdeles ved de følgende Keiseres Apotheoser.

Galli, Cybeles Præster, var phrygiske Castrater, der paa Cybeles Fest i stiende Optog gik gjennem Byen under Sang og Musik og indsamlede Collectorer.

*) *Sodalitas* er omtrent det Samme som *collegium*, et Laug eller en Forening. Manlig bruges det om religiøse Foreninger til at fremme en eller anden Cultus.

§ 18.

Præstevælg.

Præstecollegierne suppleredes ved Cooptation. Maar pontifex maximus var død, coopterede hans Colleger en pontifex, og Folket valgte da af Collegiet en pontifex maximus. Men Ær 103 vedtages ifolge lex Domilia, at Præstevælgene skulde foretages af 17 ved Lodkastning bestemte Tribus, og den Valgte coopteres af Collegiet. Sulla afskaffede denne Indretning, men den indsættes efter. Senere tiltog Keiserne sig Udnævnelsesretten. Legemlige Fejl udelukkede fra Præsteværdigheden. Da Præsterne ikke var magistratus, var det tilladt at forene flere geistlige eller geistlige og verdslige Værdigheder undtagen for rex sacrificulus. Præstembeder (sacerdolia) vedvarede for hele Livet.

§ 19.

Underbetjente.

Til underordnede Forretninger havde Præsterne adskillige Betjente og Hjælpere, s. Gr. popæ, victimarii, Offerlagtere, æeditui, Tempelopsynsmænd, pullarii, extispices, tibicines, tubicines etc. Flamen Dialis og virgines Vestalos havde lictores. De Drenge, der tjente under flamen Dialis og ved andre hellige Ceremonier, kaldtes camilli; de maatte være patri-mi matrimi o: fribaarne og have begge deres Forældre i Live.

Cultus.

§ 20.

Cultus i Almindelighed.

Cultus var enten offentlig (*sacra publica*) og angik hele Staten eller Dele deraf, som Tribus eller Curier, eller

privat (*sacra privata*) og angik enkelte Personer eller gentes (*sacra gentilicia*), i hvilke den arvelig forplantedes. Om Udforskelsen af Gudernes Willie ved Auspicier, Erispicier og sybillinsle Bøger er i det Foregaaende talt. Den øvrige Cultus viser sig især i Bønner, Løfter og Øffringer samt Høitideligholdelse af Fester og Lege til Gudernes Øre. All Gudsdyrkelse foretages paa en bestemt og høitidelig Maade; alle forstyrrende Indtryk maatte fjernes fra Cultus. Dersor maatte de deri Deltagende være rene og isærre rene Klæder; skurrende Toner og ildevarslende Ord maatte ikke høres; Øfferdyrene maatte være udsgøte og uden Trang gaae til Alteret, Præsten være uden legelmige Fejl, ingen Udvælelse af Straf finde Sted paa Festdage v. s. v.

S 21.

Bønner og Løfter.

Offentlige Bønner, som navnlig brugtes ved Comitier, Folkemonstringer og Embedstilstrædelses, fremsagdes af Magistraten efter Præstens Underskrift og en af ham meddelt Formular (*præire carmen*). Offentlige Bedefester (*supplicationes*) var enten obsecrationes, som holdtes for at bede Guderne om Maade og afvende deres Vrede, eller gratulationes, Taklefester, som i Anledning af lykkelige Begivenheder decretedes af Senatet paa én eller flere Dage for en enkelt eller flere Gudsdomme. Dertil knyttede sig ogsaa store Festmaaltider, hvor Gudernes Billeder lagdes eller, naar det var Gudinder, sattes ved Bordet (*lectisternia*, Liv. 5, 13; ad omnia pulvinaria sacrificatum*). Med Bønner ved høitidelige Leiligheder, f.

* Horuden disse overordentlige holdtes ogsaa regelmæssige Lectisternier ved Iudi Romani paa Capitollum. Andre religiose Festmaaltider (*Cepulae*) gaves ved Fester for Guderne, Tempelindvieler, præstelige

Ex. Embedstilstrædelses eller naar en Feltherre drog i Kampen, forbundtes ofte Løfter f. Ex. om Øffere, Lege, Opbyggelse af Templer (vovere, vota facere, nuncupare, voti compos, reus, damnatus). Den, der havde været i Fare, f. Ex. Syfare, lod ofte efter Løfte opbænge en Afbildning deraf (*tibia votiva*) i Templet til Grindring om Gudens kraftige Bisstand.

S 22.

Øffringer.

Øffringer (*sacrificia**) udgjorde den væsentligste Del af Gudsdyrkelsen. De var dels offentlige, dels private. Horuden de til bestemte Tider anordnede gab enhver vigtig Begivenhed baade i Statslivet og i den Enkeltes eller Familiens Liv Anledning til at anstille Øffringer. Til hver Gud offeredes bestemte Dyr. Handlingen foretages paa en høitidelig og ceremoniel Maade. Den Øffrende nærmede sig Alteret i en ren og hvid Dragt, bekrandset med Løv af et Guden helligt Træ. Øfferdyret** (*victima, hostia*), som maatte være feilfrid og aldrig have været under Naget, blev smyklet med Baand og Kransse, dels Horn underinden forgylde. Øfferslagteren (*popa*) førte det til Alteret. Præsten, som var beklædt med de hellige Bind (*cinsulæ* og *vittæ*), bed de Ubedkommende fjerne sig (*procul este profani*) og paabød hellig Taushed (*lavete linguis*). Dyrets Vand og Alteret besprøjedes med Øffermel blandet med Salt (*mola salsa*, deraf *immolare*); derefter blev Dyret slag-

Embedstilstrædelses, Triumphher. Formuende og rige Romere gav Folket ofte slige prægtfulde Fester, navnlig ved Ligbegængelser.

*) Sacrum er Alt, hvad af Menneskene er indviet til Guderne.

**) Ublodige Øffre var Frugter, Vin, Honning, Mel, Birk, Rager (*placentæ, libo*).

tet (maclare) og besigtet af extispices. Offerstykkerne (exta) brændtes, og et høitideligt Offermaaltid anstilleses. Renselse (Iustratio) var en Offring, hvorved Offeret blev ført omkring den Gjenstand, der skulle renses; ogsaa denne var offentlig eller privat (Iustratio populi efter census, urbis, agrorum). Den romerske Historie frembyder Exemplar paa Folk, der i Kampen under bestemte Formularer indviede sig til Guderne og derpaa sagte Døden for at slæffe Nomerne Seiren (devotio)*). En anden Art af Offeringer varre piacula, sacrificia piacularia, Son-offre for Overtrædelse af Pligter eller Forsommelse af de hellige Ceremonier.

§ 23.

Hellige Tider og Festdage.

Dagene var enten indviede til Gudsdyrkelse og frie for de almindelige Forretninger (dies festi), eller bestemte til borgerlige Beskæftigelser (dies profesti, dels dies fasti, dels dies comitiales)**). Af Fester (seriae) høitideligholdtes der et stort Antal. De varre dels stativæ, paa bestemte Mårsdage, dels conceptivæ, som aarlig tilsagdes af Magistraten, f. Ex. seriae Latinæ paa Albanehjørget til Øre for Juppiter Latianis, indstiftede af Tarquinius Superbus, dels imperativæ ved

*) Den ældre Tid er ikke ganste uden Spor af Menneskeoffer. Til Levningerne deraf høre ogsaa Gladiatorkampene ved Begraavelser.

**) Dies intercisi varre de efter Dagstiden asbrudte, til begge Dele bestemte Dage. Fra denne Inddeling er at adskille dies fasti, de til Metspiele (Handlinger in lue) bestemte Dage modt. nefasti. En anden Inddeling var den i gunstige og ugunstige Dage (religiosi, infausti, atri), paa hvilke det ikke var godt at begynde noget vigtigt foretagende. Saadanne varre Dage efter Festdage samt efter calendar, nonas og idus, og de Dage, der varre mærkede ved flere offentlige Hylster, som dies Allienses.

særdeles Unledninger, f. Ex. sacrum novendiale paa Grund af overordentlige Phænomener. Festdagene kjende vi af fasti calendares, som indeholde en Fortegnelse derpaa, og hvorf Ovid i sine fasti har leveret en digterisk Bearbejdelse for de første 6 Maaneders. Blandt seriae stativæ nævnes her, som Exemplar, Lupercalia den 15de Februar, Vansfest, Matronalia og Marsfest den 1ste Marts, Megalesia, Cybeles Fest den 4de April, Parilia den 21de April, Bona Dea's Fest den 1ste Mai, Castor's og Pollux's Fest med transvectio equitum, det aarlige, høitidelige Niddertog den 15de Juli, Saturnalia, en Glædesfest, senere paa flere Dage, der begyndte den 19de December.

§ 24.

Lege.

Til den festlige Gudsdyrkelse hørte ogsaa Legene, der dels varre stati, som holdtes til bestemte Tider, dels extraordinarii, som holdtes ved enkelte Uelesheder efter Læster eller ved private Ligbegjængelser. Legene varre circenses, scenici og gladiatori. Som de vigtigste Lege nævnes her ludi Apollinares, circenses og scenici, listede i den 2den puniske Krig, ludi magni til Øre for Juppiter, bestaaende i en Procession, Offeringer og Lege (circenses). De ansees af Nogle for de samme som ludi Romani, der holdtes til Øre for Juppiter, Juno og Minerva. Fremdeles ludi Megalenses til Øre for magna mater paa hendes Fest Megalesia, først kun circenses, siden ogsaa scenici, ludi plebeii, voreselig circenses, ludi seculares, der holdtes hvert 100de (eller 110de) Mar og bestyredes af quindecimviri. De varre circenses og scenici.

Circenses varre af etruskisk Oprindelse (Liv. 1, 35). De holdtes i circi, lange og i den ene Ende afrundede Bygninger, af hvilke den øeldste og betydeligste var circus

maximus mellem Palatiner, og Aventinerbjerget, opført af Tarquinierne, siden udvidet af Cæsar og især forsljennet i Keisertiden. Omkring Banen løb en Mur, paa hvilс brede Overflade (podium) der var Tilstuerplads for de fornemste Personer. Ober denne hævede sig endnu 3 højere Næller af Tilstuerpladser. Mellem Muren og Rendebanen blev der paa Cæsars Tid anlagt en Canal (Euripus), fyldt med Vand, som dog siden atter blev tilkastet. Indgangen var i den ikke afdannede Ende af Bygningen. Paa begge Sider af Indgangen fandtes carceres eller Uslukker for Vognene, af hvilke 4 ad Gangen pleiede at høre omlap. Noget foran disse Uslukker løb parallelt med dem en med Kridt eller Kalk betegnet hvid Linie, hvorfra Kobet begyndte og hvorved det efter 7 Omløb endte. Circus var efter Langden delt i 2 Halvdeler ved spina, en lav Mur, prydet med Soler og Statuer og fra Augusts Tid med en egyptisk Obelisk. Ved begge Enden af spina fandtes metæ, brede Spiler, dobbelt saa høje som spina. Fra den første af disse begyndte Vognene deres Fart, paa hvilken det især gjaldt behændig at dreie om den metæ, som stod ved den modsatte Ende af spina. De circensiske Lege indlededes ved et festligt Optog (pompa) og bestode først i cursus equester, Weddelsb eller Weddefjørel med bigæ eller quadrigæ, siden ogsaa i certamen gymnicum, Grækernes τέρατον (quinquertium, nemlig saltus, cursus, lucta, pugillatus, discus), pugna pedestris et equestris, s. Ex. Troia, en Vaabenexercits til Hest, venationes*), Kampe mellem Dyr indbyrdes eller mellem Dyr og Mennesker, leiede eller dømte (i Keisertiden ad bestias damnati), naumachiae, Straefninger, først, saavidt vi vide, givne af Cæsar i en dertil grabet Sv paa campus Martius,

*). Disse holdtes tibligere paa circus, men senere i Amphitheatrene.

siden ogsaa i Amphitheatre og i egne dertil indrettede Bygninger, hvori Vandet inddlededes.

Scenici skulle være indførte Åar 364, da man for at bortvende en farlig Sygdom foranstaltede en Fest, hvortil Skuespillere og Dansere hentedes fra Etrurien (Liv. 7, 2). De holdtes i theatra : store halvrunde Bygninger, hvilс runde Del (cavea) var forsynet med terrasseformig opstigende Bænke, der ofte bare delte i flere Ussatser (præcinctiones) ved brede med Gæderne parallelløbende Gange og gjennemlaarne af Trapper, der som Radier i en Cirkel førte fra den ene Ussats til den anden (cunei). Den øvrige Del indebefattede den egentlige scena. Theatrene var uden Tag, men mod Sol og Mørk hente i Almindelighed udspændte Seil og Dækker; de opførtes af Træ og nedtages efter Brugen indtil Pompeius, der først byggede et Stentheater. Magistraterne (Edilerne og Praetorerne) hjalpte Stykkerne af Forfatteren og bekostede den pragtsulde Udstyrelse. Dictionen ledsagedes af Fløiten, og Skuespillerne (histrio-nes, comoedi, tragœdi, scenici, actores) bare i Almindelighed Master (personæ). For Entreen betaltes Intet.

Gladiatoriū (munera), ligeledes af etruskisk Oprindelse, skulle første Gang være givne Åar 264; de brugtes først ved Ligbegjængelser, siden ved Gjæstebud og som Folkeforlystelse, snart paa offentlig, snart paa privat Bekostning. Paa Slutningen af Republikens Tid gav Magistrater, navnlig Ediler, der vilde vinde Popularitet, ofte pragtsulde munera med mange Gladiatorer. De holdtes oprindelig paa Forum, senere i Amphitheatre eller ovale Skueplads med en Kampplads (arena) i Midten og omgivne med en Mur, der var podium; derover hævede sig Tilstuerbænke, asdelte ved præcinctiones og cunei ligesom paa Theatrene. Det eneste betydelige Amphitheater i Rom byggedes under Vespasian. Gladiatorerne var delte i familie. De var sædvanlig Slaver, Fanger, Forbrydere, undertiden ogsaa leiede

frie Folk (auctorati). Under en lanista undervistes de i egne Skoler (Iudi gladiatori) i at fægte med mange slags Vaabenarster, hvorf af de havde forskellige Navne, som Samnites med samnitisk Rustning, secutores, reliarii med et Fangenet, mirmillones, Thraces, essedarii, andabatæ. Først fægtede de med slæve Vaaben (rudes, arma lusoria) for at vise deres Færdighed (præludebant), siden brugtes arma decretoria. Den Overvundnes Skjægne afhæng af Folket (pollicem premere, vertere, recipe ferrum). Udsjente Gladiatorer fuldte af Folket en rufis til Tegn paa, at de var befriede fra Gladiatorernes sten. Gladiatorerne vare yderst raae og vilde af Sæder, og Slavnet bruges øste som Skjældssord. Mange, som vilde erhverve sig Magt eller udøve Boldshandlinger, underholdt eller leiede paa egen Velossning Gladiatorer. I Keisertiden vare store Gladiatorer kampe dels mellem Gladiatorerne indbyrdes dels mod vilde Dyr meget jevnlige.

§ 25.

Hellige Steder og Nedstaber.

Til Gudedyrkelsen vare egne Bygninger og Steder bestemte. Saadan ere templa, ædes sacræ, delubra, fana, sacella, ædiculæ, luci. Til Templet hørte væsentlig area, porticus, vestibulum, cella, statua*), ara, altaria**), vasa sacra, som thuribulum, acerra, pateræ, tripodes etc. Et Sted, som Lynilden havde truffet, blev indhegnet, indviet ved Øffringen

*) Efter en Beretning skulle Romerne i 170 Ær ikke have haft nogen Afskildning af Guderne.

**) Ara er egentlig ethvert opfislet Sted. Øste bruges ara om det mindre Altar foran Gudebilledet, altaria om det større Øfferaltar udenfor Templet.

af et toaarigt Haar (bidens) og anset for helligt (bidental, puteal)*). Til hellige Øjenstande høre ogsaa insulæ, og vittæ, Bind og Bændler, hvormed Præstens Hoved, Alteret og Øfferdyret omvandles, og verbenæ, hellige Urter og Løv, som bruges af Præsten ved Øffringen og af Fetialerne. Alt hvad der tilhørte Guderne eller stod i nær Beröring med Religionen, indviedes høitideligt under Øffer og Bon. Tempelindvielse (dedicatio) foretages sædvanlig af Consuler eller af egne dertil valgte Duumvirer, der ofte bestode af dem, som havde lovet Templets Opførelse.

§ 26.

Tidsinddeling.

I noie Forbindelse med Religionsvæsenet og Festdagene stod Tidsinddelingen, som dersor ogsaa var betroet til Pontifexenes Omhu.

Nomulus's Ær skal have haft 10 Maaneder og begyndte med Mars. Mars, Mai, Juli (Quintilis) og October skulle have haft 31, de øvrige Maaneder 30 Dage, det hele Ær altsaa 304**). Andre antage, at Nomulus's Ær var et Solaar med ubestemt Dageantal i hver Maaned.

Numas Ær (efter Lucius Tarquinius Priscus's Ær) var et Maaneaar, bestaaende af 12 Maaneder, hvorf Januar og Februar vare de sidste. Dette Ær udgjorde 355 Dage og var et bundet Maaneaar o: et saadant, hvori der

*) Af saadan gaves der i Rom 2 paa Forum, puteal Libonis og puteal Navianum.

**) Efter Niebuhr udgjorde 6 saadanne Ær eller 1824 Dage, der paa én Dag nær svarede til 5 Solaar paa 365 Dage, et stort Ær eller lustrum, det Afsnit, hvorefter det borgerslige Ærs Begrundelse faldt i Solaarets.

maatte tages Hensyn til Solen; thi der bare mange Fester, som hørte til bestemte Dage og tillige maatte indtrefse paa en bestemt Maaned, s. Ex. Cerealia, Parilia, hvori efter Sagnet Rom var anlagt. Paa denne Ubequemmelighed maatte der raaedes Bod ved Indskyddelser. En saadan synes nærmere at være fastsat i den saakaldte Decembiraar (450), i det man hvert andet Aar indstjod en kort Maaned paa 22 eller 23 Dage. Denne Skudmaaned (*mensis intercalaris*) indsattes mod Maarets Slutning, nemlig efter den 23de Februar, og efter den kom de 5 sidste Dage af Februar (*). Kundskaben om denne Anordning opbevaredes af pontifex maximus, men siden opstod af Uvidenhed og Uredelighed (som for at fortænge Magistraturer eller Forpagtninger) en stor Forvirring, som foranledigede Julius Cæsars Anordning af Aaret. Paa hans Tid var nemlig Tidsinddelingen i en saadan Uorden, at han Aar 46 *Cannus confusionis*, et Skudaar, der fuldte 445 Dage) besluttede ved Astronomen Sosigenes's, Hjælp at foretage en Forandring. Han indførte nu det ægyptiske Solaar, og til 3 Aar paa 365 Dage føjede han et fjerde paa 366. Skuddagen satte Cæsar mellem a. d. VII et VI *calendas Martias* og bencænede den a. d. bissextum cal. Mart., men kort efter Cæsars

*) Ideler har bemærket, at denne i Decembiraaret fastsatte Indskydelse af 90 Dage i 8 Aar fører til Grekernes Octaeterier. Efter Niebuhr bragtes Maaneaaret i Overensstemmelse med Solaaret derved, at man i 22 Aar 10 Gange, altsaa i 110 Aar 50 Gange indstjod en Maaned, overlende af 22 og 23 Dage. Ved den 50de Intercalation blev for nsiagtigt at naae Solaaret istedenfor en Maaned paa 23 Dage en paa 22 intercaleret, og for at hænde den 50de Gang blev hver Intercalation betegnet med en Nagles Indslagnings. Et Tidsrum af 110 Aar hed et *sæculum* og indeholdt 22 Lustrer, som var det Affnit, hvor det tamaanedlige og tolvmaanedlige Aar og Solaaret kom tilbage til samme Begeyndelsesdag.

Død indsb etter en Feil, idet man intercalerede et Aar for tidlig, og saaledes vedblev man i 36 Aar. August rettede Feilen, og nu ful *Sextilis* Navnet August og *Quintilis* Julius, fordi Julius Cæsar var født i denne Maaned.

Maaneden deles ved idus i to ulige Dele, idet idus i Marts, Mai, Juli og October falder paa den 15de, i de øvrige Maaneder paa den 13de. Ottende Dagen før idus kaldtes nonæ Fester den romerske Stik ved Tidsintervallet at tælle den Dag med, fra hvilken man regner tilbage). Den første i hver Maaned faldes *calendæ* (Kal.). Ved Datering talte man, som beskændt, tilbage fra den følgende Termin, idet man s. Ex. kaldte den 31te Januar *pridie calendas Februarias*, den 30te *antedictum calendas Februarias* (a. d. III. Kal. Febr.), og saaledes overalt.

Den romerske Uge indbefattede 8 Dage (*), indtil med den christelige Religion de 7 Dages Uge indførtes. Dagen inddelte Mønerne i 12 Timer, forskellige efter Dagens Længde, og ligesledes Natten. 3 Nattetimer udgjorde en *vigilia*. Til at ange Tiden betjente man sig dels af Soluhre (*horologia solaria* **), dels af Vanduhre (*clepsydræ*).

*) Nundinæ : de Dage, da Landmændene kom til Byen for at høbe og sælge. De var oprindelig dies nefasti, men blev senest fasti.

**) Soluhre skulle først være indførte i Rom omrent paa samme Tid som Krigen med Pyrrhus (det angives forskelligt), Vanduhre endnu senere.

Det borgelige og private Liv.

§ 1.

Familie- og Husliv, Opdragelse og Undervisning.

Om Mægtelab, Skilsmisse, den faderlige Myndighed og Urveret er talt i det Foregaaende. Fruentimmers Liv forandredes efterhaanden fra den oprindelige Simpleshed og Huslighed. Ulyk til Pragt tiltog, og paa den anden puniske Krigs Tid sogte Tribunen Oppius ved en Lov at indskrænke deres Overdaadighed. De besøgte ofte de offentlige Skuespil i Rom og var i det Hele fjernede fra de græske Fruentimmers Indgetogenhed. Den romerske Husmoder (matrona) indtog fra de ældste Tider en afgtet Stilling i Familien. Drengenes Opdragelse havde et praktisk, især politisk Formaal. En vigtig Del deraf udgjorde i de ældre Tider Undervisning i de 12 Tablers Love og legemlige, nавnlig militaire Øvelser. I den senere Tid var Undervisningen til dels indrettet paa græst Bis. Børnene kom, efterat de havde lært de første Elementer, som Lesning, Skrivning og Regning, enten hjemme eller i Elementarskoler hos en grammatiska under Opsigt af en Slave (comes, paedagogus), i Grammatikernes Skoler, hvor de læste Nationaldigtere og Tabere og lerte Græsk. Efter at have taget toga virilis*) stræbte de at danne sig til deres tilkommende Bestemmelse, ofte under Vejledning af udmærkede Mænd, til hvem de af deres Fædre eller Mærmeste var anbefaede, ved skriftlige og mundtlige Øvelser

*) En højtidelig Act, som foretages paa Forum, hvorved toga praetexta ombyttes med toga virilis eller pura til Tegn paa Indtrædelse i den mandlige Alder og Overgangen til et friere Liv. I hvilken Alder det står, er ikke ganske afgjort. I Almindelighed antages Slutningen af det 15de År. Andre mene, at det beroede paa Faderens Godbevindende.

hos Lærenerne i Talerkonsten (rhetores, declamatio), ved opmærksom Tilstedeværelse under offentlige Forhandlinger, tidlig Deltagelse i Krigstjeneste o. s. v. Ogsaa fortsatte de deres Legemsøvelser ved Deltagelse i Legene paa campus Martius. Mange besøgte ogsaa de græske Stæder, især Athen, for at studere under de berømteste Philosopher. I Keisertiden finde vi først i italienske Stæder, senere endog i Provinserne offentlige Skoler og af Staten lønnede Lærere.

§ 2.

Navne.

Af de 3 Navne som Rømerne i Almindelighed brugte, betegner det første (prænomen), f. Ex. Marcus, Caius, den enkelte Person, det andet (nomen), som Tullius, Julius, hans gens, det tredje (cognomen), f. Ex. Cicer, Cæsar, Scipio, hans Familie eller slægts, dog ogsaa undertiden tiliggemed et nærmere Familienavn, som P. Cornelius Scipio Nasica. Undertiden bruges et fjerde Navn, som foranledigedes ved beromite Handlinger eller ved Adoption, hvorved man foruden Adoptivfaderens hele Navn beholdt sit nomen med Endelsen anus, eller ved andre Omstændigheder, idet f. Ex. et oprindelig personligt Tilnavn undertiden forblev i Familien, som P. Cornelius Scipio Africanus Emilianus minor, M. Porcius Cato Censorius Sapiens, P. Licinius Crassus Mucianus Dives. Døttrene kaldtes ved Faderens Slægtsnavn, som Mucia, Livia, Cornelia, Tullia. De adskilles ved maior og minor, eller, naar de var flere, ved Tal som Quarta, Quinta eller Quartilla, Quintilla, hvilket da i Familien blev deres sædvanlige Navn. Hvorledes Fingivne benævnedes, see Pag. 38 Slaverne havde i Neglen kun ét Navn, oprindelig dannet af Herrens Navn med Endelsen por

(puer), s. Ex. Lucipor, Marcipor, Quintipor, siden ved det vorende Slavetal benævnedes de paa mangelags Maader.

§ 3.

Mæringssvært.

Om der end allerede tidlig blev drevet nogen Handel, hvorom Anlægget af Ostia og den første Handelstractat med Carthaginierne synes at vidne, saa var dog Landvoesen og Duegavl den vigtigste og mest anseelige Mæringsskilde, og Indkomsterne af Landeindomme (fructus) den væsentligste Mæringssvei for Senatorerne, der hverken som Handelsmaænd kunde besatte sig med quæstus eller leve som Forpagtere af Statsindtægterne eller Entrepreneurer for de store Leverancer eller offentlige Arbeider. Men Landeindommene var i Almindelighed høist ulige fordele, og i Republikens senere Dage astog den frie Bondesland, hvorfra mange blev Forpagtere eller Fæstere (coloni) paa de Riges Ejendomme, medens andre strømmede til Rom, hvor de fandt Mæring ved Kornuddeling og Besittelser, og Landet blev for en stor Del dyrket ved Slaver. Ogsaa Varehandel i større Udstrekning især med Provindernes Producter (mercatura) og Pengespeculationer (negotialio) var vigtige Mæringssvært. Pengesumsætninger og Udbetalinger stede for en stor Del ved argentarii eller mensarrii, der drevet betydelige Vepeler- og Banquier-Forretninger med egne og Andres Midler.

* Negotiatores var Capitalister, der anbragte deres Penge i Provindserne, mercatores Kjøbmænd, der sædvanlig fore med deres egne Skibe og bragte Handelsvarer. De sidste var ikke meget agtede af Romerne, hvilket i endnu højere Grad gjaldt om Kræmmere, Detailhandlere og Haandværkere.

Bed den Massé af Rigdom, der fra alle Kanter strømmede sammen til Rom, steg Ødselhed og Overdaadighed i Republikens senere Tider til en høj Grad, der viste sig saavel i det høstlige Livs Pragt og Luxus som i store Penges- og Kornuddelinger, offentlige Maaltider og Skuespil.

§ 4.

Mønt.

De tidligste prægede Mønter (æs signatum, pecunia, numus) var af Brons (æs). Servius Tullius skal først have møntet Penge. Senere henhørte dette som andre Finansanliggender under Senatet og besørgetes af Duestorerne, siden af triumviri monetales (Illi viri AAAFF). En as var oprindelig ensbetydende med libre, et Pund (omrent 21 Kød dansk Wegt), og delt i 12 unciae, hvorfra sextans var 2, quadrans 3, triens 4, quincunx 5, semis eller semissis 6, septunx 7, bes 8, dodrans 9, dextans 8, decunx 10, deunx 11. Dog varer adskillige af disse blot Negningsmønter og ikke virkelig udprægede.

Af større Mønter haves decussis, 10 asses, tripontius 3, dupondius 2. De ældste asses var altsaa asses librales (æs grave), men de undergik siden forskellige Reductioner, hvorved de gradevis sank ned, saa at de til sidst kun blev $\frac{1}{2}$ uncia Købber.

År 269 blev Sølv først møntet. Sølvmønter var denarius (bigatus *), quadrigalus, der først udgjorde 10, senere 16 asses undtagen ved Soldaterlønningen, hvorfedt den gamle Møntsod blev staende. Quinarius var 5, senere 8 asses, se-

* Disse Mønter havde sædvanlig en bigæs eller tohjulet Vogn med 2 Heste for til Præg.
Romerske Antiquiteter. 3. Opf.

sterius 2½, senere 4 asses. Mørket var IIS eller HS. — Gulddenarier (aurei=25 Sølvdenarier, i Kejsertiden solidi) prægedes først År 207. — Store Summer regnedes mest efter asses eller sestertii. Flere tusinde Sestertii betegnes ved sestertia, hvilket Ord ikke bruges i Singularis. Udgjorde Summen 10 Gange 100,000 eller Mere, brugte man sestertium i Singularis, hvortil man høiede Taladverbier med Underskriftsaelse af Begrebet: Hundretusinde, f. Ex. decies sestertium, egentl. decies centena milia sestertium o: sestertiorum. Dette sestertium kan dog declineres, f. Ex. Bononiensi coloniae subventum est centies sestertii largitione (Tac. Ann. 12, 58) o: med en Gave af 10,000,000 sestertii.

§ 5.

Maal.

Bed Længdemaal udgør pes (130,66 Pariser-Linier) Enheden. Denne udgjorde 4 palmæ (Haandsbredder), 12 pollices (Tommelfingersbredder), 16 digitii (Fingersbredder), men blev ogsaa som et Hele (as) delt i 12 lige Dele (unciae). Cubitus eller cubitum, en Aten, var 1½ pes, passus 5 pedes. 125 passus udgjorde et stadium, 8 stadia (1000 passus) en miliarium.

Flademaal var iugerum, 240 Fod i Længden og 120 Fod i Bredden.

Maal for tørre og flydende Varer var culeus, som indebefattede 20 amphoræ. En amphora eller quadrantal var 2 urnæ, 8 congia, 48 sextarii. En sextarius var 12 cyathi. Amphora, urna, congius, sextarius og cyathus brugtes ogsaa om flydende Ware. Modius o: ¼ amphora eller quadrantal brugtes især om Kornvare. 6 modii udgjorde en medimnus.

§ 6.

Slavernes*) Forretninger.

Slavernes Antal var i Republikens senere Tider overordentlig stort saavel i de Riges Huse som paa deres uhyre Landeiendomme (latifundia), der alene dyrkedes ved Slaver. De deltes i familia rustica, der besorgede Arbeidet paa Landet, og urbana, som højste Herren i Byen og i samme Hensigt fulgte ham paa Landet. De bare enten mancipia, fæbte, eller vernæ, hjemmesøgte ved Slavernes contubernium, og inddeltes i decuriae. De benævnedes efter deres Forretninger. I familia urbana ere de vigtigste: dispensatores, Forvaltere og Negeskabeførere, cellarii eller promi, Opsynsmænd over cella penaria og vinaria, atrienses, cubicularii, ostiarii eller ianitores, Opsynsmænd over enkelte Dele af Huset, lecticarii, Porteurer, nomenclatores, som i Republikens Tid underrettede Embedssøgerne (in prensando) om de simplicere Borgeres Navne, pedisequi, Folgesvende, tabellarii, Brevdragere, endvidere Tasselflaver, som coqui, pistores, prægustatores, pincernæ, triclinarii, a cyatho v. potionē, Paalkædninge- og Betjeningsflaver, som vestiarii, ab ornamentiis, tonsores, balneatores, medici, chirurgi**), videre servi litterati, som librarii eller scribæ, Bogafstrivere og Secretairer, notarii, Hurtigstrivere, anagnostæ eller lectores, Forelæsere, ab epistolis, a

*) Der er i det følgaaende tale om deres Stilling i Samfundet. Her tales blot om deres Inddelinger og Forretninger. Foruden de private Slaver gaves ogsaa servi publici, især bestaaende af Krigsfanger, men ogsaa fæchte Slaver, der underholdtes af Staten og varer Magistrats- eller Tempeltjenere eller varer ansatte ved offentlige Bygninger og Hulæg.

**) Regelonsten kom sent til Rom (Archagatus År 219) og udevedes som Profession næsten ubeklædte af Fremmede.

bibliotheca, musikalske Slaver, som symphoniaci etc. I familia rustica ere de vigtigste: villici, Uvlakarle, aratores, venatores, bubulci, fremdeles Opsynsmænd over Haven og Gartnerie, topiarii, viridarii, vinitores, olitores. De Slaver, som forettede det laveste Arbeide, kaldtes mediastini. De fandtes baade i familia urbana og rustica.

§ 7.

Bestjættigelser. Meiser.

De rige og ansætte Romere modtoge om Morgenens Besøg og Oppartning (salutatio) af deres Venner og Clienter. Omstrent ved tredie Time begyndte Forretningslivet paa Torvet, ved Domstolene og i Senatet. Efter tilendebragte Forretninger optoges Tiden til dels af Maaltiderne, Spadsering, Legemøbler, hvori ogsaa ansætte Mænd toge Del, især Boldspil enten med pila, en lille, eller follis, en stor, men let Boldt, og alle Slags Hazard- og Brætspil (alea, tali, tesseræ, venus, canis, ludus calculatorum eller latrunculorum og duodecim scriptorum). Før coena, i Almindelighed omstrent ved den 8de Time, brugte man gjerne Bad. — Et almindeligt Befordringsmiddel til Landreiser var lectica, et Slags Væreseng eller Portchaise, haaret af Slaver (lecticarii). Den synes paa Plautus's Tider endnu ikke kendt, men paa Ciceros Tid var den almindelig og blev siden ogsaa brugt til Befordring i Byen. Sjeldent bruges i Byen Vogne. Fruentimmerne kjørte ved visse Lejligheder (Liv. 5, 21) i carpenta, bedækkede tojhulede Stadsvogne, og pilenta, fajhulede Vogne, men dette indstrekkes ved den oppisste Lov (under den 2den puniske Krig), som dog siden ophevedes. Paa Meiser bruges dels tojhulede Vogne; som cisium og essendum, en Art lette Vogne, oprindelig belgiske og britanniske Stridsvogne, dels fajhulede, som rheda, en sværere Meis-

sevogn. Dyrene, som trak ved et paa Vognstangen fastgjort Nag, der laae dem over Nakken, bare Heste og Mulesler. Man benyttede i Almindelighed Gjæstevenslaber og Forbindelser; den reisende Embedsmand modtoges offentlig paa Statens Begne, og Vortshusene (cauponæ, tabernæ deversoriaræ) synes derfor i Almindelighed at have været af en simpelere Bestaffenhed. Om Postvæsen til Afbenyttelse af Private var der ikke Tale i Oldtiden. Derimod finde vi i Kejsertiden et til offentlige Niemed anordnet Postvæsen (cursus publicus), som bestod deri, at der paa Hovedveiene i bestemte Afstande var indrettet mutationes o: Skiftesteder og mansiones o: Mattequarter for Courererne.

§ 8.

Skrift. Skrivematerialier. Bøger. Biblioteker.

Det romerske Alphabet er saant af Grækerne*). Orthographien varlede længe, hvorom ogsaa de gamle Monter og Inscriptioner vidne. Materien, hvorpaa man indskrev Love, Tractater eller slige Optegnelser, var oprindelig Sten, Marts og andre Metaller eller Træ (album, tabulæ); ogsaa brugtes tidlig Barken af visse Træer og Lærred (libri linteii), siden i Almindelighed den fine Bast af Papyrusplanten (charta papyracea), hvis smalle Strimler sammenlimedes, og Pergament (membranæ) eller Tabler (tabellæ, pugillares), overtrukne med Vor. Paa disse skrev man med stilus, der paa den ene Side var spids til Skrivning, paa den anden flat til Udslettelse. Paa Papir eller Pergament skrev man med calamus, en Art Nor, især fra Egypten eller Gnidus, med en Art Blæk eller Tusch (atramentum), og i Neglen fun paa den ene Side af

*) Efter Sagnet blev Bogstavskriften bragt til Italien med Evander.

Papiret. Den ældste Form for Bøger er volumen, hvorved Bladene sammenlimedes og vikleses om Træ- eller Bencylindre. Dog kendte man ogsaa Quadratformen (codices), som især anvendtes til Negnskabsbøger. Ved Bogaffskrivere (scribæ, librarii) mangfoldiggjordes Bøgerne. Breve skrives paa tynde Trætabler, overtrukne med Vos. Disse lagdes sammen, bandtes, og Baandet forsegledes (obsignare) med Vos. Boghandlere (bibliopolæ) finde vi mod Slutningen af Republikken. Hos Horats omtales Brødrene Sosii. Edilene, som havde Opsigt med de offentlige Fæligheder og Lege, ksbte Stykkerne af Forfatterne; isvrigt ere os Intet bekjendt om Forfatterhonorar. Det første Privathandelsbibliothek, som omtales i Rom, er L. Aemilius Paullus's. Siden bragte Sulla fra Athen og Lucullus fra Afien Bøger til Rom, og lidt efter lidt blev det Skit, at et Bibliotheksverrelse fandtes i elhvert større Hus i Rom. Blandt offentlige Bogsamlinger nævnes Asinius Pollios og Augusts ved den palatiniske Apols Tempel. Siden kom der endnu flere til, f. Ex. det af Trajan anlagte, siden til Diocletians thermæ forflyttede bibliotheca Ulpiana.

§ 9.

Bøger og Bade.

Efter den anden puniske Krig begyndte den bestandig tilstængende Pragtslyst ogsaa at vise sig i Bøgelenes Indretning og tiltog mod Slutningen af Republikens Tid i en uhyre Grad. Huse i Byen og Villaerne varer yderst pragtfuldty byggede og indeholdt en Mængde kostbart forzirede Bærelser med prægtige Seiler af Marmor (centen hvidt, som parist, pentelisk, hymettisk, eller broget, som numidisk, phrygisk, laconisk), Malerier, Sta-

tuer, kostelige Pepper og smagfuldt Bohavle, som Borde af kostbart Træ (citrus), Kar af Selv eller corinthisk Græs, Bassér, Gandelabrer etc. Blandt det væsentligste*) som hørte til et stort romersk Privathus**), nævne vi *vestibulum*, en Plads, som indesluttedes af Hovedbygningen og de 2 til Veien eller Gaden stodende Fløje af Huset, *ostium* eller *ianua*, Dør eller Indgang i Midten af Huset. Dertil hører limen *inferum* og *superum*, postes, fores og valvæ, som lukkedes med en Glaa (sera, repagulum, pessulus, obex). Døren bevogtedes af en Slave, *ianitor* eller *ostiarius*. *Atrium* antages af Nogle for det Samme som *cavum ædium* eller det indre Gaardrum, men sandsynlig er det den forreste, ved Indgangen nærmeste og største bedækkede Gal i Huset***). I den stod *lectus genialis*, *imagines* og *Værernes Altar*. *Cavum ædium* eller *cavædium* var den indre Gaard. I dens Midte var et ubedækket Rum, *impluvium*, indesluttet af bedækkede Gange. Midt i *impluvium* var en Eisterne. Langere bag ved *cavum ædium* laae etter en fri Plads, omgivet af Buegange, *peristylium*. Den var prydet med Træer, Buske og Blomster (viridarium). De andre Bærelser og Sovelamre kaldtes *cubicula*; *triclinia* var Spisebærelser, *osci* større Sale, *exedrae* Selstabbsbærelser, efter Nogles Menning ubedækkede ligesom *exedrae* i Gymnasierne o: halvrunde Udvidelser af Stilegange med Sæder, *coenacula*, Bærelser i 2det Stokværl. — Gulvet var i ældre Tider stam-

*) Om det romerske Hus's Indretning ere Meningerne meget delte. Fra de mindre Huse, som ere udgravede i Herculaneum og Pompeji, kan ikke altid gøres sikre Slutninger om de store romerske Boliger.

**) Ved insulæ forstod man isolerede, ofte store Etager høje Bygninger, der sædvanlig bortleides og beboedes af simplicere Folk.

***) Ogsaa Templerne havde deres *atria*.

pet, *pavimentum*, men belægdes tidligt med Sten, *pavimentum sectile*, tablet, sammensat af Småstykker Marmor af forskellige Farver eller af brændt Ler (*opus testaceum*) i Firkanter eller Polygoner; endelig brugtes Malerier i Mosaik af Marmor- eller Glassflister (*opus* eller *emblema tessellatum, vermiculatum, opus musivum*). Øgsaa paa de tavlede Loftet (*laquearia, lacunaria*) anvendtes megen Omhu. De forgyltes og prydedes med Elfenben og Billedhuggerarbeide. Lyssabningerne i Muren (*fenestræ*), som lufkedes ved Træflodder, blev forst i Keisertiden forsynede med Marienglas, gjennemsiglig Sten (*lapis specularis*) og andet Glas. I de Stores Palladser fandtes kostbare svære Pepper (*caulæa, vela*), som brugtes til at decorere Værelserne og ofte tjente ifredenfor Øre*). For Værelsernes Varme sørgetes paa forskellige Maader, dog uden egentlige Dvne. *Cubicula* og *triclinia* til Winterophold anlagdes paa Solssiden; ogsaa brugtes en Art Kaminer og Kulbeckener; i de senere Tider varer tæt ved Værelserne smaa Rum, der opvarmedes ved *hypocausta* og gjennem en Uabning lode Varmen strømme ud i Værelserne. Til Belysning tjente i de ældre Tider Lys af Talg eller Vor (*candelæ sebaceæ* og *cereæ*). Siden brugtes mere Lamper (*lucernæ*), hvorfra endnu haves saare mange af de forskelligste Former dels af *Terra cotta* dels af Bronze. De hang dels i Kjæder ved Loftet, dels bares de af Candelabrer.

Romerne brugte hyppige Bade. I de ældre Tider badede man sig hjemme. Siden (efter den første puniske Krig) blev

* Øgsaa paa Theatrene brugtes i det Mindste fra Ciceros *Ad Tepper* (*causa*), som under Styrets laae paa Gulvet, men ved Styrets Slutning blevet trukne ivetret og dækkede Scenen.

offentlige Bade almindelige. Disse varer i Begyndelsen simple, men siden indrettedes de paa en bequemmere og pragtfuldere Maade. Disse Bades Indretning hænde vi af Beskrivelser og Lebninger f. Gr. af Titus's, Caracallas og Diocletians pragtfulde thermæ og de pompeianske Bade. Badene varer sædvanlig omgivne af en fri Plads, hvor der fandtes en porticus og en exedra eller en Plads med Bænke. Det første Værelse i Badehuset var et apodyterium eller Aftakningsværelse. Derfra kom man til frigidarium, et Værelse til koldt Bad med et eller flere Bassins (*piscinæ*), til dels store til Svømming, undertiden fyldte med lunkent Vand. Tepidarium var et opvarmet Værelse, hvori man salvede sig. Caldarium (*sudatio*) var den hede Badestue, som opvarmedes ved Varmeapparater under Gulvet (*hypocausta*) og derfra ledede Rør. I denne fandtes Laconicum, et Apparat til at forhøje Varmegraden, alveus, det hede Vandbad, hvor de Badende sad, labrum, et Bassin med koldt Vand til Afkjøling. De Badende blev rebne og gnedne med Børster (*strigiles*), og deres Lemmer blevet bearbeidede af Badsjeneren. Badene blevet bestandig pragtfuldere og forsynede med Midler til assidig Nydelse. Øgsaa Pladsen til Legemssvælser anbragtes. Alle Slags Kunstsnydelser og Forelæsning af Digte fandt Sted i Thermerne, det ogsaa blevet Samlingspladser for Rhetorer og Philosopher ligesom Gymnasterne i Grækenland.

Romerne elskede Landlivet og opholdt sig gjerne i deres villæ. De, som ikke kunde fjerne sig ofte fra Byen, havde i dens Nærhed Parker (*horti*) eller villæ suburbanæ. Med den tiltagende Pragtlyst blevet de Riges Landsteder kostbart udstyrede med Bibliotheler og Museer, Sølegange, store Badeanstalter, Haver, Øvelsespladser (*palæstræ*), Fiskedamme, Dyrehaver (*villa urbana*). De egentlige Deconomibygninger (*villa rustica*) havde to Afdelinger eller Gaarde (*cohortes, chortes*) og indbefattede Boliger for *villicus*, *Magnabørsføreren* og *Gla-*

verne, endvidere Staldbygninger, Bader, Frugtkamre, vivaria eller Rum til at opbevare og fede levende Dyr, s. Ex. Fugle (Caviaria) til Herrens Bord eller til Forhandling.

§ 10.

Klædning.

Til Klædningen hørte en tunica, Underklædning af Uld, snæver og i Almindelighed uden Ørmer eller med sorte Ørmer; den naade omkrent til Kneet. En lang og med lange Ørmer forsynet tunica, tunica manicata, ansæes som et Tegn paa Forfængelighed eller Blodagtighed (Cic. orat. in Cat. 2, 10). Senatorerne bare tunica laticlavia med en bred, Midderne angusticlavia med en smal Stribe. Ved Triumpher bruges tunica palmata. Under Tunicaen bares sædvanlig endnu en Underklædning, tunica interior (subucula især om den mandlige Klædning). Over Tunicaen bares, naar man gik ud, toga, de romerske Borgeres Nationaldragt i Fredstid (togati), en Kappe, der var ulden og bestod af et eneste Stykke af halvrund Form, saaledes fastet om, at den høire Arm tildels var fri, den venstre tilhyllet, og paa denne Side dannedes sinus, en Fold eller Huling paa Brysset. Togaen var hvid, alba, med Uldens naturlige Farve, hos Candidater candida med en Tilsetning af Kridt. I Sorg gik man med toga pulla; Anklagede bare toga sordida (vestem mutare). Unge Piger og Drenge gik med toga praetexta (etruscisk af Oprindelse Liv. 1, 8) med en Purpurstrib (limbus); denne bares ogsaa af de høiere Øbrig-hedspersoner. Triumpherende Seirherrer bare en toga picta. Den almindelige Krigsklædning hed sagum, en Væbnenkjole, der gik til Kneerne, Hærførernes paludamentum, en Regns eller Reiskappe pånula. I Keisertiden bare Mange istedenfor toga en Kappe, der kaldtes lacerna, undertiden med en Hætte, eu-

cullus. Fodbedækninger var soleæ, Sandaler fastbundne med Snorer, som især bruges i det huslige Liv eller overhovedet hvor man ikke bar Togaen, og calcei, Skoe i det offentlige Liv og til toga. Disse indsluttede hele Foden. Calcei senatorii fastbandtes ved 4 Snørerremme og bare prydede med en lunula, en Halvmaane af Elphben. Hovedbedækning (pileus, petasus) bares i Almindelighed kun i slet Veir og paa Reiser. En almindelig Prydelse var Ringe, annuli, som Senatorer og Riddere bare af Guld. Ringene var i de senere Tider ofte smykkede med kostbare Stene med indskaaret eller ophevet Urbeide (gemmæ). Hovedhaar og Skjæg lode de ældste Nomere vores frit; først senere (efter år 300) opstod den fra Grækerne laante Skif at afflyøre eller afflippe Skjæget*) og salve, kruse eller kunstigt ordne Haaret. Unge Studsere gik dog paa Ciceros Tid undertiden med langt Skjæg (bene barbati. Cic. in Cat. 2, 10). Ellers hørte langt Skjæg (barba promissa) i de høiere Stender til Sørgedragten (sordidatorum habitus, squalor). — Blandt Fruentimmerklæder mærkes stola, en lang tunica med Ørmer, og over den palla, en Overtunica eller en Kaabe, svarende til Mændenes toga. Ogsaa Fruentimmerklæderne var oprindelig hvide, siden ogsaa farvede med ægte og uægte Purpur, enten ensfarvede eller brogede, trykkede eller væredes. Paa de senere Tider herskede stor Overdaadighed (Lex Oppia mod quindelig Overdaad 215). Sminke (sucus) og alle Slags Skønhedsmidler blev almindelige. — De ældste Klæder var af uldent Tø; Linned var først i Republikens senere Dage almindeligt (carbasus, byssus, sindon). I Keisertiden bruges af de Rigere ogsaa Klæder af Hals- eller Helsilke (serica, bombycina vestis). Uldklædernes Mensning foretages ikke i

*) Dette gjordes enten hjemme af Slaver eller i konstrinæ, hvor tilslige Haaret klippedes, og Negle renseedes.

Husene, men ved Valkere (fullones), der vadskede, glittede og pressede dem.

§ 11.

Maaltider.

Ogsaa i Nøringsmidler herskede oprindelig en stor Simpelhed. Som en almindelig Spise i den ældste Tid nævnes en Art Grød eller Vælling (puls), desuden Grønsager (olera); Kjødspiser brugtes mest ved Offermaaltider og Højtideligheder. Siden, især efter Krigene i Afien, blev Luxus ogsaa i denne Henseende almindelig, og ved mange Love sagte Staten forgjæves at indskrænke de kostbare Maaltider, hvortil hele den bekjendte Verden maatte levere de udsgættede Producter. Vin*), dels italiensk, som Massiler, Falerner og Cæcuber, dels græsk, som Chier og Lesbiervin, var i den ældre Tid sjeldent; siden blev den drukket blandet med Vand, som enten var afkjølet med Sne eller opvarmet. En anden yndet Drif var mulsum (οὐρόπουλος), en Art Honningvin. Den første Spise, som nødes om Morgen, kaldtes ientaculum. Efter prandium, et let Maaltid mod Middag, dog ofte med varme Spiser, kom coena ved den 9de Time, om Vinteren noget sildigere; dog begyndte yppige Maaltider ofte tidligere (coenare, potare de die, convivia tempestiva) og forsatte til langt ud paa Natten. Dette Maaltid bestod af Forret (gustatio eller promulsis), Hovedret (caput coenæ, bestaende af flere servula, Kjødretter og Fisk) og Desert af Frugter og Rager (mensæ secundæ, bellaria). Man laaet tilbords (accubare) paa Bordsgenge (lecti), der sædvanlig bare 3 (summus, medius, den mest ansete Plads, imus, den ringeste Plads, hvor

*) Binen afgjæredt i cella vinaria i dolia, rummelige Fadé først af ker, siden af Træ; derfra afstappedes den paa amphoræ og cadi, som propedes og forseglesedes med Gips eller Beg og henlagdes i apotheca. For Brugen maatte den klares (dessecare, liquare).

Bælten befandt sig) omkring et Bord (triclinium). Bordsgene var bedækkede med Hynder (tori) og ved festlige Leiligheder ofte med prægtige Tæpper (stragulæ vestes). Paa hver var der Plads til 3 Personer. Gaffel og Kniv bruges ikke, men undertiden en Slags Ske. Borddug kom først sent i Brug. Derimod brugtes Servietter, (mappæ), som Gjæsterne ofte selv medbragte.

Drikkesug (comissationes) varede ofte til langt ud paa Malten og varer paa de senere Tider indrettede paa græst Bis. Til at forestaae Gildet valgtes en arbiter bibendi, magister eller rex convivii. Gjæsterne bekransede sig med Blomster og Myrter. Ved Bordet underholdtes man med Musik af symphoniaci og Dans eller i mere dannede Kredse ved Forelesning af Oplæsere (acroama).

§ 12.

Birbegjængelser.

Romerne havde ligesom de fleste Nationer egne Ceremonier og Skikke ved Dødsfald og Begravelsesceremonier. Deres Omhu ved Begravelserne stod i nære Forhold til den religiøse Tro om Dilstanden efter Døden og ansaaes for en Pligt, man skyldte den Afsødte (iusta facere). De nærmeste Slægtninge trykkede den Afsødtes Hine til og udraabte hans Navn (conclamare). Det Enkelte ved Forberedelsen til en Begravelse besørgedes af libilinarii*). Liget blev først salvet og vadsket; derpaa iførtes det Ligdragten (en toga, ved Magistrater prætexta) og sillede officielt til Skue; foran Lighuset flettes en Cypres. Til de

*) Disse havde deres Navn af Venus Libitina's Tempel, hvor man anmeldte Dødsfald og bestillede Alt, hvad der hørte til Begravelsen.

Niges og Fornemmes højtidelige Ligbegjængelse (funus, pompa, exequiae), især naar Lege vare forbundne dermed, indbødtes Folk ved en præco. Ligtoget, som ordnedes af designatores, Be- demænd, aabnedes af Musikkor og Klagekoner (præsticæ), som sang Sørgesange (næniæ) til Fløitens Toner. Til Toget sluttede sig undertiden endog Miner, af hvilke En esterlignede den Afsødtes Person. Den Afsødtes Insignier bares foran, ligesaa hans imagines paa Ansiglet af Personer, der vare udklædte som de, der skulde forestilles. Liget bares paa en lectica; hele Folget var i Sørgeklæder. Paa Torvet standede man; den nærmeste Sloegtning besteg Talerstolen og holdt en laudatio. Ifølge Liv. 5, 50 fil ogsaa Fruentimmerne efter Gallerkrigen Met til en laudatio efter Døden, men dette synes meget sjeldent og først sent at have været benyttet. I Neglen kunde Ingen begraves i Byen. Baade Begravelse (sepelire, humare, at jorde) og Brænding (cremare) var brugelig. De Fornemme havde egne pragtsulde Begravelser (sepulcra, monumenta) paa deres Landsgodser eller ved de offentlige Veie. Under Keiserne byggedes store Mausoleer, f. Ex. det af August opførte og moles Hadriani ved Tiberen. Ved Brænding oprettedes der et Baal (rogus, bustum*), pyra). Liget lagdes derpaa tilligemed Klæder, Virak og andre vellugtende Specerier. De brændte Ben og Asken samledes (ossa legere) i Urner, der hensattes i Monumentet. Med Begravelser forbandtes undertiden Begravelsesmaaltider, Lege og Gladiator kampe. Novendiale sacrificium bragtes efter Begravelser. Grabminderne hørte til res religiosæ, der stode under pontifex maximus, og det var forbudt at frænke dem. Øffere af Vin, Melk og Øfferblod (inferia, parentalia, en aarlig Fest) bragtes øste de Døde af Sørgtinge. For den nærmeste Familie var der en bestemt Sørgetid

(cluctus) anordnet. Sorgen antydedes ved at anlægge en sort Dragt eller sordida vestis*). Hørgudelse (apotheosis) blev efter Cæsar tildeelt flere af Imperatorerne ifølge et Senatsdecret. Den Hørgudede hædredes ved Titlnavnet divus, og dermed forbandtes Oprettelse af Templer, Præsteskaber og religiøse Festigheder.

* En anden Art af Sorg (cluctus publicus) fandt Sted ved offentlige Ulykker, ved fortjente Mænds Død og lignende Anledninger. Magistrater og Senatorer afslagde da deres Insignier (vestem mutare); hvilket imberboden ogsaa fandt Sted som en offentlig Demonstration ved en truende Fare, f. Ex. da Cicero skulle jages i Landflygtighed. Ogsaa de, der vare anklagede for en Criminafbrydelse, anlagde sordida vestis.

*) Egenlig den nedbrændte Kulhob.

Register.

(Sællet angiver Pagina.)

A.

Absolutio 96.	Agasones 122.
Accensi 26, 68.	Ager publicus 11, 23, 32, 104.
Accusator 95.	Ager vectigalis 61, 112.
Acies 124.	Agger 123, 125.
Acroama 173.	Agmen 122.
Acta senatus 49. A. populi v.
diurna 49.	Agnatio 85.
Actiones legis 89, 90. Actio prima,
secunda 96.	Ala 121.
Actor 89, 153.	Album 165.
Actuariae 180.	Alites 141.
Addictus 81.	Altaria 154.
Adoptio 84.	Âmbitio 53.
Advocatus 77, 96.	Ampitheatra 153. A. Flavium 8.
Ædes 154, æ. Concordiae 8, 47.	Amphora 162.
Ædiles curules et plebeii 62, æ.
Cereales 62. Ædilis 109.	Ampliatio 96.
Ædilicius 56.	Ancile 135.
Ædituus 147.	Andabatae 154.
Æra Catoniana, Varroniana 9.	Animadversio 61.
Ærarium 45, 107.	Annales maximi 140.
Ærarius 61.	Annulus aureus 30, 171.
Æsculapius 138.	Annus confusionis 156.
Æs equestre 29, 118. æs horde-
arium 118. æs et libra 79, 87.
æs signatum 161.	Antepilani 119.
Affinitas 86.	Antesignani 124.
	Antestatio 91.
	Apodyterium 169.
	Apollo 135.
	Apotheca 172.
	Apotheosis 175.
	Apparitores 68.

Aquæ s. Aquæductus. A. Appiæ 8.
Aquila 122.
Ara 154.
Arbiter 76. A. bibendi 173.
Arcus 8. 128.
Arena 153.
Argentarii 81. 160.
Aries 126.
Arma 119. A. Iusoria, decretoria
154.
Armaria 31.
Armilla 127.
Arrogatio 84.
As 161. 162.
Asserere 89.
Atramentum 165.
Atrium 167.
Auctorati 154.
Auctoritas 87. A. patrum 46. A.
senatus 47. 49.
Augur 140.
Augustus 69.
Auspicia 141.
Auxilia 121. Auxillii latio 65.
Aventinus 5.
Aviaria 170.
Axamenta 146.

B.

Bacchanalia 136.
Bacchus. Liber 136.
Ballistæ 125.
Balnea 8.
Balteus 119.
Barba 171.
Barberus 34.
Basilicæ. B. Porcia 8.
Bellaria 172.
Bellona 135.
Bibliopolæ 166.
Bibliothecæ 166.

Bidental 155.
Bona Dea 138.
Buccina 124.
Bustum 174.
Byssus 171.

C.

Cærites. In Cæritum tabulas re-
ferri 61.
Cæsar 69.
Cæsar Augustus 18.
Calamus 165.
Calcei 171. C. lunati 29.
Caldarium 169.
Calendæ 157.
Calones 122.
Calumnia 93.
Camillus 147.
Campi. C. Martius 8. C. sceler-
tus 145.
Candela 168.
Candidatus 53.
Capitolinus 5.
Caput 20. Capite censi 26. 116.
Caput coenæ 172. C. porcinum
124.
Carbasus 171.
Carceres 152.
Carnifex 98.
Carpentum 164.
Castra 129.
Catapulta 125.
Cauponæ 165.
Causæ private et publicæ 74.
Cavea 158.
Cavere 78.
Cavum ædium 167.
Celeres 29. 115.
Censor 59.
Censorius 56.

Censura morum 61.
Census equester 30. senatorius 28.
C. agere 59.
Centumviri 76.
Centuria 25. 119.
Centurio 120.
Cerealia 135.
Ceremoniæ 181.
Ceres 135.
Certamen gymnicum 152.
Cessio in iure 79.
Charta papyracea 165.
Circus 150. C. Maximus. Flamini-
nius 8.
Cista 45.
Civis 18. C. sine suffragio 20. 32.
Civitas 19. Civitates liberæ et fœ-
deratæ 34. 114.
Clarigatio 143.
Classes 26.
Classiarii, classici milites 130.
Classicum 126.
Clavus. Latus c. 29.
Clepsydræ 157.
Clientes 24.
Cloacæ. C. maxima 8.
Codex 166. C. Theodosianus 73.
C. Iustinianus 74. C. repetitæ
prælectionis 74. C. accepti et
expensi 81.
Coelius 5.
Coemptio 89.
Coena 172.
Coenacula 168.
Cognatio 81.
Cognitor 92.
Cognomen 159.
Cohors 119. 159. C. prætoria,
prætoris 111. 124.
Collina 6. 27.
Collis hortulorum 6.

Coloni 160.
Coloniæ 31. C. civium. C. Latinæ
32. 36.
Colosseum 8.
Columnæ 128. C. Traiani 8.
Comes 71. 158. C. consistorialis
71. C. sacrarum lorgitionum 71.
C. rei privatæ 71.
Comissiones 178.
Comitia 40. C. curiata 40. ca-
lata 41. centuriata 41. tributa
42.
Comitiatus maximus 94.
Comitium 8. 40.
Commeatus 122.
Commentarii pontificum 139.
Commercium 20.
Comparatio 57. 110.
Comperendinatio 96.
Compitalia 188.
Condemnatio 98. 96.
Confarreatio 83.
Congiaria 107.
Connubium 20. 83.
Consecratio 189.
Conserere manum 89.
Consistorium principis 71.
Constitutiones principum 73.
Consulalia 137.
Consul 56. C. honorarius 71.
Consularis 56.
Census 137.
Contestatio litis 92.
Contio 40.
Contractus 80.
Contubernalis 123.
Contubernium 87.
Conventio 88.
Conventus 118.
Convivia 172.
Cornicines 26. 115.

Cornu 124.
 Corona civica, vallaris, castrensis,
 muralis, obsidionalis, graminea
 126. C. navalis 131.
 Corvi 130.
 Crates 125.
 Cretio 88.
 Cubicula 167.
 Cubitus s. cubitum 162.
 Culeus 162.
 Cunei 153.
 Cuneus 124.
 Cuniculi 126.
 Curatores 69. 87. c. viarum 7.
 Curia. C. Hostilia 8. 47.
 Curiae 25.
 Curio. C. maximus 25. 145.
 Cursus equester 152. c. publicus
 165.
 Custodes 123. c. libera 98.
 Custos urbis 68.
 Cybele 186.

D.

Damnum 82.
 Decanus 121.
 Decem primi 109.
 Decemviri 57. D. litibus iudicandi
 66. 77. D. sacrorum 142.
 Declamatio 159.
 Decretum 48.
 Decumæ 104.
 Decuriae 119.
 Decuriae iudicum 95.
 Decuriones 109.
 Dedicatio 155.
 Deditio 95.
 Delatio nominis 95.
 Delectus 117.
 Delictum 80.

Delubra 154.
 Deminutio capitis 22.
 Denarius 161.
 Deportatio 99.
 Designator 174.
 Designatus 54.
 Detestatio sacrorum 41.
 Deus Fidius 137.
 Devotio 150.
 Diana 135.
 Dictator 66. 109.
 Dies comitiales 48. D. atri 48.
 D. festi, profesti 150. D. intercisi, fasti, nefasti, infausti,
 atri, Alienses 150.
 Diespiter 134.
 Diffarreatio 84.
 Digesta 74.
 Dii consentes 134. D. selecti 136.
 Diribitores 45.
 Discessio 48.
 Disciplina 127.
 Discidium 84.
 Divinatio 131.
 Divisores 40.
 Divortium 84.
 Divus 175.
 Dolium 172.
 Dominium 79.
 Dominus 71.
 Donativa 107.
 Dos 84.
 Duces 71.
 Duellum 100.
 Duumviri 109. D. ædibus dedicandi
 69. D. perduellionis 94.

E.

Edictum 58. E. tralaticium 73.
 Emblema 168.

Emeriti 117.
 Epibatae 130.
 Epule 140. 148.
 Epulones 140.
 Equites 29. 119.
 Equuleus 96.
 Equus publicus 29. 118.
 Esquiline 6. 27.
 Esquilinus 5.
 Essedarii 154.
 Euripus 152.
 Evander 138.
 Evocati 117.
 Exauctorati 117.
 Exceptio 91. 92.
 Exenbia 128.
 Exedrae 167.
 Exequia 174.
 Exercitia armorum 124.
 Exercitus tumultarius 117.
 Exsillium 98.
 Exta 150.
 Exteræ nationes 18.
 Extispicia 143. 147.
 Extraordinarii 121.

F.

Fabri 115.
 Faces 126.
 Falaricæ 125.
 Falces navales 130.
 Falsum 97.
 Familia 82. F. rustica, urbana
 163.
 Famulus 37.
 Fasces 56.
 Festi 77. f. calendares 77. 151.
 f. Capitolini, magistratum, consulares, triumphales 77.
 Faunus 137.

G.

Gaius 78.
 Galea 119.
 Galli 136. 146.
 Gemmæ 171.
 Genius 137.
 Gentes 86.
 Gentilitas 86.
 Gladiatores 158.
 Gladius 119.
 Glandes 120. 126.
 Gratulationes 127. 148.
 Gubernator 131.
 Gustatio 172.

H.

- Harpagones 130.
Haruspices 143.
Haruspicina 144.
Hasta 119. H. pura 127.
Hastati 119. 121.
Heres ex esse, ex dodecante, secundus 88.
Homo novus 16. 31.
Honores 52.
Horologia solaria 157.
Hortator 131.
Horti 169.
Hostia 143. 149.
Hostis s. peregrinus 19. 100.
Hypocausta 168. 169.

I.

- Iacula 119.
Iaculatores 120.
Ianiculum 6.
Ianus 167.
Ianus 136.
Idus 157.
Ientaculum 172.
Ignomonia 61.
Immunitas 114.
Impedimenta 122.
Imperator 69. 120.
Imperium 55. I. Romanum 15.
Impluvium 167.
Incestus 83.
Inducere 101.
Infamia 93.
Inferae 174.
Insulae 145. 149.
Ingenui 34.
Injectio manus 91.
Iniuria 82.

- Institutiones 74.
Insulae 167.
Intercessio 43.
Interdictio aquæ et ignis 93.
Interdictum 93.
Interrex 67.
Isopoltia 35.
Iter 7.
Index 56. 75. I. questionis 59. 91.
Iudicia publica et privata 74. privata 89. publica 93.
Iudicium tutelæ, mandati, societas, depositi, calumniæ. I. turpe 93.
Iugerum 162.
Iugum 129.
Iuniores 26. 116.
Iuno Regina, Lucina, Pronuba, Moneta, Sospita 134.
Iuppiter optimus maximus, Stator, Feretrius, Latianus 134.
Iurare 54.
Iuris consultus 77.
Iurisdictio 74.
Ius 74. I. honorum 19. I. suffragii 19. I. imaginum 31. I. Latii 36. Italicum 36. vitæ et necis 97. I. publicum, privatum, civile, gentium 72. I. prætorium s. honorarium 73. I. Quiritium 79. I. pontificium 139. I. fetiale 142. I. Flavianum 77. 89.
Iusto facere 173.

L.

- Labrum 169.
Lacerna 171.
Laconicum 169.

- Lacus 8.
Lauista 154.
Lapides 7.
Lapides missiles 120.
Lapis specularis 168.
Laquearia, lacunaria 168.
Lares. L. domestici, familiares, privati, viales, rurales, compitales 188.
Largitio 102.
Latini 35. L. Iuniani 36.
Latinitas 35.
Laudatio 111. 174.
Laudatores 96.
Lectica 161. 174.
Lectisternum 148.
Lectus 172. L. genialis 167.
Legationes liberæ 113.
Legatus 99. 110. 120.
Legio 119.
Lex Valeria 55. Valeria Horatia 13. 42. 55. 97. Canuleia 13. Licinia 13. 105. Ogulnia 14. 140. Pubillia 14. 42. 46. Hortensia 14. 42. Agraria 16. 43. Julia 21. 40. 97. 108. Plautia Papiria 21. Aelia Sentia 38. Domitia 42. 147. Frumentaria 43. 102. Tabellaria 43. 45. Cæcilia Didia 44. Villia annalis 53. Porcia 56. Sempronia 56. Sacra 64. Regia 72. Aurelia 76. Cincia 77. Leges XII tabularum 72. Papia Poppea 84. Voconia 87. Appuleia 97. Cornelia 97. Calpurnia 97. Servilia 97. Plautia 97. Thoria 106. triumphalis 127. L. Aelia 141. Roscia 30. Iunia 38. Remmia 95. Lutatia 97. Pompeja 97. Fabia 98. Cas- sia 105. Domitia 147. Oppia 171. L. provinciæ 113. Liber 135. 136. Libera 135. Libertinus 38. Libertus 38. L. Cæsaris 70. Lilitinarii 173. Librarii 166. Libri Sibyllini 142. L. haruspici et fuligurales et rituales 144. L. lintei 165. L. pontificum 139. Libripens 79. Liburnæ 130. Lictor 56. 57. 68. Limbus 170. Lituus 124. 141. Lixæ 122. Longurii 130. Lorica 119. 123. 126. Luceres 25. 29. Lucernæ 168. Luctus 175. Ludi 151. statu 151. Apollinares 59. 142. 151. Romani, magni, maximi 151. circenses, scenici, gladiatori 151—153. seculares 142. plebeii 151. Luna 137. Lupercal 146. Lupercalia 151. Luperci 146. L. Iulii 146. Lustratio 150. Lustrum 60. 155.

M.

- Magister convivii 173. M. populi 66. M. equitum 67. M. officiorum 71. M. militum 71.

- Magistratus 49. ordinarii, extra-
ordinarii, maiores, minores 51.
Malestas 39. 97.
Malleoli 125. 126.
Maneeps 106.
Mancipium, mancipatio 79. man-
cipia 163.
Manes 138.
Mangones 37.
Manipulus 119.
Mansiones 165.
Manubia 100.
Manumissio 21. 38.
Manus 83. M. ferrea 180.
Mappa 173.
Mars s. Mavors. Gradivus 185.
Mater matuta 138.
Matrimonium 83.
Matrona 158.
Matronalia 134. 151.
Medici 163.
Megalesia 136. 151.
Membrana 165.
Mensæ secundæ 172.
Mensarii 81. 160.
Mensis intercalaris 156.
Mercatores 113. 160.
Meta 152.
Miliaria 7. 162.
Militiae 119.
Militia 117.
Minerva 184.
Minores 79.
Mirmillones 154.
Missio 117. M. in bona 99. M.
in suffragium 44.
Modius 162.
Mola salsa 149.
Moles Hadriani 8. 174.
Monstra 144.
Monumenta 174.

N.

- Nenia 174.
Naumachia 152.
Nautæ 130.
Navalia 131.
Naves longæ 130. N. prætoria 131.
Negotiatores 113. 160.
Neptunus 185. N. equester 137.
Nexi 37.
Nexus s. Nexus 79. 80.
Nobilitas 14. 30.
Nomenciatores 58.
Nomina 81. 159.
Nomæ 157.
Novellæ 74.
Nota censoria 61.
Numus 161.
Nundinæ 157.
Nuptiæ iustæ 82.

O.

- Obligatio 80.
Obnuntiatio 43. 141.
Obsecrationes 148.
Obsidio 125.
Ocreæ 119.
Oeci 167.
Officia 71.
Olera 172.
Onerariae 114.
Opera publica 61.
Oppugnatio 125.
Optimates 15. 31.

- Opus testaceum 168. musivum,
tesselatum, vermiculatum 168.
Ops 196.
Optiones 121.
Orator 77.
Orbis 124.
Orchestra 29.
Ordo 27. O. senatorius 28. O.
equester 29. O. scriberum 68.
Oscines 141.
Ostenta 144.
Ostium 167.
Ovatio 128.
Ovile 45.
- P.**
- Pacta 83.
Pædagogus 158.
Pænula 170.
Pagus 26.
Palatinus 5. 6.
Palæstra 169.
Pales 138.
Palla 171.
Paludamentum 120. 170.
Pandectæ 74.
Parentalia 174.
Parilia 138.
Parma 119.
Paricidium 97.
Passus 162.
Paterfamilias 82.
Pater patratus 148.
Patiens 28. P. conscripti 28.
Patricii 28.
Patrimus matrimus 147.
Patroni 24. 77.
Pavimentum 168.
Peculatus 97.
Peculium 37. 85.
Pecunia 161.
- Perduelles 89.
Penates 138.
Perduellio 97.
Peregrinus 19. 35. 34.
Peristylum 167.
Persona 153.
Pes 162.
Petasus 171.
Petitor 80.
Phaleræ 127.
Piacula 150.
Pietas 132.
Pignora 49.
Pila 119. 164.
Pilani 119.
Pilentum 164.
Pileus 171. p. acutus 140.
Pilus 120.
Pinna 126.
Piscinæ 169.
Placentæ 149.
Plagium 97.
Plebeii 23.
Plebscitem 42.
Plebs 23.
Pluteus 125.
Pluto. Dis 186.
Podium 152.
Poenæ 98.
Pomoerium 6.
Pomona 137.
Pompa 152. 174.
Pontes 45. P. Sublicius. Mulvius 7.
Pontifices 199.
Popæ 147. 149.
Populares 15. 31.
Populus Romanus 18. 40.
Portæ. P. Capena. Collina. Tri-
umphalis 7. P. prætoria, decu-
mana, principialis 123.
Portenta 144.

- Porticus 8.
 Portoria 102, 104.
 Portus 131.
 Possessio 88, 105.
 Postliminium 92.
 Postulata 143.
 Postulatio 95.
 Potestas 54, patria p. 84.
 Precinctiones 153.
 Praeco 68.
 Præda 100.
 Præfecturæ 33, 115.
 Præfectus urbi 50, 68, 70, p. annona 62 69, p. prætorio 70, 71, vigilum 66, equitum 121, p. classi 130, p. navium 131.
 Præficiæ 174.
 Prænomen 159.
 Præpetes 141.
 Prærogativa 45.
 Præscriptio 91.
 Præsides 114.
 Prætor 56, 58, p. urbanus peregrinus 59, 73.
 Prætoriani 129.
 Prætorium 123.
 Prætorius 56.
 Præedium 172.
 Prehensio 55.
 Prensatio 53.
 Primus pilus 120.
 Princeps 18, 69, Principes 119, 124, P. senatus 48, P. iuventutis 30.
 Procinctus 87.
 Proconsul 57.
 Proculeiani 78.
 Procuratio prodigiorum 143.
 Procurator 92.
 Prodigia 144.
 Proletarii 26, 116.

- Promulgatio 43.
 Promulgis 172.
 Proprætor 110.
 Prorogare 50.
 Proscriptio 17.
 Proserpina 136.
 Provincie 57, 100.
 Provinciales 35.
 Provocatio 5, 94.
 Prudentes 77.
 Puberes 78.
 Publicani 30, 62, 106.
 Publicatio bonorum 99.
 Pugillores 165.
 Pugna pedestris et equestris 152.
 Pullarii 147.
 Puls 172.
 Puncta 45.
 Puteal 155.
 Pyra 171.

Q.

- Quadrantal 162.
 Quæsitor 59, 94.
 Quæstiones 96, Q. perpetuae 59, 94, extraordinarie 94.
 Quæstores 69, Q. parricidii 63, 94, Q. sacri palatii 71.
 Quæstorius 56.
 Quæstus 160.
 Quindecimviri libris Sibyllinis inspicendi s. sacris faciundi 142.
 Quinquatus 134.
 Quinquerium 152.
 Quintilis 155.
 Quirinalis 6.
 Quirinus 137.
 Quirites 18.

R.

- Ramnes s. Rannenses 25, 29.
 Rapina 82.
 Receptio nominis 95.
 Receptui canere 126.
 Recognitio 30.
 Recuperator 76, 92.
 Redemptor 61.
 Regia 145.
 Regiones, 6.
 Relegatio 99.
 Remiges 130.
 Repetundarum 97.
 Repudium 84.
 Res iudicatæ 78, res mancipi 79.
 Responsa 73, respondere de iure 78.
 Retiarii 154.
 Reus 89.
 Rex sacrificulus 144, R. convivii 173.
 Rhea, mater Idæa, magna mater 136.
 Rheda 164.
 Ritus 131.
 Rogatio 44.
 Rogus 174.
 Rostra 8, 130.
 Rudis 154.

S.

- Sabiniani 78.
 Sacerdotia 147.
 Sacra 147, 148.
 Sacramentum 89, 117.
 Sacrificia 148, 149.
 Sacrilegium 97.
 Sacrosanctus 64.
 Sagittarii 120.
 Sagum 120, 170.
- Salii Gradivi 146, S. Palloris et Pavoris 146.
 Salutare 24, 164.
 Samnites 154.
 Sarcinæ 122.
 Saturnalia 136, 151.
 Saturnus 136.
 Scale 125.
 Scena 153.
 Scribæ 68, 166.
 Scribere 78.
 Scriptura 104.
 Scutum 119.
 Secessio 64.
 Secutores 154.
 Sella curulis 56.
 Semita 7.
 Semo, S. Sanctus 137.
 Senatores 28.
 Senatus 46.
 Senatus consultum 48, S. ultimum 47, S. de Bacchanalibus 49.
 Senes depontani 44.
 Seniores 26.
 Sententia 48, 96.
 Septa 45.
 Sepulcra 174.
 Servi 37, 163.
 Servitutes 80.
 Sestertium 162.
 Sestertius 162,
 Sextilis 157.
 Signa 122.
 Signifer 121.
 Silvanus 138.
 Sindon 171.
 Sianus 170.
 Societates 106.
 Socii 34, 121, S. nomenque Latinum 35, S. navales 130,

- Sodales Titii 146. S. Augustales 146.
 Sodalitas 146.
 Sol 137.
 Solem 171.
 Sortes sacrae 142.
 Sortitio 57. 110.
 Specie 156.
 Spectio 48. 140.
 Speculatores 122.
 Spina 152.
 Spolia 100.
 Sponsa 89.
 Sponsalia 89.
 Sponsio 81. 101. 143. S. poenalis 92.
 Squalor 171.
 Stadium 162.
 Stationes 123.
 Stemmata 81.
 Stilus 165.
 Stipendia 102. 116. 117. 118.
 Stipites 126.
 Stipulatio 81.
 Stola 171.
 Strigilis 169.
 Subscriptor 95.
 Subucula 170.
 Suburana 6. 27.
 Sudatio 169.
 Sudes 126.
 Suffragium. Sex suffragia 29.
 Superstitio 132.
 Supplicationes 127. 148.
 Syrapha 82.
- T.**
- Tabella 45.
 Tabernæ 8. T. deversoriae 165.
 Tabulae 165. T. censorum 20. T. accepti et expensi 81. T. novæ 81. T. votive 149.
 Telio 82.
 Tela 119.
 Templum 140. 141. 154. T. Iovis Feretrii, Statoris, Capitolini, Vestæ, Apollinis Palatini 8.
 Tentorium 128.
 Tepidarium 169.
 Terminus 137.
 Tessera 124. 164.
 Testamentum 87.
 Testimonium 96.
 Testudo 124. 126.
 Theatra 158. T. Pompeii, Marcelli 8.
 Thermæ 8. 169.
 Thorax 119.
 Thrax 154.
 Tibicines 147.
 Tities 25. 29.
 Titulus 31.
 Toga 170. T. praetexta 56. T. virilis s. pura 158. T. picta 128.
 Tonstrina 171.
 Tori 173.
 Tormenta 125.
 Torques aureæ 127.
 Trabea 30.
 Transvectio 90. 151.
 Trapezita 81.
 Triarii 119. 124.
 Tribuni militum consulari potestate 19. 58.
 Tribunus plebis 64. T. militum 120.
 Tribunus celerum 50. 115. T. ærarii 68. 76.
 Tribus 25. 26. rusticæ et urbanæ 27.
 Tributa 102. 103. 104.
 Triclinia 167. 173.

- Trinundinium 44.
 Tripudium solistimum 141.
 Triremes 130.
 Triumphus 127. T. natalis 131.
 Triomviri capiteles 66. monetales 66. 107. nocturni 66. coloniis deducendis 83. 69. agris dividendis 69. T. epulones 140.
 Troia 152.
 Tropæa 128.
 Tuba 124.
 Tubicines 26. 115. 147.
 Tunica 170.
 Turma 119.
 Turres contabulatae 125. ambulatoriae 126.
 Tutela 86.
- U.**
- Umbo 119.
 Uncia 161.
 Usucapio 79.
 Usus 88.
 Uxor 88.
- V.**
- Vacatio 117.
 Vades 91.
 Vadimonium 91.
 Vallum 123.
 Vasa sacra 154.
 Vaticanus 6.
 Vectigalia 103.
 Vela 168.
 Velites 119.
 Venationes 152.
- Venus 135. V. Genitrix 135. V. Libitina 173.
 Verbenæ 155.
 Verna 163.
 Vertumnus 137.
 Veruta 120.
 Vesta 134.
 Vestibulum 167.
 Vestis serica, bombycina 171. sanguia 173. sordida 96. 175.
 Veterani 117.
 Verillarii 117.
 Vexillum 122. 127.
 Via Sacra, Lata, Appia, Flaminia 7.
 Viatores 68.
 Vicesima manumissionum 103.
 Vici 26.
 Victima 149.
 Victimarii 147.
 Vidua 87.
 Vigiles 66.
 Vigilia 123. 157.
 Villa 169. V. publica 8. 60.
 Viminalis 6.
 Vindictæ 89.
 Vindicta 98.
 Vinea 126.
 Virgines Vestales 145.
 Viriderium 167.
 Vis 97.
 Vitæ 121.
 Vittæ 149.
 Vivaria 170.
 Vocatio 55. V. in ius 91.
 Volcanalia 135.
 Volumen 166.
 Vota 149.
 Vulcanus. Mulciber 135.